JURA

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

Tartalomból

STUDIUM

FEKETE, KRISTÓF BENEDEK: Models of the Central Administration of Courts 5

GYURIS ÁRPÁD: A conscience jelentése és szerepe az angol magánjogban 32

SZATMÁRI NIKOLETT: Vitarendezés és non-verbális kommunikáció 50

SZILOVICS CSABA: Az adórendszer és az adóigazgatás működése és az adózói jogok érvényesülése az Árpád-korban 68

ZSINKÓ DÁNIEL: A pénzmosás történetének változó kihívásai, és jelenkori kérdései 102

COLLOQIUM

BOGNÁR, CSABA: Further Training Requirements for Lawyers Compared to Other Counseling Professions in Hungary 117

PAP MÁRK: A vadkárért való helytállás szerződésben történő előzetes rendezése 130

30. évfolyam
2024. 2. szám

JURA

a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

2024. 2. szám

HU-ISSN 1218-0793

Felelős kiadó: Dr. Fábián Adrián dékán

A Szerkesztőbizottság
Elnöke: Dr. Korinek László
Tagjai: Dr. Fábián Adrián, Dr. Herke Csongor, Dr. Kecskés András, Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Szécsényi László, Dr. Szilovics Csaba, Dr. Tóth Mihály, Dr. Trócsányi László, Dr. Visegrády Antal, Dr. Knut Werner Lange, Dr. Lucian Bercea, Dr. Peter Hay, Dr. Veronica Rebreanu, Dr. Andityas Soares de Moura Costa Matos, Dr. Mirela Župan

Főszerkesztő: Dr. Tilk Péter

Szerkesztő: Dr. Bankó Zoltán, Dr. Mohay Ágoston

Postacím: 7602 Pécs, Pf. 450
e-mail: tilk.peter@ajk.pte.hu

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek. A megjelentetésre szánt kéziratokat kérjük a fenti e-mail címre eljuttatni. A tanulmányok kötelező és támogató lektorálás után publikálhatók. A beküldendő tanulmányok leírási és idézési követelményei a http://jura.ajk.pte.hu/ linken találhatók. Folyóiratunk korábbi számai a http://jura.ajk.pte.hu/index.php?link=letoltes linken is elérhetők.
A Jura c. folyóirat leírási és szerkesztési követelményei megtalálhatók a http://jura.ajk.pte.hu/ honlapon.

TARTALOM

STUDIUM

FEKETE, KRISTÓF BENEDEK:
Models of the Central Administration of Courts 5

GYURIS ÁRPÁD:
A conscience jelentése és szerepe az angol magánjogban 32

SZATMÁRI NIKOLETT:
Vitarendezés és non-verbális kommunikáció 50

SZILOVICS CSABA:
Az adórendszer és az adóigazgatás működése és az adózói jogok érvényesülése az Árpád-korban 68

ZSINKÓ DÁNIEL:
A pénzmosás történetének változó kihívásai, és jelenkori kérdései 102

COLLOQIUM

BOGNÁR, CSABA:
Further Training Requirements for Lawyers Compared to Other Counseling Professions in Hungary 117

PAP MÁRK:
A vadkárért való helytállás szerződésben történő előzetes rendezése 130

CONTENTS

STUDIUM

KRISTÓF BENEDEK FEKETE:
Models of the Central Administration of Courts 5

ÁRPÁD GYURIS:
The Meaning and Role of Conscience in English Private Law 32

NIKOLETT SZATMÁRI:
Mediation and Nonverbal Communication 50

CSABA SZILOVICS:
The Functionality of the Tax and Tax Managing System and the Prevail of the Tax Payers' Rights in the Arpad Era 68

DÁNIEL ZSINKÓ:
The Evolving Challenges of Money Laundering Throughout History and Its Current Issues 102

COLLOQIUM

CSABA BOGNÁR:
Further training requirements for lawyers compared to other counseling professions in Hungary 117

MÁRK PAP:
Preliminary Contractual Settlement of the Compensation for Wildlife Damage . 130

STUDIUM

dr. Kristóf Benedek Fekete
doctoral student, Department of Constitutional Law, Faculty of Law, University of Pécs

Models of the Central Administration of Courts*

The author describes the solutions for the central administration of courts that are still in use nowadays and then, bearing in mind the requirement of judicial independence, presents their predominant and less mainstream models in a systematic and detailed manner. Starting with the relevant international and Hungarian literature, as well as the practice of the Venice Commission, the Consultative Council of European Judges, and the Constitutional Court of Hungary, the paper describes and analyses the various (mainly European) solutions for the central administration of courts as a model, in search of an answer to the question of what a "good" system for the central administration of courts is. In this context, the paper discusses, by examining regulatory schemes, the question of why courts require administration, the advantages and disadvantages of each solution, and how they can be combined, in particular in terms of the timeliness, efficiency, etc. of justice, judicial independence, and responsibility for justice, and what mechanisms can be put in place if the system is beset by dysfunction(s). The paper concludes that no model is perfect or free of dysfunction(s). Furthermore, since each model can always be operated in the light of the social, economic, historical, etc. aspects of a given state, it is not possible to say that one model is better or less good than another, also because of the lack of exact indicators. With the existence of appropriate constitutional rules and the resulting balanced operation, all models for the central administration of courts may be able to meet the expectations of the 21st century, provided that the administration is limited to the organisational operations of courts and does not substantially affect professional operation, i.e., the judicial processes and the related judicial independence.

* Supported by the ÚNKP-23-3. New National Excellence Program of the Ministry for Culture and Innovation from Source of the National Research, Development and Innovation Fund. The manuscript was completed on April 15, 2024. The starting point of this paper is a previous work of the author. See Fekete Kristóf Benedek: A bírósági központi igazgatás alapvető modelljeiről. Kodifikáció 2019/2, pp. 17-23.

The author would also like to thank Péter Tilk (Professor and Head of the Department of Constitutional Law, Faculty of Law, University of Pécs) for the irreplaceable professional support provided for the study, as well as for the indispensable comments and suggestions, József Petrétei (Professor, Department of Constitutional Law, Faculty of Law, University of Pécs) and Herbert Küpper (Associate professor, Andrássy Gyula German Speaking University Budapest; Doctor et Professor Honoris Causa, Faculty of Law, University of Pécs).

I. Introduction

The judicial administration, court administration, or administration of courts is a highly complex set of activities,[1] involving activities linked to the functioning of the courts and bodies necessarily related to justice.[2] Nevertheless, the central administration of courts has areas that are more closely linked to the rule of law and the separation of powers, requiring further elaboration. This academic programme aims to determine and group together the most widespread and dominant models for the central administration of courts among European courts while remaining within the field of social sciences, especially law and political sciences.

The main objective of the research programme is to carry out a model study of the primary and less prominent sub- and sui generis categories of the central administration of courts, as outlined above, taking into account Hungarian and international trends. This is most interesting from the perspective that the central administration of courts can be divided into three basic, or predominant, groups, each with a different regulatory focus, but all of which may offer an accepted and used solution. Their most essential common feature is the provision of the personal and material conditions of judicial activities. Therefore, it is crucial to systematise, on an appropriate conceptual basis, the actors that positively or negatively impact judges, the courts, or even judgment.

When comparing the models of judicial administration, it is necessary to start with the central administration of courts and then to proceed towards the local administration system. In this context, it is appropriate to systematise the different regulatory schemes, highlighting the advantages and disadvantages of each of these models and how they can be combined, particularly in terms of equality, timeliness, efficiency, accessibility, etc., of justice, judicial independence and the (government's and state's) responsibility for justice. This analysis aims to outline, in the light of the abovementioned aspects, why courts require administration, who bears responsibility (for judging and administration), and what mechanisms can be put in place if the system is beset with dysfunction(s).

The study relies essentially on qualitative methods in terms of methodology. The analysis is mainly based on the interpretation and analysis of relevant legal documents using known interpretative techniques and exploring contexts and trends.

II. Groups of solutions for the central administration of courts

The central administration of courts is, in fact, the provision of the courts with the human and material resources necessary for judgment, which can be interpreted in several dimensions. According to a recent classification in the literature, administrative tasks can

be divided into eight groups [(1) regulatory, (2) administrative, (3) personal, (4) financial, (5) educational, (6) informational, (7) digital and (8) ethical].[3] The content of these categories may, of course, vary from country to country. However, their substantive implementation or lack thereof can make the administration of courts more measurable, particularly in terms of judicial independence, accountability, transparency, efficiency, and the achievement of social control.[4]

It should be noted that since there have been courts, there have been defenders and critics of their performance, as well as debates about how to make their administration more efficient. The key to efficiency lies above all in ensuring judicial independence through a separate judicial administration, which is a prerequisite to the development of the courts' capacity to resolve disputes in a manner that is fair (i.e. reinforces fundamental democratic values), economical and speedy.[5] Court administration must necessarily be independent, i.e., the solutions for the central administration of courts can be grouped on the basis of a scale "yardstick" of independence.

At the level of the central administration of courts, international and Hungarian literature uses different typologies, which in many cases overlap but are sometimes difficult to compare. This raises the question of whether the administration of courts has a universal (international) content, and if it does, then what is it.[6] In order to determine this, it is most useful to follow international literature and apply the organisational and functional approach to find the smallest common multiple that can be used to classify the central administration of courts.[7] This common point is the degree to which judicial independence is achieved (in principle).

Summarising the relevant works on the subject, it can be concluded that the central administration of courts assumes three main models,[8] generally ministerial, self-government and mixed, complemented by different sub-models.[9] These can of course be extended, along certain aspects of distinction, by further categories and subcategories (e.g. socialist, court service, co-responsible or supreme court model)[10], real or hypothetical solutions, and templates.[11]

1. The ministerial model

Traditionally, the basic model of central administration of courts is the so-called "purely" external court administration model,[12] which, because of the characteristic predominance of the government, can also be called the ministerial model.[13] Initially, only this single, unitary or executive model existed,[14] and then, because of concerns about judicial independence, accountability, and performance improvement, "the longest standing model"[15] lost its predominance,[16] but, with some modifications, many countries around the world still opt for it (e.g., Austria, the Czech Republic or Germany).[17]

In the ministerial model, the government, typically the minister of justice/ministry of justice, has the central role,[18] covering all administrative matters re-

lated to the courts.[19] As the unipersonal, i.e. monocratic, organ responsible for the central administration of courts, the minister of justice has the characteristic of exercising his or her functions and powers jointly with other officials belonging to the body. However, they are essentially subject to his or her instructions, in other words, all decisions are attributed to the minister of justice, either by the minister himself or herself or by his or her staff acting for him or her and according to his or her guidance, but their actions and their consequences are attributed to the minister of justice and, through him or her, to the state.[20] In this respect, the minister of justice as a "[m]onocratic organ is a cooperative organisation of subordinate bodies and offices based on a division of functions, but governed by the will of the head of the organ."[21]

In general, judges also have essential administrative functions in the ministerial model (e.g., selection of judges, disciplinary matters, etc.), and, in states that have such a system, the role of judges in court administration gradually increases,[22] i.e. judges have a strong influence on the administration of courts,[23] despite the ministerial model, although it is not typical to create a separate body for this purpose.[24] In this model, court administration is perceived to be more closely linked to the executive (e.g., in the appointment and dismissal of presidents of courts[25] and the promotion of judges in general[26]), which may raise problems of functional division of court administration, but this model presupposes the most detailed constitutional regulation and should in no way affect the independence of judges in their judgments.[27]

It would be misleading to suggest that, in this model, judges have little say in the appointment and promotion of their colleagues, or the general and day-to-day management of the courts, or that the ministry of justice has unilateral control over these processes.[28] All of these may have a significant role to play in the ministerial model, for example in the state legislature, the head of state and other bodies. In addition, in states with such a model, the presidents of the courts of appeal and the supreme courts usually have a prominent role, as they will be consulted by the minister of justice on crucial issues such as judicial career paths and appointments. Moreover, some appointments and promotions can only be made with their agreement. Thus, while it is called a "ministerial model," in practice, it is a form of administration beyond the executive.[29]

A substantial positive aspect of this model is that the minister/ministry of justice has direct government/parliamentary responsibility for the administration of the courts,[30] due to the stronger government "presence," but it also has a weakness, as this is where the risk of unilateral concentration of power is most significant.[31] In this context, the development of resources and judicial budgets is a particularly important area, which is itself a susceptible area, as it is easy to see that the shaping of human and material resources can have a direct impact on the equality, timeliness, efficiency, and accessibility of justice.[32] In other words, financial

autonomy is elementary, because "[a]n organisation or institution that is exclusively or predominantly financed by public funds has a 'semblance of autonomy', or at least is doomed to (also) meet the expectations of the financier. With other people's money, there is no unlimited autonomy, or if there is, it can only be apparent."[33] In any case, the key question in such a model is where, for how long and to what extent the "financier" grants autonomy, and how it draws the boundaries of its intervention possibilities. In this context, it is practical to use strong self-limitation, i.e., to guarantee the (financial) autonomy and independence of the funded organisation in the constitution or in other act.[34] Nevertheless, as far as the question of responsibility is concerned, the minister is responsible for practically everything.[35] He or she is also responsible both directly to the government of the day and indirectly to the electorate, and so faces constant threats of removal or non-reappointment (e.g. not being re-appointed following a general election).

Two further arguments can be made in favour of this model. On the one hand, the courts are also state organs, integrated into the state structure. Therefore, the government's responsibility extends to them even if the judges are independent in their judgments. The latter may not make the former questionable because the functioning of the state structure as a whole must reflect the power of the people, primarily through parliament (representation of the people) and government (state governance). On the other hand, the courts' budget is always decided by parliament, and no other organ can take its place because no other body can escape this responsibility, even if the judgment must be independent.

It is worth briefly highlighting the particular case where the central administration of ordinary and administrative courts are separated (e.g., in the Czech Republic[36] or Germany). A case in point is Hungary, where the ministerial administrative model of administrative courts was almost introduced in 2020. The ministerial administration of administrative courts, which had been envisaged for a long time, could have been implemented, according to the legislator's vision, by a model based on the cooperation and balance of powers between judicial bodies (bodies of judicial self-government), court leaders and the minister responsible for justice. This "balanced cooperation model" would have been a guarantee that would have institutionally excluded the imposition of extra-legal "wills" in judgment.[37] Nevertheless, because of the controversy surrounding the rule of law, the Government, wanting to avoid even the suspicion that there might be any problem with the independence of the judiciary in Hungary (see below), first postponed the introduction of the administrative court system without any deadline, and later decided not to introduce it at all.[38]

In summary, the ministerial model is generally an acceptable solution.[39] However, it is vital to stress that in the 21st century, this model of judicial administration is not possible without the efficient and substantial involvement

of elected judicial bodies and respect for the guarantees of judicial independence.[40] Nonetheless, it is also necessary to record that "[t]he more involvement of executive and legislative powers in judicial administration the more potential threats exist to judicial independence."[41] In practice, the "merging" of the powers of the executive and the judiciary may violate the principle of separation of powers. Conflicts are coded in the model if the relations between the persons involved in court administration are not sufficiently formalised, as the lack of this inevitably leads to the politicisation of judges and courts, which may ultimately result in a constitutional crisis. In this model, abusive practices are therefore very easy to occur, because there are hardly any institutionalised checks and balances, and, therefore, this model requires a high level of professional ethos and self-restraint from the ministry, its head and its staff (which is why it is not recommended for the former socialist countries). In connection with this, there is another inescapable phenomenon, which is that for the average law-seeking public, the question of responsibility is blurred, i.e., the public believes that almost all responsibility for the quality of the functioning of the courts lies with the courts and judicial bodies, because the average citizen does not perceive a systemic distinction between the responsibility of the executive and the judiciary. Consequently, the reputation of judges and courts is very fragile for reasons beyond their control, whether directly or indirectly due to the actions of the executive.[42] Avoiding this requires mature and objective constitutional regulation, communication and information,[43] which is not a practical problem in states with a well-developed democratic tradition,[44] because the actors of the administra-

Table 1 *– Countries using the ministerial model (own ed.)*[45]

No.	Country	Administration body/bodies	Constitutional provision(s)	Act(s)
1.	**Austria**	**The Federal Ministry of Constitutional Affairs, Reforms, Deregulation and Justice**	**The Federal Constitution of Austria** Art. 82-94	Court Organisation Act (RGBl. Nr. 217/1896)
2.	**Czech Republic**	**Ministry of Justice of the Czech Republic**	**The Constitution of the Czech Republic** Art. 79	Act No 6/2002 on law courts and judges
3.	**Germany**	**The Federal Minister of Justice and federal ministries of justice**	**The Constitution of the Federal Republic of Germany** Art. 92-104	German Judiciary Act as published on 19 April 1972, as last amended by Article 4 of the Act of 25 June 2021
4.	**Belarus**	**Ministry of Justice of the Republic of Belarus**	**The Constitution of the Republic of Belarus** Art. 109-116	Code of the Republic of Belarus on judicial organization and status of judges and other regulatory legal acts No. 139-З of June 29, 2006

tion act with sufficient restraint, based as they are on traditions that replace formal checks and balances.

2. The self-government model

The second model is characterised by strong, outward-looking independence,[46] which is why it is also called "autonomy-oriented," managerial, self-government, or simply judicial model.[47] This model of judicial administration, in the context of a move away from executive power, and its spread, can be explained essentially by the interrelationships between legal families,[48] the compensatory transition from authoritarian to democratic systems,[49] and the process of Europeanisation (standardisation).[50]

The main feature of the self-government model is that there is extensive "judicial self-administration," i.e., a body consisting exclusively or mostly of judges decides on administrative matters,[51] although the weight of this body varies from one state to another.[52]In this model, we can distinguish between northern and southern,[53] civil law and common law,[54] or strong and weak types,[55] typified in different ways. Under the aegis of autonomy, powers may extend not only to the selection and promotion of judges but also to budgetary and organisational administration,[56] i.e., they may perform all tasks related to the organisation, management, and operation of the court.[57] In other words, these bodies can administer and depending on the legislation in question, counterbalance the executive in terms of power.[58]

Collective or collegiate organs, which implement the self-government model, are organs that are made up of several offices and are usually established with the same or similar powers in terms of exercising the powers vested in the organ. The offices in such an organ are usually equal, i.e., the officers who hold them, the members of the collective organ, have equal rights, decide together, and are jointly responsible for the decisions taken. Given that each office is created with the same rights and obligations, there are no substantial differences between the certain offices and certain officers.[59]

It is proposed that these bodies should be made up of a majority or sole majority of judges, and it is encouraged by international documents that "colleagues" elect the officers to the body from among themselves.[60] There is a European trend, especially in the light of the intention to join the EU,[61] towards the implementation of the judicial model, especially in countries that applied the ministerial model in the past, which in turn implies a complete transformation of responsibilities.[62] In this model, the said bodies are established by the constitution, which regulates their main rules, and their primary function is to protect and strengthen judicial independence, since all decisions (recruitment, training, evaluation, appointment, promotion, transfer, disciplinary law etc.), functions and powers related to the career of judges are vested in them.[63] Another advantage of self-governance is that, as administration is done within the organisation itself, the judicial body responsible for

administration is able to secure the material and personnel resources without the distorting influence of the executive (or even the legislature), thus increasing the efficiency and quality of justice.[64] The obvious aim of this model, and also its greatest potential, is to create a body that would (at least) explicitly separate judicial career decisions from party politics, while ensuring effective accountability.[65]

In addition to the still "unclear"[66] advantages (because judicial administration raises severe questions of measurability, and, in my view, only those involved in it can have so-called "indicators"), the literature mentions several negative aspects and effects that can be objectively detected. Such serious problems include judicial independence and accountability. On the one hand, for accountability, it is imperative to establish that the mechanism of holding to account is difficult to understand for corporate bodies, which is a clear and transparent responsibility for ministerial administration, but is divided or even lost for corporate bodies. This is a problem in itself, as transparency is achieved, but accountability is compromised.[67] On the other hand, this model can also have a solid isolating effect, contributing to so-called informal practices such as patronage in the negative sense, nepotism or corruption.[68] In addition to these external factors, self-governance faces many internal threats. Judicial independence is compromised even, and even more so, when colleagues or superiors influence judges.[69] Judges as individuals, as well as groups, can have self-interest, just like other actors in the branches of power, which is why judicial independence can be understood as a "consequence of self-restraint by powerful actors."[70] In most European countries, the separation of judicial power from the political branches and the protection against undue influence from them is also a fundamental requirement, but it cannot stop at formal (legal) instruments. Precisely because, if certain tasks and powers are taken away from other actors and placed within the judiciary, they can also become a problem, but they cannot be dealt with externally. For example, influential actors in the court system may directly or indirectly, consciously or unconsciously, favour judges with certain qualities or characteristics (e.g., selection or promotion of judges). Changing and distorting the judiciary in this way is a long-term goal that requires sustained and focused action. Conversely, it is an immediate so-called chilling effect when the actors in the decision-making position use their influence (e.g., through disciplinary or transfer powers) to present and prescribe desirable or undesirable actions to the judges.[71] It is also a criticism of self-governance that there is, in fact, no parliamentary political responsibility over the actions of the judiciary, which also raises some problems. This is because self-governance tends to be inward-looking (as was also the case in Hungary[72])[73] as there is little external control in this model, and in the absence of feedback, the judiciary can easily become detached from society, elitist, etc.[74]

***Table 2** – Countries using the self-government model (own ed.)*[75]

No.	Country	Administration body/bodies	Constitutional provision(s)	Act(s)
1.	**Albania**	**High Council of Justice**	**The Constitution of the Republic of Albania** Art. 135-147/dh	Law No 115/2016 For the governing bodies of the justice system
2.	**Bosnia and Herzegovina**	**The High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina**	**The Constitution of Bosnia and Herzegovina** IV.C.1. Art. 4	Law on court of Bosnia and Herzegovina (49/09)
3.	**Bulgaria**	**Supreme Judicial Council**	**The Constitution of the Republic of Bulgaria** Art. 129-133	Judicial System Act, published in State Gazette No 64/2007
4.	**North Macedonia**	**The Judicial Council of the Republic of North Macedonia**	**The Constitution of the Republic of North Macedonia** Art. 98-105	Law on Courts (58/2006, 62/2006, 35/2008, 150/2010, 83/2018 and 198/2018)
5.	**Estonia**	**The Council for Administration of Courts**	**The Constitution of the Republic of Estonia** Art. 146-153	Courts Act (RT I 2002, 64, 390)
6.	**France**	**The High Council for the Judiciary**	**The Constitution of October 4, 1958** Art. 64-65	No 58-1270 of 22 December 1958 enacting the institutional Law on the status of the judiciary
7.	**Greece**	**The Supreme Judicial Council of Civil and Criminal Justice**	**The Constitution of Greece** Art. 90	The Code on the Organization of Courts and Status of Judicial Officers (Law 1756/1988).
8.	**Georgia**	**The High Council of Justice/ The Administrative Office of the Courts**	**The Constitution of the State of Georgia** Art. 64	Organic Law of Georgia on Common Courts
9.	**Croatia**	**The National Judicial Council**	**The Constitution of the Republic of Croatia** Art. 124	Judiciary Act (141/2004)
10.	**Kosovo**	**The Kosovo Judicial Council**	**The Constitution of the republic of Kosovo** Art. 108	Law No. 06/L-054 on Courts
11.	**Poland**	**The National Council of the Judiciary**	**The Constitution of the Republic of Poland** Art. 186-187	Act of 12 May 2011 on the National Council of the Judiciary
12.	**Lithuania**	**The Judicial Council**	**The Constitution of the Republic of Lithuania** Art. 112	The Law on Courts of the Republic of Lithuania (31 May 1994, No. I-480)
13.	**Moldova**	**The Superior Council of Magistrates**	**The Constitution of the Republic of Moldova** Art. 122-123	Law of the Republic of Moldova of July 20, 1995 No. 544-XIII about the status of the judge

(Table 2, cont.)

No.	Country	Administration body/bodies	Constitutional provision(s)	Act(s)
14.	**Monte-negro**	**The Judicial Council**	**The Constitution of Montenegro** Art. 126-128	Law on the Judicial Council and Judges (no.011/15 of 12 March 2015, 028/15 of 3 June 2015)
15.	**Italy**	**The Superior Council of the Magistracy / The High Council of the Judiciary**	**The Constitution of the Italian Republic** Art. 104-110	Judiciary Act (n. 195 of 1998 and 44 of 2002.)
16.	**Portugal**	**The High Council for the Judiciary**	**The Constitution of the Portuguese Republic** Art. 217-218	Law 21/85, July 30th; Law 36/2007, August 14th; Law 52/2008, August 28th
17.	**Romania**	**The Superior Council of Magis-tracy**	**The Constitution of Romania** Art. 125(2), 133-134	Law No 304/2004 on judi-cial organization, Law no.317/2004 on the Superior Council of Magis-tracy
18.	**Spain**	**The General Council for the Judiciary**	**The Spanish Con-stitution** Art. 122	Law 6/1985, July 1st, on the Judiciary and amendments introduced by Law 4/2013, June 28th
19.	**Serbia**	**The High Judicial Council**	**The Constitution of the Republic of Serbia** Art. 153-155	Law on Judges (no 116/2008, 58/2009)
20.	**Slovakia**	**The Judicial Council of the Slovak Republic**	**The Constitution of the Slovak Repub-lic** Art. 141a	Act No. 185/2002 Coll. on the Judicial Council of the Slovak Republic
21.	**Slovenia**	**The Judicial Council**	**The Constitution of the Republic of Slovenia** Art. 130-131	The Courts Act and Judicial Service Act
22.	**Republic of Tür-kiye**	**The Council of Judges and Prosecutors**	**The Constitution of the Republic of Türkiye** Art. 159	Law No. 6087 on the Coun-cil of Judges and Prosecu-tors
23.	**Ukraine**	**The High Council of Justice**	**The Constitution of Ukraine** Art. 131	Law of Ukraine on the Judi-ciary and Status of Judges (2016, No. 31, p.545)

Anyhow, it is important to highlight another solution in the self-government model, which is widely known in the literature as European Model of Judicial Councils, also known as "Euro-model."[76] In this "perfect" model of self-government, six criteria would have to be met, as follows: "(1) a judicial council should have constitutional status; (2) at least 50% of the members of the judicial council must be judges and these judicial members must be selected by their peers, i.e. by other judges; (3) a judicial council ought to be vested with decision-making and not merely advisory powers; (4) a judicial council

should have substantial competences in all matters concerning the career of a judge including selection, appointment, promotion, transfer, dismissal and disciplining; (5) a judicial council must be chaired either by the President or Chief Justice of the Highest Court or the neutral head of state; and (6) court presidents and vice-presidents are not precluded from becoming members of the judicial council."[77] This solution was taken into account by post-communist states in their judicial reforms during their transformation in the early 1990s as the only "right" model, developed by the European Commission and the Council of Europe, that can overcome the previous failures of justice in these states. Therefore, most Central and Eastern European countries (e.g., Bulgaria, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia and Slovenia) adopted this "pan-European template."[78]

In addition to the above, it should also be mentioned that recent research is trying to distinguish between the different judicial councils regarding the separation of powers, i.e., depending on their relationship with the other branches of power, and to establish them theoretically as "fourth-branch" institutions. The justification and the timeliness of these studies is given by the fact that there are states where judicial councils have been hijacked by both political branches (e.g. in Poland) and the judiciary (e.g. in Slovakia or Georgia) and used for suspicious purposes, but there are also Western European democracies where these councils have been highly politicised (e.g. in Spain) or are the subject of struggles within justice itself (e.g. in Italy). As there are both academic and political repercussions for judicial councils,[79] they can be grouped along certain lines. As a result of this distinction, four types of council models can be identified: "(1) a judge-controlled judicial council, which is a self-governing representative of a judicial branch; (2) a politician-controlled judicial council, which formally represents the judiciary but is de facto controlled by political actors; (3) an inter-branch judicial council, which works as a coordinating institution representing all three traditional branches of power; and (4) a fourth-branch judicial council, which is autonomous of any of the three powers."[80]

Unfortunately, it only looks good on paper. In particular, the fact that the presidents of the courts can be members of these councils in the countries of south-eastern Europe strongly contributes to the fact that the feudalisation and nepotism that is taking place in society as a whole is also taking root in justice, in the courts and in the judiciary, where it is happening speedily and systematically.[81] This allows, among other things, the conclusion that judicial councils cannot protect justice from societal phenomena (such as feudalisation or nepotism), and that if presidents of courts can play a dominant role in the judicial council, they have a vested interest in transforming the judiciary into a system of feudal, "good" jobs, and they are very active in doing so. Moreover, the conflict between the interests of the judicial ad-

ministrative body and the apparatus that implements these decisions may also be a problem in this model.

In summary, in this model, judges can determine the framework and directions of court administration independently (or through a subordinate body/bodies).[82] More specifically, it is the choice and application of directions, methods, and instruments within the legislative framework since the judiciary has no power to legislate. It could be stated that a clear organisational separation applies, which objectively guarantees the principle of independence of justice in organisational terms.[83] It is also universal from the point of view that it has discretion over the main issues and decisions, so its role is inescapable, but not without concern, as responsibility is sometimes lost in the "fog" of corporate decision-making. What is absolutely sure is that this model is the most widely promoted and applied in Europe, as it is thought to raise the fewest problems.[84]

3. The mixed model

Following the traditional classification, the third group of the "administrative triad" includes the so-called mixed model, also known as court service[85] or partner model[86]. Generally speaking, this model is more "decentralised" than the ministerial model,[87] but it does not reach the level of autonomy of the self-government model. There is an element of competition in this intermediate solution, since, according to certain criteria, the functions and powers of court administration are shared between a general council for the judiciary and/or other bodies of judicial self-government and the government (mainly the minister of justice or an organ subordinate to or linked to it),[88] usually in favour of the latter.[89] This can be achieved by having a body that is independent of the government but part of public administration or a hybrid (sui generis) body, i.e., an office that is separate from the ministry of justice but is formally subordinate to a particular minister. Depending on the country in question, the executive and the judiciary may enter into (framework) agreements on functions and powers or organisational matters (see e.g. His Majesty's Courts and Tribunal Service or the Irish Court Service).[90] It could be said that this model is a kind of "stepchild," an intermediate solution to the two other models discussed above, since it combines the characteristics of both, although they are only found in different proportions in the analysis of a single country. Thus, the administration of the countries applying this model presents a very different picture, given their socio-economic, historical, etc. characteristics.[91]

This is commonly reflected in the composition of these councils (number of members, governmental and/or judicial qualities, selection, single or collective leadership) and their legal powers. On the one hand, the councils for the judiciary are typically responsible for selecting and promoting judges. On the other hand, the government is responsible for the budget, the creation of the organisational system, and operational tasks.[92] However, there may be a different distribution of responsibilities, but it is im-

***Table** 3 – Countries using the mixed model (own ed.)*[93]

No.	Country	Administration body/bodies	Constitutional provision(s)	Act(s)
1.	**Belgium**	**The High Council of Justice**	**The Constitution of Belgium (1831)** Art. 151	The Judicial Code
2.	**Denmark**	**The Danish Court Administration**	**The Danish Constitution** Art. 59-65	The Danish Court Administration Act of 26 June 1998 (Law no. 401)
3.	**United Kingdom***	**His Majesty's Courts and Tribunals Service (Lord Chancellor and Lord Chief Justice)**	**The United Kingdom has no written constitution.**	Courts Act (2003)
4.	**Finland**	**The National Courts Administration of Finland**	**The Constitution of Finland** Art. 98-105	Courts Act (673/2016)
5.	**Netherlands**	**The Dutch Council for the Judiciary**	**The Constitution of the Kingdom of the Netherlands** Art. 112-122	Judicial Organization Act
6.	**Ireland**	**The Judicial Council**	**The Constitution of Ireland** Art. 34-37	the Judicial Council Act 2019
7.	**Iceland**	**The Judicial Administration**	**The Constitution of the Republic of Iceland** Art. 98-103	Act on the Judiciary
8.	**Latvia**	**The Council for the Judiciary**	**The Constitution of the Republic of Latvia** Art. 82-86	Law on Judicial Power
9.	**Malta**	**The Commission for the Administration of Justice**	**The Constitution of Malta** Art. 101A-101B	Commission for the Administration of Justice Act
10.	**Norway**	**The Norwegian Courts Administration**	**The Constitution of the Kingdom of Norway** Art. 86-91	Courts of Justice Act
11.	**Sweden**	**The Swedish National Courts Administration**	**The Constitution of the Kingdom of Sweden** Chapter 11	The Swedish Code of Judicial Procedure (1998)

* Includes the organs for judicial administration of England and Wales, Scotland, and Northern Ireland.

portant to stress that the scales of judicial administration in this model are tipped towards the government,[94] as typically the minister of justice/ministry of justice will continue to hold the general organisational powers, with the traditional functions and powers remaining concentrated in the executive.[95] The functions of these special councils (bodies) are thus typically of a managerial, "housekeeping" nature, which are "designed to prevent moral hazard: by insulating the

judiciary from the management of resources, the council prevents corruption or distraction from the core task of judging."[96]

In summary, the design of council for the judiciary is a key issue in this model, as their composition (e.g. whether they should have members with other professions) can determine the subsequent bargaining process and can also affect the authority of the courts,[97] but even an independent body cannot offer an automatic guarantee of proper administration, as it can become a battleground for the partners that set it up. It should not be neglected that special powers are usually exercised (e.g., opinion, selection, promotion), but traditional "privileges" are still retained by the executive (e.g., budget[98]). Anyhow, the fact that governments can take political responsibility and that council for the judiciary have the opportunity to shape the system from a professional point of view is positive. It should be noted that this model is also favoured in parliamentary systems of government by the *Mount Scopus Standards*, as well as by the *International Bar Association Standards*, as it is considered the most appropriate way to ensure the effective administration of lower courts.[99] Finally, as in the ministerial model, in the mixed model it is also a practical precondition that the actors do not abuse their formal powers, but carry out their activities with self-discipline, self-restraint and a proper professional ethos, aided by established traditions.

4. Hybrid or sui generis models

In Europe and beyond, there are of course regimes that are only partially similar to the previous patterns, but which are mixed and have a rather different solution in substance (e.g. Hungary, Israel or some Latin American countries). Given the diversity of solutions, it is appropriate here to briefly highlight only a few countries' solutions.

a) Hungary has a sui generis solution for judicial administration. The central (general) responsibilities of the administration of courts are borne by the President of the National Office for the Judiciary (hereinafter: NOJ), who is a single head elected by the Parliament for a term of 9 years on the recommendation of the President of the Republic. The central administration of courts and the work of the President of the NOJ is supervised by the National Judicial Council (hereinafter: NJC) a body composed exclusively of judges (the judges themselves elect the members). In this concept, the President of the NOJ has broad powers (e.g., personnel, budget, case allocation, training, information, etc.), while the NJC mainly has an opinion- and proposal-making role. Other judicial self-government bodies are also involved in the administration of courts.[100]

b) Israel has a three-component system centered around the Director of Courts, who is responsible for the regular day-to-day management of the courts. In this system, the Minister of Justice lays down the administration of the courts (i.e., he or she has ultimate

***Table 4** – Countries using the hybrid/sui generis model (own ed.)*[101]

No.	Country	Administration body/bodies	Constitutional provision(s)	Act(s)
1.	**Azerbaijan**	**The Judicial Legal Council**	**The Constitution of the Republic of Azerbaijan** Art. 125	Law dated 10 June 1997 of Azerbaijan Republic on Courts and Judges
2.	**Cyprus**	**The Supreme Council of Judicature (consisting of the President and 12 judges of the Supreme Court)**	**The Constitution of the Republic of Cyprus** Art. 157	Administration of Justice Act of 1964 (Law 33/64 as amended)
3.	**Israel**	**The Minister of Justice, the Director of Courts and the President of the Supreme Court**	**Israel has no written constitution.**	Courts Law (1984)
4.	**Kazakhstan**	**The Supreme Judicial Council**	**The Constitution of the Republic of Kazakhstan** Art. 82	On Judicial System and Status of Judges in the Republic of Kazakhstan December 25, 2000 N 132
5.	**Luxembourg**	**The Superior Court of Justice (and the Grand Duke)**	**The Constitution of Luxembourg 1868** Art. 84-95	The amended law of 7 March 1980 on judicial organization
6.	**Hungary**	**The President of National Office for the Judiciary**	**The Fundamental Law of Hungary** Art. 25(5)	Act CLXII of 2011 on the Legal Status and Remuneration of Judges; Act CLXI of 2011 on the Organization and Administration of the Courts
7.	**Russia**	**The Council of Judges**	**The Constitution of the Russian Federation** Art. 118-129	The Law of the Russian Federation No. 3132-1 on the Status of Judges in the Russian Federation
8.	**Armenia**	**The Supreme Judicial Council (shared with the Minister of Justice and Corruption Prevention Commission)**	**The Constitution of the Republic of Armenia** Art. 173-175	Judicial Code of the Republic of Armenia
9.	**Switzerland**	**Provisions are different from canton to canton.** (The federal judiciary of Switzerland consists of the Federal Supreme Court with own administration, the Federal Criminal Court, the Federal Patent Court, and the Federal Administrative Court.)	**The Federal Constitution of the Swiss Confederation** Art. 188-191c	Provisions are different from canton to canton

administrative responsibility), but the President of the Supreme Court, who has extensive powers, has a say in court administration (e.g., through presidential orders). Thus, many administrative decisions, such as the appointment of the Director of Courts or the presidents of courts, are subject to approval by the President of the Supreme Court. In this model, the Director of the Courts is a

"servant of two masters" while guaranteeing the day-to-day management, and must, therefore, mediate between the Minister of Justice and the President of the Supreme Court. It is clear that informality plays a vital role in this context.[102]

c) Many countries in Latin America have historically had a so-called Supreme Court model.[103] In this model, the presidents of the supreme courts used their influence, in the constitution-making processes, to shape the composition of the judicial councils, their functions and powers, etc., to their own ideas that served the judges. The stronger the influence of the supreme judicial forum, the more it shaped these processes, thus gaining a more expansive right over the careers of judges and, by extension, the administration of the courts.[104]

5. The special status of supreme courts

The prominent role of the supreme judicial forums is inherent in the problem of court administration, thus raising the question of whether a separate administration of supreme (ordinary) courts and/or a "specialised"[105] administration of supreme courts (typically supreme administrative courts) can coexist with any of the models of judicial administration described so far.

In the models described above, the supreme courts (more precisely, their presidents) have, to varying degrees, a wide range of "powers" in both domestic and transnational justice, which can affect judicial careers, case assignments, but also jurisprudential, financial or even media powers.[106] It should be stressed that, although court administration is not directly reflected in judgments, it nevertheless has an impact on them, as with organisational and status issues, through "[t]he activities of the heads of administration (from the allocation of cases to the conditions for adjudication, the continuous monitoring of administrative activity and to the examination of judicial activity)."[107] The realisation and implementation of all these presuppose a high degree of autonomy, which is not very different from the autonomy required by other (non-judicial) bodies, such as the need to ensure legal, internal and external organisational, financial, and managerial autonomy. In other words, it is typically necessary to guarantee autonomous legal personality, protection against the removal of powers, autonomous budget and management, and general management and leadership in general.[108] It should be noted, however, that the guarantee of autonomous legal personality is an explicitly Soviet socialist standpoint. It is not the legal personality governed by private law that is important, but (quite independently of it) adequate powers, guarantees, etc. under public law. In Germany, even the Federal Constitutional Court has no legal personality, which does not impair its independence. In short, a very sharp distinction must be made between (irrelevant) legal personality governed by private law and status, position, and powers governed by public law.

The autonomy of supreme judicial forums can be reduced to a general

and specific requirement because of their typically lame distinctiveness. In general, since the supreme judicial forum is a court, it is subject to the same requirements as any other court. The striking difference, the specificity, is that the forum at the apex of justice is not one of many, as it has powers that other courts do not have.[109] In Europe, it is mainly in the regime-changing (post-socialist) countries that we see that they are separate not only in their functionality but also in their organisation, which emphasises the independence of the judiciary.[110]

The requirement of judicial independence applies not only to ordinary courts but also to specialised supreme courts as autonomous forums because they too enjoy autonomy in their personal decisions, in their cases assignment, and in their work to ensuring the uniform application of the law[111]. It is therefore possible that a given state has a model of court administration and, in addition, a special status and autonomy for the ordinary and specialised supreme court(s). This presupposes, of course, the separation of ordinary and specialised courts,[112] i.e., the existence of specialised courts that are partly or wholly separate from ordinary courts.[113]

III. Summary and de lege ferenda proposals

Generally speaking, there are a number of variants of international and Hungarian central judicial administrative arrangements, with ministerial, self-government and mixed models and their various sub-models (e.g. strong or weak self-government councils) as the dominant patterns. In *the ministerial model*, an external body, typically the minister of justice/ministry of justice, linked to the government, acts alone as the central entity and handles administrative tasks. With elected judicial councils, the *self-government model* relies on internal autonomy and is characterised by extensive "judicial self-administration." The composition of the administrative body varies considerably from state to state but is typically composed of a majority or absolute majority of judges. In contrast, in *the mixed model*, administrative responsibilities are shared between the minister of justice/ministry of justice and elected judicial bodies (councils), varying from country to country.[114]

It can also be concluded that no model is free of dysfunction(s). Since the issue of court administration is a highly complex issue, the choice of model of court administration must always take into account the specificities of the state concerned, if only because the social perception of the functionality of each model has a significant impact on its reputation. That is why each model can always be operated in the light of the social, economic, historical, cultural, etc. aspects of a given state, it is not possible to say that one model is better or less suitable than another, also because of the lack of exact indicators. In my view, with the existence of appropriate constitutional rules and the resulting balanced operation, all models for the central administration of courts

may be able to meet the expectations of the 21st century, provided that the administration is limited to the organisational operations of courts and does not substantially affect professional operation, i.e., the judicial processes and the related judicial independence.[115]

The concrete conclusions and recommendations of this paper are as follows:

a) The ministerial model is generally an acceptable solution. However, it is vital to stress that in the 21st century, this model of judicial administration is not possible without the efficient and substantial involvement of elected judicial bodies and respect for the guarantees of judicial independence. However, it is also necessary to note that as the executive and the legislature gain ground in the court administration, the threat to judicial independence gradually increase. In practice, the "merging" of the powers of the executive and the judiciary may violate the principle of separation of powers. Conflicts are coded in the model if the relations between the persons involved in court administration are not sufficiently formalised, as the lack of this inevitably leads to the politicisation of judges and courts, which may ultimately result in a constitutional crisis. In this model, abusive practices are therefore very easy to occur, because there are hardly any institutionalised checks and balances, and, therefore, this model requires a high level of professional ethos and self-restraint from the ministry, its head and its staff (which is why it is not recommended for the former socialist countries). In connection with this, there is another inescapable phenomenon, which is that for the average law-seeking public, the question of responsibility is blurred, i.e., the public believes that almost all responsibility for the quality of the functioning of the courts lies with the courts and judicial bodies, because the average citizen does not perceive a systemic distinction between the responsibility of the executive and the judiciary. Consequently, the reputation of judges and courts is very fragile for reasons beyond their control, whether directly or indirectly due to the actions of the executive. Avoiding this requires mature and objective constitutional regulation, communication and information, which is not a practical problem in states with a well-developed democratic tradition, because the actors of the administration act with sufficient restraint, based as they are on traditions that replace formal checks and balances.

b) In the *self-government model*, judges can determine the framework and directions of court administration independently (or through a subordinate body/bodies). More specifically, it is the choice and application of directions, methods, and instruments within the legislative framework since the judiciary has no power to legislate. It could be stated that a clear organisational separation applies, which objectively guarantees the principle of independence of justice in organisational terms. It is also universal from the point of view that it has discretion over the main issues and decisions, so its role is inescapable, but not without concern, as responsibility is sometimes lost in the "fog"

of corporate decision-making. What is absolutely sure is that this model is the most widely promoted and applied in Europe, as it is thought to raise the fewest problems. However, it should not be concealed that it raises many problems: judicial inward-looking (judicial independence is often compromised because judges are increasingly dependent on their superiors, who are also judges), detachment from citizens, etc., elitism (misinterpretation of "we are above politics"), lack of control (professional evaluation has no serious consequences because judges evaluate each other), impossibility of political evaluation (there is always political evaluation, but there is nothing the parliament can do), etc. It is correct that this is the least of our worries regarding separation of powers, but it is not without problems. Otherwise, the system may be appropriate from a purely organisational point of view, but in the administration of the courts, as in all administration, one cannot ignore the determinants beyond the organisational elements: method (confrontational or cooperative), culture (the standard of political and legal culture), socialisation processes (how one becomes a judge, what one learns in the process, personal influences, etc.), moral scruples, trust in the courts, etc. Thus, these all have an impact on the administration (e.g., a judge socialised based on respect for authority, with a lower political and legal culture, less concerned with moral considerations is more likely to be loyal to political power even if the administration would otherwise be neutral or self-administering in principle).[116]

c) The design of council for the judiciary is a key issue in the mixed model, as their composition (e.g. whether they should have members with other professions) can determine the subsequent bargaining process and can also affect the authority of the courts, but even an independent body cannot offer an automatic guarantee of proper administration, as it can become a battleground for the partners that set it up. It should not be neglected that special powers are usually exercised (e.g., opinion, selection, promotion), but traditional "prerogatives" are still retained by the executive (e.g., budget planning and adoption). [The latter is, in fact, maintained by the ruling majority (the parliamentary majority and its government) because they are, after all, the legitimate and legal power that is the result of the exercise of power by the people. The judiciary cannot be isolated, it cannot be self-serving (the basic function of judges is to resolve individual legal conflicts, not to exercise a privileged and independent power for its own sake). In my viewpoint, it is indispensable to have representation from other professions: not only lawyers, prosecutors, and the executive, but also, for example, notaries public and members of parliament, as many more viewpoints can be raised in the discussions. Publicity, both in the administration and in the evaluation of judicial work, should be at least as important. If there is no change in these, the organisational model is almost irrelevant because each has advantages

and disadvantages.] Anyhow, the fact that governments can take political responsibility and that council for the judiciary have the opportunity to shape the system from a professional point of view is positive. It should be noted that this model is also favoured in parliamentary systems of government, as it is considered the most appropriate way to ensure the effective administration of lower courts. Finally, as in the ministerial model, in the mixed model it is also a practical precondition that the actors do not abuse their formal powers, but carry out their activities with self-discipline, self-restraint and a proper professional ethos, aided by established traditions.

d) In Europe and beyond, there are regimes that are only partially similar to the previous templates, which are mixed but essentially different, and which are collectively referred to as *hybrid or sui generis administration models*. It is not easy to assess them all together because of their diversity, but it can be concluded that each system tries to achieve independent, clear, efficient, and transparent central administration of courts, taking into account its own social, cultural, economic, historical, legal, etc. aspects. In these models, informal channels and political "struggles" play a noticeably more significant role, and their specific characteristics, therefore, call for further research.

e) The prominent role of the supreme judicial forums is inherent in the problem of court administration. Whether ordinary or specialised, the presidents of *supreme judicial forums* are responsible for a number of key decisions, which can be interpreted at national and transnational levels. Presidents of supreme forums can have a strong influence (at least in their organisations) on judicial careers, case assignments, jurisprudence, finance, or even media power. The autonomy of supreme judicial forums can be reduced to a general and specific requirement because of their typically lame distinctiveness. In general, since the supreme judicial forum is a court, it is subject to the same requirements as any other court. The striking difference, the specificity, is that the forum at the apex of justice is not one of many, as it has powers that other courts do not have (e.g. policy-making, legislative proposal or unifying powers).

f) There is one more inescapable question to be answered: what mechanisms can be put in place if the system of court administration in question is beset with dysfunction. In my viewpoint, a court administration system with dysfunctions can be adjusted in several ways, considering the constitutional rules and constitutional system of a given country. Firstly, the constitutional courts, as neutral organs of the state that are not attached to other branches of power can exercise constitutional control over court administration (e.g., when in 2013, the Constitutional Court of Hungary declared the practice of the President of NOJ in case transfers to be inconsistent with the Fundamental Law and in violation of international treaties).[117] This control is judicial, i.e. it is exclusively reactive, i.e., it presupposes the filing of a petition to the constitutional court, and the yardstick can

Figure 1 *– Models of judicial administration in Europe (n=47) (own ed.)*

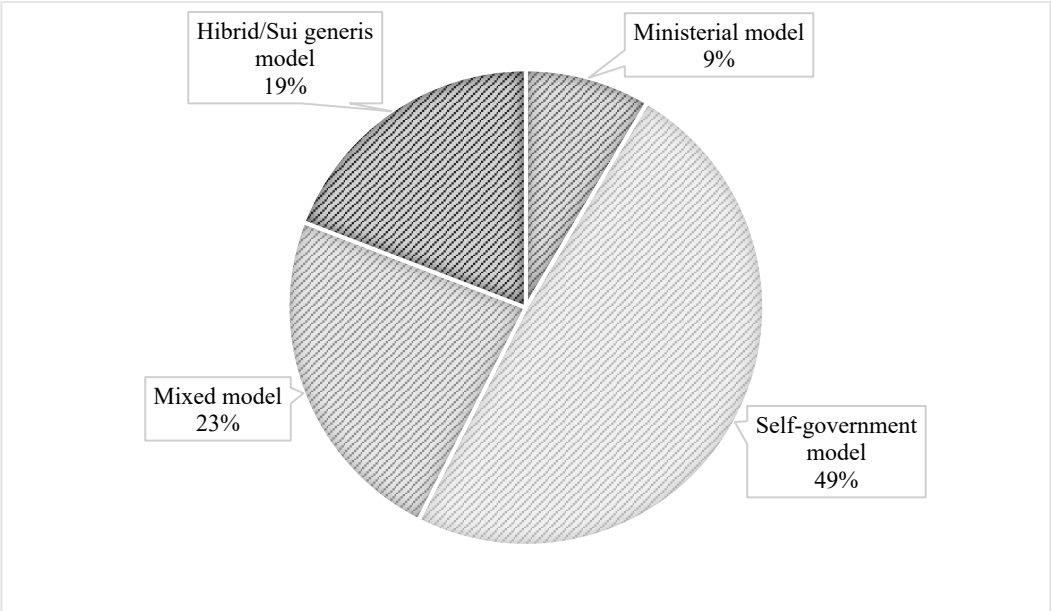

only be constitutional law. Institutional control, however, cannot be based on these case-by-case reviews of the constitutional court. In addition, account must be taken of the special relationship between constitutional courts and supreme courts, which is often fraught with tensions, which means fruitful cooperation cannot be expected, especially in the former socialist countries. Secondly, parliaments can play an unavoidable role, as they can change the whole central administration of the court system (ultima ratio character) through legislation. Thirdly, the administrators themselves have an essential role to play since poor management can ruin good regulations, and proper management can achieve success despite poor regulations.

g) It is difficult to make universal de lege ferenda recommendations, but it can be said to be useful in any model that it is essential (1) to have sufficiently precise and clear constitutional rules; (2) to have adequate separation of powers; (3) to have rules that are as objective and formal as possible; (4) to establish and maintain clear rules of responsibility and accountability; and (5) to maintain or strengthen the authority of the relevant leader(s) and to exercise restraint.

h) Lastly, regarding administration systems, assessing the existing and functioning administration system itself would be worthwhile. Periodically, the case law and administration solutions should be examined and qualified by sociological, psychological, economic, and legal efficiency studies, as well as by evaluating social perception, confidentiality, etc. This kind of feedback is essential because changes must al-

ways start from the existing system (in any case, there can be no radical organisational change in the administration either, since internal operating processes and practices may be strong enough to make their way even within the new organisational setting), evaluating experience and seeking to find solutions that offer guarantees. It should be stressed that this is not just a question of legal regulation, but also as much a question of mentality, political culture, and people's personal convictions.

1 See Besenyei Beáta: Az igazságszolgáltatáshoz fűződő jogalkotási problémák a XXI. században. Source: http://www.mabie.hu/index.php/cikkektanulmanyok/58-besenyei-beata-az-igazsagszolgaltatashoz-fuzodo-jogalkotasi-problemak-a-xxi-szazadban (Date of download: January 19, 2024.)

2 Cf. Ürmös Ferenc: A szocialista bírósági igazgatás kialakulása és típusai. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae – Acta Juridica et Politica 1979/8, pp. 35-37.

3 For more details, see Šipulova, Katarína – Spáč, Samuel – Kosař, David – Papouškov, Tereza – Derka, Viktor: Judicial Self-Governance Index: Towards Better Understanding of the Role of Judges in Governing the Judiciary. Regulation & Governance 2023/1, pp. 27-28.

4 Cf. Decision No. 22/2019. (VII. 5.) of the Constitutional Court of Hungary, in Decisions of the Constitutional Court (hereinafter: DCC) 2019, Volume 1, 581, 605.

5 Cf. Fox, Natalie – Firlu, Jakub – Mikuli, Piotr: Models of Courts Administration: An Attempt at a Comparative Review. In: Mikuli, Piotr (ed.): Current Challenges in Court Administration, The Hague, Eleven International Publishing, 2017. (online version: https://ssrn.com/abstract=4365251) p. 1. For more details on this issue, see Wheeler, Russell: Judicial Administration: Its Relation to Judicial Independence. Williamsburg, National Center for State Courts, 1988.

6 Cf. Árva Zsuzsanna: A bíróságok igazgatásának egyes elméleti kérdései és modelljei. Miskolci Jogi Szemle 2022/1, p. 10.

7 See Árva (2022) p. 12.

8 Cf. Point 48 of Opinion No. 18 (2015) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) on the position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy (London, 16 October 2015) CCJE(2015)4

9 See Fekete (2019) p. 19. According to the classification of court administration by responsibility, we can distinguish, for example, (1) an *exclusive judicial responsibility model*, which can be divided into individual (responsibility is concentrated in one judge) and collective (responsibility is concentrated in a collegial judicial panel) sub-models; (2) an *exclusive executive responsibility model*; (3) a *shared executive judicial model*, which can be divided into the sub-models of *vertical division of responsibility* (the responsibility for court administration is vested in the judiciary in some cases and to other branches of power in other cases), *horizontal division of responsibility* (the administration of the higher courts is vested in the judiciary and the administration of the lower courts is left to the executive), *joint responsibility* (the responsibility for court administration is the complete and joint responsibility of the executive and the judiciary), and *proportional collegial body responsibility* (the responsibility for court administration is vested in a collegial body with a fixed proportion of executive and judiciary representation); (4) a *multibranch responsibility model* (the responsibility for court administration is vested in a body representing all three branches of powers and other organs); (5) a *separate independent organ responsibility model* (responsibility for court administration is vested in a separate and independent public body). See Shetreet, Shimon: Crossborder Enforcement and Recognition of Judgements and Awards in a Globalised World. Verwaltungsakademie Bordesholm and Kiel University 12-14 July 2018. The Legal Position of Non-Recognized (or Partly Recognized) States. Source: https://www.eastlaw.uni-kiel.de/de/events/presentations/22-shetreet.pptxv (Date of download: June 4, 2024.)

10 Cf. Bobek, Michal – Kosař, David: Global Solutions, Local Damages: A Critical Study in Judicial Councils in Central and Eastern Europe. German Law Journal 2014/7, p. 1265.; Castillo-Ortiz, Pablo: Judicial Governance and Democracy in Europe. Sheffield, Springer, 2023. p. 5.

11 In summary, see Baar, Carl – Benyekhlef, Karim – Gélinas, Fabien – Hann, Robert – Sossin, Lorne: Alternative Models of Court Administration. Ottawa, Canadian Judicial Council, 2006. pp. 9-11.

12 Cf. Decision No. 97/2009. (X. 16.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2009, 870, 876. See Fekete (2019) p. 20.

13 See Badó Attila: Az igazságszolgáltató hata-

lom alkotmányos helyzetének és egyes alapelveinek összehasonlító vizsgálata. In: Tóth Judit – Legény Krisztián (eds.): Összehasonlító alkotmányjog. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Társadalomszolgáltató Kft., 2006. p. 176.; Hack Péter – Majtényi László – Szoboszlai Judit: Bírói függetlenség, számonkérhetőség, igazságszolgáltatási reformok. Budapest, Eötvös Károly Közpolitikai Intézet, 2007. p. 37.

14 See, for example, Fox – Firlu – Mikuli (2017) 5. o.; Castillo-Ortiz, Pablo: The politics of implementation of the judicial council model in Europe. European Political Science Review 2019/4, p. 503.; Árva (2022) p. 13.

15 See Bobek – Kosař (2014) p. 1265.

16 See Rieger, Alexander Verfassungsrechtliche Legitimationsgrundlagen Richterlicher Unabhängigkeit. Frankfurt, Peter Lang, 2011. p. 209.; Castillo-Ortiz (2023) p. 4.

17 Cf. Mikuli, Piotr: In Search of the Optimal Court Administration Model for New Democracies. 10th World Congress of Constitutional Law 2018 SEOUL 18–22 June 2018. Workshop #18: New Democracies and Challenges to the Judicial Branch. pp. 6-7. Source: http://tinyurl.com/3hjhyhk6 (Date of download: January 11, 2024.)

18 Cf. Decision No. 13/2013. (VI. 17.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2013, 440, 440-506.; Decision No. 22/2019. (VII. 5.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2019, Volume 1, 581, 605. This is not necessarily always true either, because in Germany, for example, there are five supreme courts at the federal level (ordinary, general administrative, labour, social, and fiscal), and different federal ministries with specific powers for the subject matter administer the court(s).

19 See Csink Lóránt: Mozaikok a hatalommegosztáshoz. Budapest, Pázmány Press, 2014. p. 142.

20 Cf. Zippelius, Reinhold: Allgemeine Staatslehre. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1999. p. 103.

21 Cf. Dreier, Regel: Organlehre. In: Kunst, Hermann – Herzog, Roman – Schneemelcher, Wilhelm (eds.): Evangelisches Staatslexikon. Stuttgart – Berlin, Kreuz Verlag, 1975. pp. 1703-1704.; Mikuli (2018) pp. 6-7.

22 See Kosař, David: Beyond Judicial Councils: Forms, Rationales and Impact of Judicial Self-Government in Europe. German Law Journal 2018/7, p. 1574.

23 See Kosař (2018) p. 1587.

24 Cf. Árva (2022) p. 13.

25 See Bobek – Kosař (2014) p. 1265. A concrete example is Germany, where the administration of the courts, at the federal and national levels, is in the hands of ministries. However, the legislature predominates as a counterweight in major promotion and appointment matters. At the same time, judges strongly influence their career paths and have exclusive decision-making power in disciplinary and assignment matters. Also compensating is the automaticity of assignment, which is left to the judiciary, but also the diverse self-government bodies of judges, which have a strong informal influence. In sum, ministerial administration, in its pure form, only applies in matters unrelated to judgment (e.g., communication, technical matters supporting judgment, or further training). See Badó Attila – Márki Dávid: A német bírósági igazgatás alapjai. Comparative Law Working Papers 2020/1, p. 2. and foll.

26 Cf. Kosař, David: Politics of Judicial Independence and Judicial Accountability in Czechia: Bargaining in the Shadow of the Law between Court Presidents and the Ministry of Justice. European Constitutional Law Review 2017/3, p. 106.

27 See Berthier, Laurent –Pauliat, Hélène: Administration and Management of Judicial Systems in Europe. Strasbourg, European Commission for the Efficiency of Justice, 2006. pp. 10-11.; Marosi Ildikó – Nagy Gusztáv: A bíróságok igazgatása. In: Csink Lóránt – Varga Zs. András (eds.): Bírósági-ügyészségi szervezet és igazgatás. Budapest, Pázmány Press, 2017. p. 86.

28 In Germany, at least, many ministerial employees are "assigned judges". This allows judicial ethics to prevail to a certain extent in the ministry, making its administration less "executive" compared to other ministries.

29 See Bobek – Kosař (2014) p. 1265.

30 See European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission): Hungary Opinion on the Law on Administrative Courts and on the Law on the Entry Into Force of the Law on Administrative Courts and Certain Transitional Rules. Adopted by the Venice Commission at its 118th Plenary Session (Venice, 15-16 March 2019) CDL-AD(2019)004. p. 10

31 Cf. Decision No. 13/2013. (VI. 17.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2013, 440, 467.; Decision No. 97/2009. (X. 16.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2009, 870, and foll.

32 The German model, for example, clearly rejects the corporative autonomy of the judiciary, i.e. court administration, including the budget and the promotion of judges, is not taken away from the ministry and transferred to judges for independent, uncontrol-

lable and uninfluenceable administration. Thus, the German model does not follow the Anglo-American example, according to which "[j]udicial independence must include the collective independence of the court as a body but leaves the care of the judiciary to the government". See Bäumlin, Richard – Azzola, Axel (eds.): Kommentar zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Band II. Neuwied, Hermann Luchterhand Verlag, 1984. p. 952.

33 See the dissenting opinion of László Kiss, Member of the Constitutional Court of Hungary, to Decision No. 41/2005. (X. 27.) of the Constitutional Court of Hungary. In DCC 2005, 459, 492.

34 Cf. the dissenting opinion of László Kiss, Member of the Constitutional Court of Hungary, to Decision No. 41/2005. (X. 27.) of the Constitutional Court of Hungary. In DCC 2005, 459, 492-493.

35 The financial aspect of this responsibility implies accountability for allocating resources and for the results achieved through their use, i.e., accountability for efficient management, which can ultimately enhance the quality of judgment. Cf. Martin, Wayne Stewart: Court Administrators and the Judiciary – Partners in the Delivery of Justice. International Journal For Court Administration 2014/2, p. 8.

36 See Badó Attila – Márki Dávid: Bírósági igazgatás Csehországban. Comparative Law Working Papers 2021/1, p. 2.

37 Cf. the amicus curiae filed by the Ministry of Justice in case No. II/242/2019 of the Constitutional Court of Hungary. p. 16. Source: https://tinyurl.com/24x66x4r (Date of download: June 10, 2024.)

38 For more details, see Fekete Kristóf Benedek – Kéri Valentin – Nadrai Norbert: Kiválasztás, előmenetel, igazgatás avagy a bírói pálya szegélyei. In: Tilk Péter – Fekete Kristóf Benedek (eds.): Az igazságszolgáltatással kapcsolatos egyes folyamatok alakulása az elmúlt években. Pécs, PTE ÁJK, 2020. pp. 155-181.

39 Cf. Decision No. 22/2019. (VII. 5.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2019, Volume 1, 581, 613-614.

40 Cf. European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission): Rule of Law Checklist. Adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016) CDL-AD(2016)007-e; and Makai Lajos: A bírósági igazgatás aktuális kérdései. Conference Presentation, Pécs, 2018.

41 See Ginter, Jaan: Judicial Independence and/or(?) Efficient Judicial Administration. Juridica International 2010/1, p. 111.

42 Cf. Fox – Firlu – Mikuli (2017) pp. 5-6.

43 For more details on court communication, see Fekete Kristóf Benedek: Az igazságszolgáltatás kommunikációja. Magyar Jog 2022/11, pp. 642-653.

44 See Badó Attila – Márki Dávid: A bírósági igazgatás modellje Finnországban és Ausztriában. Comparative Law Working Papers 2020/1, p. 3.

45 The table is based on the work of Castillo-Ortiz (2023) and the relevant domestic legal sources. In countries where the constitution does not (precisely) contain the body that administers the judicial system, the articles on courts are referred to as the whole regulation of the system.

46 See Berthier – Pauliat (2006) p. 12.

47 See Marosi – Nagy (2017) p. 87.; Árva (2022) p. 13.

48 See Castillo-Ortiz (2019) p. 506.

49 Countries, typically post-socialism ones, with a strong "tradition" of executive interference in the court system want to compensate for the democratic deficit they experienced in the past, and one of the adequate solutions is the self-government model. Cf. Badó, Attila: The Constitutional Challenges of the Judiciary in the Post-socialist Legal Systems of Central and Eastern Europe. In: Csink, Lóránt – Trócsányi, László (eds.): Comparative Constitutionalism in Central Europe: Analysis on Certain Central and Eastern European Countries. Miskolc-Budapest, Central European Academic Publishing, 2022. p. 343.; Bunjevac, Tin: From Individual Judge to Judicial Bureaucracy: The Emergence of Judicial Councils and the Changing Nature of Judicial Accountability in Court Administration. University of New South Wales Law Journal 2017/2, pp. 822-823.

50 See Castillo-Ortiz (2019) p. 506.

51 See Csink (2014) p. 142.

52 See Decision No. 97/2009. (X. 16.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2009, 870, 877.

53 See Voermans, Wim – Albers, Pim: Councils for the Judiciary Countries. Strasbourg, Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), 2003. p. 10. This distinction may also be valid for the mixed model, as the authors examined the councils according to their nature, i.e., their functions and powers may overlap.

54 See Castillo-Ortiz (2019) p. 505-507.

55 See Castillo-Ortiz (2019) p. 505.

56 See Horváth Miklós: Az igazságügy stratégiai megújítása. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. p. 18.

57 See Baar, Carl – Greene, Ian: Judicial Administration. In: Dunn, Christopher (ed.): The Handbook of Canadian Public Administration. Toronto, Oxford University Press, 2010. p. 132.

58 See Hack – Majtényi – Szoboszlai (2007) p. 37.

59 "However, as a result of efficient operation and in order to facilitate decision-making within the body, there may be certain differences in the office of the chairperson of the body session (primus inter pares), which are not essential, for example, about the chairperson's duties, the maintenance of discipline, the representation of the body, or the facilitation of decision-making (the chairperson's vote in the event of a tie). In the case of a collegiate organ, a distinction may be made between the different functions within the body according to the powers attached to each function, but the functions and powers of the organ may nevertheless be exercised only jointly by all the members of the organ." See Petrétei József: Szerv, tisztség, tisztviselő. Pécs, June 9, 2023, Online Conference Presentation: A jog és a jogállamiság aktuális kérdései.

60 See Point 17 of Opinion No. 10 (2007) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the Council for the Judiciary at the service of society. This Opinion has been adopted by the CCJE at its 8th meeting (Strasbourg, 21-23 November 2007); Point 27 of Recommendation CM/Rec(2010)12 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum [Council of Europe: Judges: independence, efficiency and responsibilities.]; Aarli, Ragna – Sanders, Anne: Judicial Councils Everywhere? Judicial Administration in Europe, with a Focus on the Nordic Countries. International Journal For Court Administration 2023/2, p. 14.

61 See Aarli – Sanders (2023) p. 7.

62 See Voermans – Albers (2003) p. 7.

63 Cf. Autheman, Violaine – Elene Sandra: Global Best Practices: Judicial Councils – Lessons Learned from Europe and Latin America. IFES Rule of Law White Paper Series 2004. p. 6.

64 See Voermans – Albers (2003) pp. 71-72.

65 See Šipulova – Spáč – Kosař – Papouškov – Derka (2023) p. 24.

66 See Šipulova – Spáč – Kosař – Papouškov – Derka (2023) p. 23.

67 This is especially the case if the individual member of the body cannot express his or her opinion specifically, such as the constitutional judge in a dissenting opinion.

68 See Šipulova – Spáč – Kosař – Papouškov – Derka (2023) p. 23.

69 Cf. Kosař, David – Spáč, Samuel: Conceptualization(s) of Judicial Independence and Judicial Accountability by the European Network of Councils for the Judiciary: Two Steps Forward, One Step Back. International Journal for Court Administration 2018/3, p. 39.

70 Of course, regulation should exclude the possibility of such abusive practice as far as possible, but it is not entirely possible; much may depend on the willingness of these actors. See Kosař – Spáč (2018) p. 39.

71 Cf. Kosař – Spáč (2018) p. 40.

72 See the joint opinion of the Eötvös Károly Institute, the Hungarian Helsinki Committee and the Hungarian Civil Liberties Union on the adopted judicial law package. Source: http://ekint.org/lib/documents/1479669424- velemeny_az_igazsagugyi_torvenycsomagrol_ekint_mhb_tasz.pdf (Date of download: August 29, 2019.)

73 The Venice Commission also stresses the importance of a balanced composition of judicial councils since "[t]he establishment of a judicial council, even if it is endowed with sufficient constitutional guarantees, is no guarantee for ensuring judicial independence in itself. As the experience in some countries has shown, in the presence of adverse political circumstances and/or the influence of manipulators in the judiciary, a judicial council can be misused as a tool to control the judges. It can even become an instrument of politicization of justice." See European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission): Republic of Moldova – Opinion on the Law on Amending and Supplementing the Constitution of the Republic of Moldova (Judiciary). Adopted by the Venice Commission at its 114th Plenary Session (Venice, 16-17 March 2018) CDL-AD(2018)003 p. 9.

74 See Fekete Kristóf Benedek: A magyarországi bírósági igazgatás retrospektív vizsgálata. In: Bendes Ákos László – Gáspár Zsolt – Gáti Balázs – Projics Nárcisz – Ripszám Dóra – Tóth Dávid (eds.): V. Konferenciakötet : A pécsi jogász doktoranduszoknak szervezett konferencia előadásai. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2023. p. 68.

75 The table is based on the work of Castillo-Ortiz (2023) and the relevant domestic legal sources. In countries where the constitution does not (precisely) contain the body that administers the judicial system, the articles on courts are referred to as the whole regulation of the system.

76 See Selejan-Guțan, Bianca: Romania: Perils of a "Perfect Euro-Model" of Judicial Council. German Law Journal 2018/7, p. 1707. and foll.

77 See Bobek, Michal – Kosař, David: Global Solutions, Local Damages: A Critical Study in Judicial

Councils in Central and Eastern Europe. Research Paper in Law 2013/7, p. 8.; Bobek – Kosař (2014) p. 1263.

78 See Kosař, David: Politics of Judicial Independence and Judicial Accountability in Czechia: Bargaining in the Shadow of the Law between Court Presidents and the Ministry of Justice. European Constitutional Law Review 2017/1, pp. 96-97.

79 See Kosař, David – Šipulová, Katarína – Kadlec, Ondřej: The Case for Judicial Councils as Fourth-Branch Institutions. European Constitutional Law Review 2024/1, pp. 83-85.

80 For more details, see Kosař – Šipulová – Kadlec (2024) pp. 98-109.

81 Cf. Fleck, Zoltán: Changes of the Political and Legal Systems: Judicial Autonomy. German Law Journal 2021/7, pp. 1298-1315.

82 Cf. Fox – Firlu – Mikuli (2017) p. 16.

83 See Mikuli (2018) p. 10.

84 Cf. Mikuli (2018) p. 10.

85 See Castillo-Ortiz (2023) p. 3.

86 See Mikuli (2018) p. 7.

87 See Berthier – Pauliat (2006) p. 11.

88 See Decision No. 97/2009. (X. 16.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2009, 870, 876.; Csink (2014) p. 142.

89 Cf. Berthier – Pauliat (2006) p. 11.; Árva (2022) p. 13.

90 Cf. Mikuli (2018) p. 7.

91 Cf. Ginter (2010) pp. 110-111.

92 See Hack – Majtényi – Szoboszlai (2007) p. 37.

93 The table is based on the work of Castillo-Ortiz (2023) and the relevant domestic legal sources. In countries where the constitution does not (precisely) contain the body that administers the judicial system, the articles on courts are referred to as the whole regulation of the system.

94 See Badó (2006) p. 174.

95 Cf Berthier – Pauliat (2006) p. 11.

96 See Garoupa, Nuno – Ginsburg, Tom: Judicial Reputation: A Comparative Theory. Chicago, The University of Chicago Press, 2015. p. 110.

97 Cf. Fox – Firlu – Mikuli (2017) p. 16.

98 The budget itself is the prerogative of the parliament. The prerogative of the executive is to plan the budget, implement the budget, i.e., to allocate the resources of the judicial system to the courts (the more detailed the internal breakdown of the budget, the less power this means).

99 See Shetreet, Shimon: The Normative Cycle of Shaping Judicial Independence in Domestic and International Law – The Mutual Impact of National and International Jurisprudence and Contemporary Practical and Conceptual Challenges. Chicago Journal of International Law 2009/1, p. 286.

100 For more details, see Osztovits, András: The New Organizational System of the Hungarian Courts. In: Smuk Péter (ed.): The Transformation of the Hungarian Legal System 2010-2013. Budapest-Győr, SZE-Wolters Kluwer, 2013. pp. 131-144.; Petrétei József: Magyarország alkotmányjoga II. – Államszervezet, Pécs Kodifikátor Alapítvány, 2014. pp. 321-327.

101 The table is based on the work of Castillo-Ortiz (2023) and the relevant domestic legal sources, with the addition of Israel. In countries where the constitution does not (precisely) contain the body that administers the judicial system, the articles on courts are referred to as the whole regulation of the system.

102 For more details, see Lurie, Guy – Reichman, Amnon – Sagy, Yair: Agencification and the Administration of Courts in Israel. Regulation & Governance 2020/4, pp. 718-740.; Lurie, Guy: The Invisible Safeguards of Judicial Independence in the Israeli Judiciary. German Law Journal 2023/8, pp. 1449-1468.

103 See Castillo-Ortiz (2023) p. 5.

104 For more details, see Pozas-Loyo, Andrea – Ríos-Figueroa, Julio: The Politics of Amendment Processes: Supreme Court Influence in the Design of Judicial Councils Texas Law Review 2011/7, pp. 1807-1833.

105 Some countries have more than two court "pillars", such as Germany, which has five: ordinary, administrative, labour, social, and fiscal. Each pillar has its own supreme court. Therefore, it is not only administrative courts that should be mentioned here.

106 This can be interpreted at all levels of court, as their presidents enjoy great "power". This is also confirmed by the Court Presidents Power Index, which ranks a court president by the strength of his or her powers on a five-point scale, according to a set of criteria. According to this index, a court president can be identified as (1) a boss, (2) a leader, (3) a manager, (4) a diplomat, and as (5) *primus inter pares*. Cf. Blisa, Adam – Kosař, David: Court Presidents: The Missing Piece in the Puzzle of Judicial Governance. German Law Journal 2018/7, p. 2073.

107 See Decision No. 97/2009. (X. 16.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2009, Volume 1, 870, 880.

108 Cf. Verhoest, Koen – Peters, B. Guy – Bouckaert, Geert – Verschuere, Bram: The Study of Organisational Autonomy: A Conceptual Review. Public Administration and Development 2004/2, pp. 103-104.; Berkes Lilla – Hajas Barnabás: A legfelsőbb bírói fórumok önállósága. Kúriai Döntések 2023/9, p. 1712.

109 See Berkes – Hajas (2023) p. 1714.

110 Cf. Uzelac, Alan: Supreme Courts in the 21st Century: Should Organisation Follow the Function? Studia Iuridica 2019. p. 129.

111 For more details, see Berkes – Hajas (2023) pp. 1716-1724.

112 In terms of special and organisational operation, this may raise questions about the relationship between the purpose, mission, functions, powers, jurisdiction, scope of obedience, and scope of cooperation of the organisation (whether there is partial or total overlap) and the definition of general conditions.

113 "In Austria, Bulgaria, Finland, Germany, Greece, Lithuania, Luxembourg, Poland, Portugal, Germany and Sweden, there is a multi-level system of administrative courts entirely separate from the ordinary courts and not subject to the Supreme Court. In the Czech Republic, only the Supreme Administrative Court is a specialised administrative court, while the regional courts of general authority are the courts of first instance in administrative matters. In some countries, the system of administrative courts is subordinate to the Supreme Court so that there is no complete separation from the system of courts with general authority (e.g., Slovenia and Croatia), while in others (e.g., Estonia), only the lower courts have a separate judicial forum, with the appeal levels being part of the system of courts with general authority. In the case of Italy, France, Belgium, and the Netherlands, a Council of State is above the administrative courts." Cf. the amicus curiae filed by the Ministry of Justice in case No. II/242/2019 of the Constitutional Court of Hungary. p. 6. Source: https://tinyurl.com/24x66x4r (Date of download: June 10, 2024.)

114 Cf. Decision No. 22/2019. (VII. 5.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2019, Volume 1, 581, 605.

115 Cf. Decision No. 22/2019. (VII. 5.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2019, Volume 1, 581, 605.

116 As a related question: If the court administration is entirely self-governing, if parliament has no influence on the assessment of the judiciary's work, how can the "people" be expected to have courts that actually resolve their conflicts to their satisfaction?

117 See Decision No. 36/2013. (XII. 5.) of the Constitutional Court of Hungary, in DCC 2013, 1045, 1045. and foll.

Dr. Gyuris Árpád PhD
jogtanácsos

A conscience jelentése és szerepe az angol magánjogban

I. Bevezetés

Jelen tanulmányban az angol magánjog egy speciális fogalmát szeretném bemutatni, amely számos magánjogi területen jelentőséggel bír. A fogalom a középkori bírósági gyakorlatban alakult ki, annak érdekében, hogy a pereskedő feleknek a common law merevségével szemben tudjanak egy méltányos megoldást kínálni. Egy olyan fogalomról van szó, amely az angol jogi fejlődés eredménye, egy példa az angol jogi tradícióra, és ugyan a meghatározás nincsen jogszabályban kifejezetten definiálva, de számos helyen alkalmazzák a mindennapi jogi gyakorlatban. A fogalom fontossága abban rejlik, hogy segít vitás ügyekben egy sajátos szempontot megjeleníteni, és így a bírói mérlegelés alapja lehet.

II. A conscience fogalma

Az angol *conscience* kifejezést a magyar *lelkiismeret* szóval lehet a legegyszerűbben lefordítani. Ebben a tanulmányban a *conscience* mint jogi szakkifejezés használatával és értelmezésével fogok foglalkozni. A conscience, vagyis lelkiismeret egy széles körű általános hivatkozási alapot és ezzel együtt egy mérési lehetőséget jelent az angolszász jogokban. Ebből a szemszögből a *reasonable 'észszerű'* fogalomhoz hasonlóvá válik, és ugyancsak hasonlóan ennek a fogalomnak a gyakorlati megnyilvánulásához, több jelentésváltozata is kialakult, illetve számos magánjogi területen használható fogalommá vált. Az ilyen kifejezések alkalmazása a joggyakorlatban elősegíti azt, hogy egyes magatartásokat és viselkedéseket meg lehessen velük határozni, a bíróságok képesek lesznek arra, hogy a társadalomban élő általános elképzelés szerint egy jogeset kapcsán az illető személy tevékenységét megítéljék. Az ilyen normák esetében az is jellemző, hogy jelentős ítélkezési gyakorlat alakul ki.

A conscience-re való hivatkozás egyre gyakrabban jelenik meg a magánjogi tanokon és jogszabályokon belül. Ennek számos példáját lehet említeni, ideértve egyes speciális tanokat, illetve más jogi doktrínákon belüli elemeket, mint például a promissory estoppel[1].

Egyes Common law jogrendszerekben törvényi rendelkezésben is megjelenik a szó, például: olyan magatartás, amely az íratlan törvény értelmében lelkiismeretlen (Section 51AA (1) of the Trade Practices Act 1974, Ausztrália). A jog a conscience-t vagy annak ellentétpárját, az unconscionability-t fel is használja, hogy jogokat és kötelezettségeket határozzon meg velük[2].

Az egyik legnagyobb probléma a conscience fogalmával kapcsolatban ugyanakkor, hogy nehéz egy kifejezetten pontos jogi definíciót talál-

ni rá. Tipping bíró találóan fejezte ki ezt a gondolatot, amikor azt mondta (Bowkett v Action Finance Ltd., 1992), hogy „a bíróságoknak meg kell kísérelniük a fogalom tisztázását", mivel „még egy *equity* bíróság sem... emelheti fel a kezét, és mondhatja azt: nem tudom, hogyan írd le a fenevadat, de elmondom, ha meglátok egyet."[3]

Matthews szerint a *conscience* elméletét nem könnyű megérteni egy kontinentális jogon nevelkedő jogásznak. Részben azért van így, mert a jog elképzelése a nyugati jogrendszerekben nem terjed túl az elég szűken vett aktusok körén és azon a viselkedésen túl, amit a jog előír. Egy civiljogi jogásznak, a római jog által zárt rendszerben felnőve, nehéz elképzelnie azt, hogy van valami olyan előírás a normákon „túl és fölött", amelyet a jog is támogathat. Matthews szerint a conscience a személyes kötelezettség egy nézőpontja, amely talán a késői középkori jó keresztény moráljával lenne megfelelően egybevethető[4].

Angliában a kora újkorban a „conscience" szerepéről viták folytak és számos félreértés is adódott vele kapcsolatban. A legtöbb író a történelmi bizonyítékok keresése során azokat a forrásokat fogadta el, amelyek a legközelebb álltak neki kézhez és a legkönnyebben értelmezhetők voltak. Így a témát általában a kortárs, publikáló jogászok, például Sir Thomas More, Christopher Saint-German, William Fulbecke és Sir Francis Bacon népszerűbb írásaiból, és drámaírók műveiből vizsgálták, valamint a puritán propagandisták tollából származó röpirat-irodalmat tanulmányozták. Ennek eredménye egy szörnyű történet lett a kemény, hajthatatlan common lawról, ahol a lelkiismeretnek nem volt helye; olyan jogrendszer volt, amely szinte teljesen nélkülözte az emberi problémák kezelésének képességét. Ezzel szemben a kancellária bírósága (ahol szerepet kapott a conscience) a humanista tanulás és méltányosság alapján állva „tartotta égve az igazságosság tüzét egy mélyen tekintélyelvű és elnyomó világban" (Knafla utal arra, hogy ez a nézet a 17. századi történészek munkáiban kiváltképp népszerű volt: Notestein, Willson, Hurstfield, és Kenyon)[5].

A „lelkiismeret" szó gyökerei a klasszikus nyelvekben keresendők, mint a görög *suneidesis* és a latin *conscientia* szavak, és úgy értettek ezeket a kifejezéseket, mint „a tudás megosztásának állapota (vagy cselekedete), vagy egyszerűen csak tudás, tudatosság, felfogás"[6]. Az Equity (illetve a jog, amely alkalmazta a conscience-t) szó, a ‚méltányosság' egyik változata, melynek forrása a 'epikia' (epieíkeia – görög eredetű, jelentése: méltányosság) fogalma, és amely Arisztotelész Nikomakhoszi etika című művében található meg.[7] A lelkiismeretről alkotott mai koncepció is ezekből a gyökerekből ered, és erősen hatott rá a keresztény teológia, különösen Aquinói Szent Tamás munkája révén (aki Arisztotelész munkájából is ihletést nyert). A lelkiismeret gondolata tényszerű és erkölcsi tudatra egyaránt utal. Viszont az erkölcsi gondolat a tudatosság feltételez egy emberi képességet, amely jól ismeri fel a rosszat. Aquinói Szent Tamás ezt a képességet „*szinderézisnek*" nevezte, szerinte ez azt az emberben lévő képességet je-

lenti, hogy „a külső, objektív erkölcsi törvényt", azaz Isten törvényét képes megérteni.[8] A lelkiismeret tomista eszméje magában foglalja a tudás alkalmazásának aktusát, egy olyan belső folyamatot, amelynek során a szinderézis egyesül a releváns helyzet tényszerű ismeretével, és a cselekedet erkölcsi minőségét illetően következtetést von le. A „lelkiismeret" mai meghatározásának része: „(egy) belső tudás vagy tudat", „erkölcsi érzék jó vagy rossz iránt" és „az a képesség vagy elv, amely a jóváhagyáshoz vezet a helyes gondolat vagy cselekvés és a helytelen elítélése", „bűntudat", egy gondolat vagy cselekvés tekintetében".[9] A szó utal ugyanakkor a „helyesnek tartott dolgok gyakorlására vagy annak való megfelelésére".[10] Sir John Fortescue De Natura Legibus Naturae című művében (1460-as évek) összekapcsolja azzal az elképzeléssel, hogy a „politikailag", azaz a törvény alapján regnáló királynak időnként „uralkodói módon kell uralkodnia", azaz abszolút hatalommal. A kancelláriával és az analóg joghatóságokkal kapcsolatban elsősorban Christopher St German's Doctor and Student (1523, 1531) című művét kell említeni.

A lelkiismeret szerepe a jogban egy tomista típusú természetjogi elméletet feltételez – a jog végső soron az objektív erkölcstől nyeri tekintélyét, amely az embereknek és az emberi társadalomnak az isteni teremtésben elfoglalt helyén alapul; a szinderézis/lelkiismeret közvetlen hozzáférést ad ehhez, és így képes módosítani a pozitív jog diktátumait.[11]

Korábban említettem, hogy a conscience szerepelhet különböző doktrínákban és ekkor a feladata az, hogy annak a tannak az értelmét biztosítsa. Arra használják a fogalmat, hogy egy odaillő frappáns kifejezés legyen, illetve esszenciája egy vagy több jogi normának, amelyek alátámasztanák az esetjogot. A lelkiismeret és szinonimái rámutatnak arra, hogy az equity miért avatkozik be bizonyos helyzetekbe.[12] Kritikusan elmondható ebben az esetben a fogalom használatáról, hogy a lelkiismeret tartalma, mint egy doktrinális indoklás eltérő lehet a különböző tanokban. Tehát az egyik jogi doktrínával kapcsolatos norma vagy normák nem feltétlenül ismétlik meg a másikban részt vevő normákat (Tanwar Enterprises Pty Limited v Cauchi, 2003). Különösen, ha személyes lelkiismeret kap szerepet a szóban forgó tényállás során[13]

Wilson szerint a lelkiismeret túlságosan amorf fogalom ahhoz, hogy az absztrakciós elemzésre érzékeny legyen, és a további általános szavak használata a fogalom magyarázatára könnyen eredményez tautológiát[14].

A conscience fogalom megértéséhez és történelmi szerepéhez szükséges az *equity*-vel is megismerkedni, amelynek mindennapos működésében alakult ki a conscience kifejezése.

III. Az equity fejlődése

Az *equity* joga az angol jog egy része, amely a *common law* mellett párhuzamosan fejlődött. Az *equity* bizonyos szabályozási területei a common law-

hoz hasonlóak voltak, ám léteztek saját jogintézményei, illetve alapelvei, és a felfogása eltért a common law szigorúságától. Az equity joga különálló joganyagot és bírósági szervezetet is létrehozott.

A kancellár, aki az equity létrehozásában elengedhetetlennek bizonyult, kezdetben egyházi személy volt. Lupoi szerint a középkor folyamán a püspökök egyre előkelőbb szerephez jutottak az európai társadalomban, mint a király adminisztrátorai és főtanácsadói. Az egyháziak felügyelték a kancelláriákat pápai mintára, amely latin nyelvű okleveleket adott ki, ezekkel helyettesítve a szóbeli ügyleteket. Az Angliát elfoglaló normannok a feudális rendszert úgy alkalmazták, ahogyan a X. században Franciaországban megismerték, és központosított kormányt hoztak létre; hatékony és jól képzett kancelláriát építettek ki, püspököket neveztek ki. Ebben a rendszerben a püspökök saját jogukon is bírók voltak és maguk döntöttek ügyekről[15]. A kancellárnak két különböző feladata volt a jogi eljárásokban, és amelyek eredőjét a normann időkből lehet felfedezni: writ-ek kibocsátása és petíciók meghallgatása. Fontos megjegyezni, hogy kezdetben a kancellár és a segítői is a klérus részei voltak, és ez a munka nem számított jogi jellegűnek[16].

A common law egy olyan jogrendszer volt, amely visszaküldhető királyi végzéseken alapult (returnable royal writs), és meghatározta a kereset általános formáját az egyes pertípusokban.[17] A középkori common law-t leginkább a tények érdekelték. A személyes keresetek peres eljárásának mintája általában három alapvető részből állt: a panaszos által megsértett jog megjelölése, a vádlott által a jogsértés nyilvánvaló tagadása, valamint a helyesség próbája az egyik fél kérelmének elfogadására (ennoble the plea – 'kérés nemesítése'), a másik fél kérésének hiteltelenítésére (discredit) vonatkozólag. Ezzel szemben az *equity* lelkiismerete (conscience) a jog olyan aspektusa, amely különbözik a tény alapú megközelítéstől[18]. A lelkiismeret gondolata az equity-ben objektív, külső erkölcsi mércét feltételezett, amit kezdetben az isteni törvény határozott meg, majd később beleivódott az equity lényegi tanaiba, ahogyan a precedensek során azok fejlődtek. A középkori kancelláriai joghatóság meghatározó vonása az volt, hogy lelkiismereti bíróságként működött, amelyet nem akadályoztak jogi szabályok például a beadvány és a bizonyítás tekintetében sem[19]. A kancellári eljárásnak számos előnye volt a common law bíróságokkal szemben. Baker professzort idézi Roebuck: a petíció nem igényelt formalitást, és az eljárás messze előnyösebb volt, mint a common law eljárásé. A kancellár megparancsolta az illetékesnek, hogy jelenjen meg a Kancellárián, és válaszoljon a petícióra határozottan. Az idézésben semmilyen kereseti ok nem szerepelt, így a kérelmezőt semmilyen keresethez nem kötötték. Az idézés nemcsak teljesen általános volt, hanem mindenütt jelen lehetett; minden megyébe eljutott, még az egyes autonóm területeken is követniük kellett azt. A kancellárnak nem volt esküdtszéke, és maguktól a felektől kapott bizonyítékokat. Nem léteztek olyan bizonyítási szabályok,

amelyek például okiratokat írtak volna elő az adósságok és a megállapodások bizonyítására. A bíróság nem egy meghatározott helyen volt, hanem a nagy pecsétet követve összeülhetett a kancellár magánházában. Ezek a különbségek mind eljárási vonatkozásúak voltak, és mindenki számára vonzónak bizonyultak[20].

Hogyan lettek a kancellárnak ügyei? A középkorban a pereskedőknek általában megvolt ahhoz a joguk, hogy a királyhoz kérvényt adjanak be, aki gyakran támaszkodott a döntésében a Kancellárra (Chancellor) (akit a király lelkiismeretének is neveztek – the keeper of the king's conscience), hogy igazságot szolgáltasson[21]. Ha a középkorban a felperesek nem járulhattak valamely törvényszékhez (common law), akkor közvetlenül fordulhattak az uralkodóhoz, és ő a kérvényeket megfontolásra és döntésre átadta a Kancellárnak. A középkor folyamán megfigyelhető volt az a tendencia, hogy a common law bíróságok egyre formálisabbá és hozzáférhetetlenebbé váltak, ennek következtében megszaporodtak a kancellárhoz intézett kérelmek, amelyek majd egy speciális bíróság létrejöttéhez is vezettek. Ez a fórum „méltányos" vagy „tisztességes" döntéseket hozott azokban az esetekben, amelyeket a common law bíróságai elutasítottak[22]. A 13. században megfigyelhetővé válik, hogy a common law bíróságok elkülönülő szervezeti és személyi formát vesznek fel. A 14. században pedig a szabályaik elkülönülnek a Kancelláriától[23]. A 15. századra a petíciókat már közvetlenül a Kancellárhoz továbbították, aki rugalmasan kezelte őket, inkább a tisztességes eredménnyel törődött, mintsem a jog szigorú szabályaival, de rányomta az ítélkezésre a bélyegét az egyes kancellárok személyes felfogása a feladatukról. John Selden megállapítása szerint az equity „a kancellár lába mérete szerint változott". („Equity varied with the length of the Chancellor's foot.") Az alperes nem tehette azt meg, hogy visszautasítsa a kancellár bíróságának döntését, mert még be is börtönözhették a rend megsértése miatt.[24] Idővel a kancelláriai eljárások kezdték felvenni a jellegzetes formájukat és az ítéleteteket a „reason" (indok) és a „conscience" (lelkiismeret) alapján hozták, ezzel is kifejezték az equity bíróság jellemzőit.[25]

A 16 században a Kancellária joghatóságával kapcsolatos vita kezdődött el. Ennek a vitának a központjában a common injunctions nevű jogintézmény állt, amit a Kancellár bocsátott ki. A jogintézmény célja az volt, hogy a common law bíróság döntéseit hatályon kívül helyezhessék, ha azt „oppression, wrong and a bad conscience" (elnyomás, helytelen és rossz lelkiismeret) alapján hozták volna meg. A common injunctions segítségével korlátozta a kancellár a keresetben részt vevő feleket abban, hogy a keresetüket előadják, vagy az ítélet után annak végrehajtását kérjék. A vita lényegében akörül forgott, hogy a jogi elsőbbség a common law bíróságait vagy a kancelláriát illeti-e meg. I. Jakab Baconhoz, a főügyészhez és más jogtanácsosokhoz utalta a kérdést, és megfogadta a válaszukat, miszerint a kancelláriai végzések érvényesek, és ennek megfelelően a kancellária javára döntött. Viszont a common law jogászok csak a század

végére fogadták el teljesen ezt a döntést[26]. Ezt követően kezdték el a kancellárok azt mondogatni, hogy bár rendelkeznek mérlegelési jogkörrel, azt nem a saját lelkiismeretük, hanem a precedensek alapján kellene gyakorolni. A kancellárok közül meg kell említeni Lord Shaftesbury (1672–73) és utódja, Lord Nottingham (1673–1682) nevét (utóbbit gyakran a „modern equity atyjaként" emlegetnek, akik alatt elkezdődött az equity rendszerének kialakulása. Munkájukat Lord Hardwicke (1736–56), valamint Lord Eldon (1801–06 és 1807–27) fejezte be. Az equity normarendszert olyan jogrendszerré alakították át, amely majdnem olyan rögzített és merev lett, mint a common law szabályai. A tizenkilencedik század elejére az equity szabályai egyszerűen a kancelláriai bíróság által érvényesített joganyag részévé váltak[27], precedensek és alapelvek, maximák jöttek létre.

A conscience mint jogi koncepció a 17. században az equity bíróságokon gyakori használatban volt. Hozzá kell tenni ugyanakkor azt, hogy ez a 17. századi használat meglehetősen kétértelmű volt, mert gyakran egy objektív, jogilag megragadható mintát adott, de néha úgy tűnt, hogy a bíró személyes véleményét közli[28].

Az 1873–1875-ös bírói törvény alapján a Legfelsőbb Bíróság megalakult, és a common law-t, valamint az equity jogát is alkalmazza. A kancellári bíróságot megszüntették (bár munkájának nagy részét továbbra is a „Chancery Division" végzi). A törvények arról is rendelkeztek, hogy azokban az esetekben, amikor a common law és az equity ütközése áll fenn, az equity szabályai érvényesüljenek. Ugyan az equity joga már rég kialakult: jogi elvek szabályozott rendszere jött létre, de újabb vívmányok megjelenése továbbra is lehetséges, és erre az equity kreativitásának legújabb példáira a freezing injunction[29] (befagyasztási végzés) és a search ordert[30] (keresési végzés) lehet megemlíteni[31].

IV. Az equity lényege és értelmezése

A 18. században két, egymással versengő és egymást átfedő megközelítés létezett a Kancelláriai Equity eredetére vonatkozóan, amelyek végső soron felhasználták Francis Bacon 1600-as Reading on the Statute of Use-t, illetve mindkettő elmélet a római jog analógiáira támaszkodott. Az első megközelítés a kancellárt a római Praetorhoz (aki jogot nem alkothatott, hanem keresetet adott, és konkrét esetben a bíró számára a releváns jogra is rámutatott) [32] hasonlónak látta. A kancellária által kiadott writs (végzés, common law) éppolyan volt, mint Rómában a Praetor által kiadott ediktum (performula meghatározása). Ennélfogva a kancellárnak – akárcsak a Praetornak – végső felelőssége volt a jogrendszer működtetéséért, és ezért új jogorvoslatokat dolgozott ki. Ennek az analógiának két következménye volt. Az első, hogy a kancellár joghatósága kiterjedt minden olyan ügyre, ahol a common law megoldása nem volt teljesen elfogadható az igazságszolgáltatás szempontjából. A második az volt, hogy (ahogyan az a ius honorarium – a praetor és a töb-

bi magistratus joga – esetében történt) az equity kellő időben rendes joggá kellett, hogy váljon, kiszorítva azokat a hibás jogi szabályokat, amelyek kezelésére hivatott volt. A második megközelítés szerint a kancellár joghatósága a uses-okból eredt (modern értelemben trust-ok) és onnan bővült. Ez összefüggésbe hozható a római fideicommissum (hitbizomány) közötti analógiával, amely eredetileg nem volt végrehajtható, inkább egy morális kötelezettség volt a végrendeletek kapcsán, mintsem jogi, majd egy különleges bíró, a praetor fideicommissarius joghatósága alá került (és végül legalább részben integrálódott az általános jogba)[33].

Az equity általános elveire jellemzőek a rövid, lényegre törő kijelentések[34]. Sajátosságai az elveknek, hogy pontatlanok lehetnek és egyes kivételektől eltekintve, gyakran használják őket bizonyos döntések igazolására. Ezek a maximák tükrözik azokat az alapelveket, amelyek a méltányosság fejlődését irányították. A fő maximákra példák: equity acts in personam (a kancelláriai bíróság személyesen az alperes ellen bocsátotta ki a végzését, akit be is börtönöztek, ha nem hajtotta azt végre); a méltányosság a lelkiismeretre hat; a méltányosság segíti az ébereket; a méltányosság jogorvoslat nélkül nem szenved sérelmet (azaz a méltányosság nem teszi lehetővé, hogy az általa megalapozottnak ítélt személytől megtagadják a perindítási jogot); a méltányosság a törvényt követi (azaz a méltányosság a common law szabályait követi, hacsak nincs alapos ok az ellenkezőjére); A méltányosság a szándékot nézi, nem a formát (azaz a méltányosság a szándékolt elképzelést vizsgálja, nem pedig, hogy milyen módon fejezték azt ki); aki a méltányosságra törekszik, annak igazságot kell tennie; aki a méltányossághoz jut, annak tiszta kézzel kell rendelkeznie[35].[36]

V. A conscience használata

Az *equity* kialakulásakor a Kancellár működése a természetjogon alapult (natural justice). Ehhez az alaphoz a Kancellár személye kiválóan megfelelt, tekintve azt a tényt, hogy általában egyházi személyt választottak erre a feladatra, aki jól ismerte a civil és a kánonjogot is. Rögzített elvek hiányában az equity kialakulásakor a döntés nagymértékben függött a kancellárnak a jóról és a rosszról alkotott személyes elképzeléseitől (l. kancellár lába fent). MacNair szerint az Equity manapság az 1875 óta a Chancery Courtban alkalmazott szabályok összességére utal, amelyeket a modern bírósági rendszer fejlesztett ki, alkalmanként az általános méltányosságra (general fairness) ill. az igazságosságra (justice) alapozva akár a törvény betűjével szemben is.[37] Az Equity része a jognak és a feladata, hogy a common law „keménységét" csökkentse: a tisztességgel, igazsággal (fairness, justice) és a conscience-szel foglalkozik. A méltánytalan ügyleteket sérelmező személyek ezért a méltányosságtól kérhetnek segítséget a jogviták megoldásában. De fontos aláhúzni azt, hogy a méltányosság azonban csak a kirívóan méltánytalan helyzetekben segít[38].

A modern equity egyik fontos kérdése éppen az abban alkalmazott con-

science koncepciójának természetével foglalkozik, ami egyesek szerint zavaró és veszélyes, és a jog uralma ellen hatónak gondolják. A kérdés manapság újra központba került, mégpedig ausztráliai és angliai felsőbírósági döntések miatt, amelyekben a conscience alapú érvelés került elő. Ridge szerint a conscience érvelés sérti a világosság és az egyszerűség iránti vágyat az irányadó jog megtalálásában. A conscience használata miatt a bírókat kritizálják, úgy gondolják, hogy következtetőleg, retorikai és/vagy felesleges módon alkalmazzák azt, és a meghatározás használata sem segít megérteni, hogy miért született egy adott döntés. Ridge szerint a conscience-hez kapcsolódó kifejezések használatát azért is kritizálják, mert nincs maguktól értetődő bevett jelentésük[39]. Egyik fontos kapaszkodópont a conscience fogalmához, ha Roebuck szerint emlékezünk a középkornak a lelkiismeret, mint földi intézményről alkotott ismeretére, illetve az abszolút jogba vetett középkori hitre. Hozzáteszi, hogy a mi időszakunk az első, amely képesnek érezte a jog és az erkölcs kapcsolatát az osztályterembe helyezni[40].

Meg kell jegyezni, hogy a jogalkotás tendenciája egyre inkább az anyagi igazságszolgáltatásra való törekvés lett, ahelyett, hogy a jogállamiság által megkövetelt formális igazságszolgáltatásra korlátozódna. Slapper – Kelly példaként említi a tisztességtelen szerződési feltételekről szóló 1977. évi törvényt, amelyben a szerződési feltételeket az észszerűség alapján kell értékelni, és az 1974. évi fogyasztói hiteltörvény alapján a megállapodások elutasíthatók, ha azok zsaroló vagy lelkiismeretlen jellegűek volnának. Az ilyen rendelkezések felülírják a formális egyenlőségre vonatkozó piaci feltevéseket, az anyagi igazságosság megfelelő mértékének biztosítására irányuló törekvésben[41]. Viszont bizonytalan az a kérdés, hogy a jóhiszeműséghez csak tiszta conscience-re van szükség (szubjektív jóhiszeműség), vagy a személyes conscience (objective good faith) a független, tisztességes magatartás normáját tartalmazza-e (objektív jóhiszeműség)[42].

Maguk a bírók is nehezen definiálják a conscience fogalmát. Így Lord Scarman úgy vélte, hogy „(a) definíció rossz eszköz annak meghatározására, hogy egy tranzakció lelkiismeretlennek tekinthető-e vagy sem: ez egy olyan kérdés, amely az adott ügytől függ: az ügy tényeitől." Ráadásul a bírók nem hivatkoznak következetesen egyetlen személyre sem, gyakran beszélnek a bíróság lelkiismeretéről [Nocton v Lord Ashburton (1914), Jennings v Rice (2002)]. Megjelent a lelkiismeret bírói elképzelése is, és ez értékelés különböző tárgyaira terjed ki. Nemcsak az alperes lelkiállapota, magatartása, hanem az ügyletek és az eredmények is a részét képezik[43]. A bíróságok nem mindig következetesen alkalmazzák egyébként azokat az elemzési kritériumokat, amelyek alapján leírják a jogi lelkiismeret-gondolat munkamódszerét[44].

Wilson érvelése szerint, a conscience, amennyiben a törvény elismeri, inkább intézményi fogalom, mint magánjellegű és egyedi fogalom lenne. Utal Lord Ellesmere bíróra, aki az Earl

of Oxford ügyben kijelentette, hogy a kancellár feladata, hogy az emberek lelkiismeretén a csalások, a bizalom megszegése, a jogsértések és az elnyomás miatt javítson. Sir Thomas More a Cook v Fountain ügyben világossá tette, hogy a kancellár conscience-e nem „természetes és magánlelkiismerete, hanem polgári és hivatalos lelkiismeret". Az Egyesült Államok bíróságai ugyanezt fejezték ki, hogy a méltányos joghatóság lelkiismerete: „bírói, és nem személyes lelkiismeret" (National City Bank v Gelfert 1949)[45].

A conscience-nek ahogy ma a bírók által alkotott jogban használják (judge made law), két, egymással összefüggő szerepe van. Először is a lelkiismeret – és a „méltányos csalás" (equitable fraud), „méltánytalan" (inequitable), „méltányosság és jó lelkiismeret ellen" (against equity and good conscience) és hasonlók szinonimája, néha indokláskénti hivatkoznak egy doktrína egészére nézve. Másodszor, a felelősség meghatározójaként használható (a determinant of liability) egy konkrét esetben (a jogi érvelés eszköze – a tool of legal reasoning). Ez utóbbi szerepben úgy található meg, mint egy egyedi elem, vagy akár egy sztenderd, amelylyel szemben más elemeket külön-külön vagy együttesen mérnek[46].

Amikor a lelkiismeret fogalmát alkalmazzák, a bíróságok gyakran különböző időbeli értékeléseket végeznek[47]. Néha előre tekintően használják a lelkiismeret gondolatát, hogy segítsenek a cselekvés okának megfogalmazásában, pl. lelkiismeretlen alku vagy gazdasági kényszer esetén. Ezt néha „a vásárlás (megszerzés) lelkiismeretlenségének" (unconscientiousness in acquisition) is nevezik[48]. Néha visszamenőlegesen alkalmazzák a lelkiismeret fogalmát, hogy ítéletet hozzanak az alperes magatartásáról, miután a kereset okát megállapították, pl., ahol az alperes jogtalanul gazdagodik egy téves fizetés miatt. (Kelly v Solari, 1841). Ezt néha „utólagos lelkiismeretlenségnek" (unconscientiousness ex post) is nevezik. A bírók nem mindig jelölik ki egyértelműen a határokat a lelkiismeret fogalma és más fogalmak között, például az őszinteség (honesty), a jóhiszeműség (good faith) vagy az észszerűség (reasonableness) között. Ez persze nem segít abban, hogy jobban megértsük a lelkiismeretet vagy más gondolatokat, amelyekkel ezekkel összehasonlítható lenne[49].

A conscience fogalma kétféle tudatra utalhat. Az első egyszerűen a saját cselekedeteink tudatosítása. A felismerés, hogy megtettünk vagy nem tettünk meg valamit és erről a lelkiismeret tanúskodik[50]. Ezért úgy írják le, mint magunkban lévő tudást[51], vagy mint a lelkiismeret „belső tanúját"[52]. Azonban nem gyakran használják a lelkiismeret kifejezést ennek a tényszerű tudatnak a leírására. Ehelyett általában az erkölcsi tudatra utalnak. Így „tiszta" a lelkiismeretünk, ha tudatában vagyunk annak, hogy amit tettünk, az helyes, és fordítva, akkor „bűnös" a lelkiismeretünk, ha tudatában vagyunk annak, hogy valami (erkölcsileg) helytelent tettünk[53]

Ugyanakkor a lelkiismeret eszméjét kereskedelmi ügyekben való felhasználását bírálatok érték homályosság, szubjektivitás és bizonytalanság miatt.

Ezért azt mondják, hogy a lelkiismeret „az értelmetlen hivatkozás kategóriája, amely félrevezetheti a bírókat és veszélyeztetheti különösen a kereskedelmi szereplők helyzetét[54]".[55]

VI. Unconscionability

A conscience fogalma mellett fontos kitérni a kifejezéséből képzett, illetve a jogi használatában is hasonló körben alkalmazott ellentétpárjára, az *unconscionability*-re, ami leginkább úgy fordítható, hogy lelkiismeretlenség. Peter Millett QC (később Lord Millett és az equity egyik legnagyobb tekintélye a huszadik században) az Alec Lobb (Garages) Ltd v Total Oil GB Ltd. (1983) ügyben meghatározta a modern doktrína alapján az *unconscionability* jelentését: mind az erősebb fél magatartásában, mind magának az ügyletnek a feltételeiben bizonyos helytelenségnek kell lennie (bár az előbbire magyarázat hiányában gyakran lehet következtetni az utóbbiból), amely a hagyományos kifejezés szerint „megdöbbenti a bíróság lelkiismeretét" (shocks the conscience of the court), és az erősebb félnek a tisztességtelenül megszerzett ügyletből származó előny megtartását a méltányossággal és a lelkiismerettel (equity and conscience) teszi ellentétessé[56]. A doktrínának lényege az akut kiszolgáltatottság tudatos és elítélhető kiaknázása: nincs azonban szükség kényszerre; azt sem kell kimutatni, hogy nyílt meggyőzési cselekményeket alkalmaztak[57]. Hasonlóképpen Browne-Wilkinson bíró a Multiservice Bookbinding Ltd v Marden ügyben (1979) azt mondta, hogy az equity itt csak akkor avatkozik be, ha „[a tranzakcióban] az egyik fél erkölcsileg elítélhető módon szabta meg a kifogásolható feltételeket, azaz olyan módon, amely hatással van a lelkiismeretre".[58] Az Aylesford v Morris (1873) jogesetben az unconscionable szó nem utal semmiféle jogsértésre az ügylet megkötésekor az erősebb fél részéről. Nem az alperes magatartása volt lelkiismeretlen, hanem az ügylet végrehajtási kísérlete[59]. A „lelkiismeretlenség" azt jelenti, hogy „nem mutat semmi figyelmet vagy lelkiismeretet; nincs összhangban azzal, ami helyes vagy ésszerű... indokolatlanul túlzó; kirívó, lelkiismeret nélküli; gátlástalan[60]. Ez a meghatározás magában foglalja mind az erkölcsi „meghibásodást", illetve a szándékosan és kirívóan erkölcstelen viselkedés[61]. Az „unconscionable" kifejezést néha egy méltányossági kötelezettség megszegésének a leírására is használják. Ebben az esetben azt jelenti, hogy az alperes olyan kötelezettséget szegett meg, amelynek erkölcsi és jogi jelentősége is van. A fogalomnak ilyen alkalmazása azonban zavaró és jogbizonytalanságot is okozhat doktrinális szinten, ha annak magyarázó korlátait nem értik megfelelően és nem tartják tiszteletben[62].

Azok a kísérletek, amelyek a lelkiismeretlenségnek (unconscionability) jelentést akarnak adni, általában homályosak, mivel ugyanolyan tág szinonimákra támaszkodnak, mint a „tisztességtelen" unfair és „igazságtalan", vagy tautológiák, amenynyiben olyan szinonimára hivatkozva határozzák meg a fogalmat, mint az unconscientious (lelkiismeretlen) ki-

fejezése. A fogalomhoz kapcsolódó témák száma és sokfélesége megnehezíti egy olyan stabil definíció elérését, amely nem annyira túlterjedő, hogy szinte értelmetlen, vagy önkényesen szűk lenne[63]. Deane bíró megfigyelése szerint „az unconscionability szerepe jobban leírható, mint meghatározható" (Commonwealth v Verwayen (1990). A „definíció", ahogy Lord Scarman megjegyezte a National Westminster Bank plc v Morgan (1985) ügyben, „rossz eszköz annak meghatározására, hogy egy tranzakció unconscionable-e vagy sem"[64].

Általánosságban elmondható, hogy az unconscionability (lelkiismeretlenség) doktrínája megköveteli, hogy a szerződés hatályon kívül helyezésére törekvő fél bizonyítsa, hogy a másik féllel való kapcsolata során olyan különleges fogyatékosság alatt állt, hogy az erősebb fél számára sem lenne elfogadható az alku érvényesítése vagy a szerződés előnyeinek megtartása (Commercial Bank of Australia Ltd v Amadio (1983). A doktrína a kizsákmányolás elleni elven alapul. Két fontos és egymással szorosan összefüggő kérdés merül fel. Először is, a lelkiismeretlenségnek unconscionability az ügylet eljárási hibájából kell fakadnia, mint például a meg nem értésből, vagy elegendő lehet a csere durva elégtelensége? Másodszor, milyen típusú fogyatékosság éri el a „speciális fogyatékosság" küszöbét? Nyilvánvalóan elegendőek az „alkotmányos fogyatékosságnak" nevezhető fogyatékosságok, mint például az analfabetizmus, a szenilitás vagy a részegség. Az ilyen fogyatékosságok átmeneti vagy állandó jellegű kognitív gyengeségek. A probléma az, hogy a „helyzeti" hátrányok, mint például a súlyos gazdasági egyenlőtlenség, beletartoznak-e a doktrína használhatóságának körébe[65].

A conscience szemlélete feltételezi, hogy egy személy kellő ismeretekkel rendelkezik a szükséges tényekről, hogy meghatározott módon járjon el. A lelkiismeret, mint egy alkalmazott tudás gondolata segít ezt megérteni. Ha az egyén lelkiismeretét befolyásolja a tudás, ha ismeri a vonatkozó tényeket, akkor erkölcsi alapon át tudja gondolni, hogy mit kellene tennie, és nem ésszerűtlen úgy kezelni őt, mint akinek erkölcsi kötelessége azt meg is tenni. Ezzel szemben, ha a tényszerű ismeretek hiánya miatt nem képes erkölcsi alapon kigondolni, hogy mit kellene tennie: nem tekinthető az kötelező erkölcsi kötelességének. Illetve egy másik esetet véve erkölcsileg megérti ugyan, mi a helyes cselekvés, de egyszerűen figyelmen kívül hagyja vagy felülírja a lelkiismerete által küldött jeleket. Ebben az esetben a viselkedése szűkebb értelemben felfoghatatlan, mivel tudatosan és szándékosan megszegte az erkölcsi normákat. Habár az unconscionable kifejezés elég tág ahhoz, hogy mindkét magatartástípust magában foglalja, hajlamosak vagyunk a jelzőt a tudatos és szándékos erkölcsi vétségekre használni.[66]

Az „unconscionability" kifejezést gyakran használják rövidítésként a szerződéses tisztességtelenség két típusának leírására: Hart v O'Connor (1985). Az első, az eljárási tisztességtelenség, pl., ha egy olyan tényező, mint az indokolatlan befolyásolás (undue influ-

ence), félrevezetés (misrepresentation) vagy kényszer (duress) torzítja az alkufolyamatot; és második, az érdemi tisztességtelenség, pl., ahol egy szerződési feltétel aránytalanul előnyben részesíti az egyik felet. Az unconscionability ilyen használata két okból is problémás lehet. Először is, eltérnek a nézetek arról, hogy az eljárási lelkiismeretlenség jobban magyarázható-e a felperes beleegyezésével kapcsolatos problémaként vagy az alperes hibája alapján. Másodszor, az eljárási és az anyagi tisztességtelenség közötti különbségtétel nem mindig egyértelmű, nem utolsósorban a szerződéses kiegyensúlyozatlanság miatt. Ezen túlmenően az angol bíróságok látszólag szembehelyezkedtek a szerződéses egyensúlyhiány vagy az „alkuerő egyenlőtlensége" miatti beavatkozással, azon az alapon, hogy a szerződéskötési szabadság korlátozása jogalkotási feladat (National Westminster Bank Plc v Morgan, 1985), és hogy a méltányosság a történelem során nem jelentett könnyítést tisztességtelenség kapcsán „kivéve, ha a felperes lelkiismerete valamilyen módon érintette azt". (Hart v O'Connor, 1985).[67]

VII. A conscience alkalmazásának kérdései

A conscience gyakorlatban történő alkalmazásának problémájára lehet az a példa, ha egy szerződésben az egyik fél részéről (egyoldalúan) történt valamilyen tévedés (unilateral mistake) és ezt követően a másik fél részéről egy sikeres helyreigazítási igény (rectification claim) kapott helyet (a bírósági döntésben). Ennek logikailag az lesz a következménye, hogy egy olyan szerződés fog az alperesre hárulni, amelyet eredetileg nem szándékozott volna megkötni. Hogyan lehet ezt az ellentmondást megmagyarázni? Nos, ha egy ügyben a későbbi alperes valamit elhallgatott, noha tudott például egy hibáról, akkor az elhallgatás az ő lelkiismeretlen magatartásával (unconscionable conduct) járt együtt, és megalapozta, hogy miért kényszeríthető rá ő egy másmilyen szerződésre, mint amit eredetileg meg akart kötni. Ilyen esetben szükséges meggyőző bizonyítást adni, hogy az alperes magatartása összességében nem felelt meg a jó lelkiismeret követelményeinek (good conscience)[68]. Lord Browne-Wilkinson (Westdeutsche Landesbank Girozentrale v Islington London Borough Council, 1996) szerint továbbra is alapelv marad, hogy a méltányosság a jogi érdek tulajdonosának lelkiismeretén alapul[69]. Bár amint azt Bigwood professzor is kifejti, „általában nem közvetlenül a „conscience" intézményét veszik figyelembe a peres felek közötti konkrét viták megoldása érdekében, hanem a vizsgálatot specifikus szabályok és kritériumok alapján kívánják irányítani (és ez átvezet az unconscionability gondolatához is)[70].

Arra, hogy miként használják a bíróságok a conscience fogalmát, példa az undue influence (indokolatlan befolyás) alól adott kimentési indokok, ahogyan azt Lord Nicholls of Birkenhead kifejezte a Royal Bank of Scotland plc v. Etridge (2001) ügyben. A jogintézmény célja annak biztosítása, hogy az egyik személy a befolyásával ne éljen vissza. A mindennapi életben az em-

berek folyamatosan arra törekszenek, hogy befolyásolják mások döntéseit. Például ez megnyilvánul abban, hogy igyekeznek rávenni őket, hogy ügyleteket kössenek különböző volumenekben. A törvény korlátokat szab az erre a célra felhasználható eszközöknek. Ennek érdekében a common law kidolgozta a kényszer elvét. Eredetileg ez egy szűkebben vett szabály volt, és a fizikai kényszer (physical coercion) nyilvánvalóbb formáira korlátozódott, mint például a személyes erőszak (personal violence) [71].

Wilson szerint ugyanakkor a conscience-nek nincs „tetszőleges szabad vegyértéke" a magánjogban. Ez azt jelenti, hogy a lelkiismeretnek csak akkor van valamilyen hatása, ha egy meghatározott jogi doktrínában kap szerepet, illetve közvetít egy meghatározott értéket. Azok a felvetések, amelyek szerint létezik egy átfogó elv a lelkiismeretlenség vagy a lelkiismeretlen magatartás ellen, kérdéseket vetnek fel, és ezek az elképzelések hatókörüket, eredetüket és hatásukat tekintve nem egyértelműek. Sőt, egy ilyen felvetés nem támogatható az ítélkezési gyakorlatból nézve sem, és tévesen értelmezhető a magánjogot meghatározó liberális szerződésfelfogás fényében. Wilson úgy véli, hogy a történelmi fejlődésnek és az elvek okán is ezt a „csábító eretnekséget" el kell utasítani (Scandinavian Trading Tanker Co AB v Flota Petrolera Ecuatoriana, 1983).[72]

MacNair szerint korábban a common law és a méltányosság szétválasztása volt a „lelkiismeret" fogalmának elvi alapja. De a „lelkiismeret" nem elsősorban a modern laikus eszmét, sem pedig Christopher St. German kifejtése szerinti „lelkiismeretét" jelentette (fent). Inkább a bírónak és az alperesnek azokról a tényekről szóló magánismereteit próbálta megragadni, amelyeket a common law okirati bizonyítékokról és az esküdtszék általi tárgyalásról szóló középkori felfogása miatt nem lehetett bizonyítani. Az, hogy volt egy olyan joghatóság, amely ezzel a kérdéssel speciálisan foglalkozott, lehetővé tette, hogy az angol peres eljárást korlátozott tárgykörre szorítsák vissza, ahelyett, hogy – mint Skóciában és Hollandiában – túlterhelték volna a régi jogrendszert. A 17. század végén azonban a lelkiismeret fogalma elvesztette sajátos tartalmát, és maga mögött hagyta az equity (common law-tól) való szétválasztására szolgáló érvének mindmáig velünk élő problémáját[73].

Itt kell megjegyezni, hogy ugyan a conscience koncepciója számos angolszász országba eljutott, és közel hasonló körben és elképzeléssel alkalmazzák, de a lelkiismeretnek a jogrendszeren belüli szerepe nagy mértékben függ az egyes angolszász – Új-Zéland, az Egyesült Államok, Egyesült Királyság és Ausztrália – országok politikai és gazdasági alapjaitól. Wilson szerint a conscience-t tágabb értelemben a társadalmi rendszer egészét megalapozó elvekkel összhangban kell értelmezni. Három fontos dolgot emel ki ezzel kapcsolatban: egyrészt ezek az országok olyan képviseleti demokráciák, amelyekben a polgárok akaratát a szabad választásokon kiválasztott képviselők fejezik ki. Másrészt, a polgároknak eltérő

elképzeléseik vannak a jó életről. A társadalom és intézményei általában tiszteletben tartják ezeket az eltérő felfogásokat, különböző határokon belül, és olyan liberális értékeket képviselnek, mint a tolerancia és az egyéni autonómia tisztelete. Más szóval, a közösség pluralista. Harmadrészt a termelési, elosztási és csereeszközök nagyrészt, bár nem kizárólagosan, magántulajdonban vannak. A korlátozott állami szabályozásnak és beavatkozásnak alávetett piac a legtöbb áru és szolgáltatás ár képzésének elsődleges mechanizmusa, és a legtöbb gazdasági tranzakció lebonyolításának eszköze. A rendszer eredményei újraelosztás tárgyát képezik. Általánosságban elmondható, hogy a gazdasági rendszer szabadpiacinak vagy kapitalistának nevezhető. Feltételezhető, hogy ezeknek a mélyen meghúzódó alapoknak az egyik következménye a lelkiismeret szerepének korlátozása, ahogyan azt az igazságszolgáltatáson keresztül a korrekciós igazságszolgáltatásra alkalmazzák, nem pedig a vagyon újraelosztására vagy a társadalom átstrukturálására szolgál.[74]

VIII. Kinek a „lelkiismerete"?

Egy jellemző kérdés a conscience-szel kapcsolatban, hogy mit értünk „lelkiismereten" az adott kontextusban, illetve egyáltalán kinek a lelkiismeretéről van szó (l. 3. rész). Ennek a fogalomnak a pontos megadásához szükség van arra, hogy a felek megtervezhessék ügyeleteiket és ennek megfelelően alakíthassák magatartásukat[75].

Annak a vizsgálatára, hogy kinek a lelkiismeretéről van szó, ritkán kerül sor. Klinck szerint a bíróságok gyakran elég homályosak azzal kapcsolatosan, hogy kinek a lelkiismeretére hivatkoznak[76] A legtöbb esetben a szóban forgó lelkiismeret annak a személynek a lelkiismerete lesz, akivel kapcsolatban a doktrínát (vele szemben) alkalmazni kell. Mindazonáltal „a lelkiismeretlenséget általában a felperes elméjéhez mérik" (Marshall Futures Ltd v Marshall, 1992). A probléma ezzel a szemlélettel viszont az, hogy az unortodox válaszok a „kinek a lelkiismerete?" kérdésre torzítják az érvelési folyamatot, és olyan eredményeket hoznak, amelyek nehezen egyeztethetők össze az elvvel és a precedenssel. A doktrína elve az, hogy az alperes lelkiismerete áll a középpontban, nem pedig a méltányosság vagy a bíróság lelkiismerete (Re Montagu's Settlement Trusts, 1987). A bíróságok objektív módon határozzák meg, hogy az alperes lelkiismeretének mit kellene tanácsolnia. Ha másképp lenne, a doktrína jogi alapját ásnák alá azáltal, hogy a tesztet a becstelenségről a hanyagságra helyezik át[77].

IX. A szerződés és a conscience

A korai szerződési jogban, ha egy embertől kért valaki hitelt, akkor azt egy írott, aláírt és lepecsételt pénzfizetési ígéretet tartalmazó írásban (bond) rögzítették. Ha a kölcsönvevő visz-

szafizette teljesen a hitelt, akkor bízhatott benne, hogy a hitelező a bondot elpusztítja, megsemmisíti vagy ír róla egy igazolást. Ha ezt a hitelező nem tette meg, akkor még a királyi bíróságon be is perelhette az adósát az eredeti adóssággal kapcsolatban, ha a teljes befizetésről szóló bizonyítékot nem kapta volna meg. Csak a common law szabályain kívül, a kancellár equity bíróságán lehetett az adósnak bizonyítania a visszafizetést és a hitelezőt megakadályozni abban, hogy az adóst továbbra is perelje a common law alapján a hitele másodszori megfizetése érdekében. Seipp példát az ellenkező oldalra is hoz, hiszen előfordulhatott olyan eset is, hogy a hitelező nem törődött a formaságokkal (lepecsételt írás), és bízott az adós szóbeli ígéretében és kézfogásában, hogy fizetni fog. Ha utána az adós nem fizetett, akkor a common law lehetőséget biztosított arra, hogy az adós eskü alatt (sworn oath) állítsa, hogy nincs birtokában a pénz. Csak majd az equity bíróságon lehetett az ígéretek megszegése esetén eljárni, és azt a büntetést ítélték meg ott, hogy az adós fizesse meg azt az összeget, amelyet kell, mint egy olyan árat, amivel ismételten az egyház kebelébe kerülhet[78].

Wilson szerint a conscience magánjogban betöltött szerepével foglalkozó, szaporodó irodalom időnként karikatúraszerű. Különösképpen fennáll a kísértés, hogy dichotómiát hozzanak létre a múltat képviselő szigorú és teljesen a törvény alapján eljáró és a rugalmas, egyénre szabott igazságosság között, amelyről néha azt mondják, hogy a modern joggyakorlatot jellemzi. Ebben a felfogásban a lelkiismeretet és a legalizmust sarkos ellentétként kezelik; mindegyik jelentős behatással van a másikra. Ám a conscience-alapú sztenderdek nem forgatják fel a szerződésjogot, feltéve, hogy intézményi és doktrinális szerepüket megfelelően értelmezik és korlátozzák. Szerinte a fennálló doktrinális megoldások nem egyszerűen olyan elvárások, amelyeket a bíróságok pusztán különféle társadalmi és gazdasági előnyök érdekében határoztak meg, hanem mélyebb premisszák elvi következményei, amelyek a pluralista piaci demokráciákban a szerződés intézményében rejlenek (l. fent az 5. részben)[79].

A lelkiismeret fogalmáról általános elképzelés, hogy a szerződéses felelősség kapcsán felmerülő általános elv, amely végső soron azt jelenti, hogy egy szerződő fél egy ügylet kapcsán nem érvényesíthet úgy szerződéses jogot, és nem tagadhat meg úgy szerződéses kötelezettséget, ha az ilyen esetben nem számítana lelkiismeretlen (unconscionable) cselekedetnek. Wilson szerint ez a tétel, legalábbis ilyen tágan megfogalmazva, valószínűleg téves jogi szempontból, és félrevezető doktrinális elemzés szempontjából. Félrevezető, mert a problémák felemelése nem egyenlő azok megoldásával, és kevéssé járulhat a doktrínák koherens keretek közé történő rendezéséhez.[80]

Waddams szerint a tisztességtelen szerződések elleni harcban is a bíróság gyakran a lelkiismeret fogalmára való hivatkozással, valamint az unconscientious és az unconscionable (lelkiismeretlen, nem lelkiismeretes)

szavak használatával támasztotta alá az érvelését[81].

X. Összegzés

Jelen tanulmányban igyekeztem megvizsgálni egy hagyományos angol magánjogi fogalmat, amely az equity bíróságon és annak jogi elvei keretében született meg. A kifejezés történelmében felsejlenek ókori előzmények, akár a görög suneidesis vagy a latin conscientia szavakra gondolunk vissza. Lényeges továbbá az Aquinói Szent Tamás filozófiáján alapuló lelkiismeret-tan, amely közvetlen kapcsolatba hozható a conscience doktrínájával. Meg kell említeni a természetjogi gondolkodást is, amely szintén támogatta a doktrínát. A conscience a Kancellár, illetve a Kancelláriai Bíróság gyakorlatában kialakult jogintézmény, és fontos szemponttá vált az ítélkezésben, valamilyen méltányos rendezést tett lehetővé jogvitákban. A conscience kezdeti időszakában még nagymértékben hatott rá a különböző kancellárok elképzelése a lelkiismeretről, de az újkorban kialakultak azok az elvek, illetve az egységes gyakorlat, amely meghatározták ennek a jogintézménynek a további sorsát. Az equity joga (benne a conscience koncepciójával), a common law jogával párhuzamosan fejlődött, majd az 1873-1875-ös bírósági törvénynyel megszületett az egységes jog. A conscience doktrínájával a bíróságok az általános méltányosságra, illetve az igazságosságra igyekeznek törekedni. Ugyanakkor maga a fogalom sokszor vitát vált ki, hogy kinek a lelkiismeretét vegyék figyelembe, hogyan határozzák meg a kifejezést, illetve mely esetekben szabadna alkalmazni.

1 Az angol szerződés kötelező eleme a consideration (valamilyen alkutárgy). Ha nincs ilyen akkor szerződés sem jött létre. Bizonyos esetekben a megállapodás mégis kötelezőnek bizonyulhat a promissory estoppel doktrínája miatt. Ehhez a legfontosabb követelmény, hogy a fél egy olyan ígéretet tett, amelyben a másik fél joggal bizakodhatott (induced reliance). Elemei a doktrínának továbbá: az adott kötelezettség végrehajtásának okát nem lehet erre a doktrínára alapozni, az ígéretnek világosnak kell lennie és egyértelműnek, az ígéretet kapónak az ígéretben bíznia kellett, az ígéretet kapó nem méltánytalan magatartással idézte elő az ígéretet (pl. rábírta arra az ígérettevőt). (Andrew Burrows: A Casebook on Contract. Hart Publising, Oxford 2020. 7. kiadás 124.o.)

2 Wilson, Jesse: The Institutional and Doctrinal Roles of „Conscience" in the Law of Contract. Auckland University Law Review 2005/11. 1.o.

3 Wilson: i.m. 2.o.

4 Matthews Paul: The place of the trust in English law and in English life. Trusts & Trustees 2013/3-4, 246.o.

5 Knafla, Louis A.: Conscience in the English Common law Tradition. The University of Toronto Law Journal, 1976/1 1.o. (http://www.jstor.org/stable/825452)

6 Agnew, Sinéad (a): The meaning and significance of conscience in private law. 2018/3, 482-483.o.

7 Mike Macnair: Equity and Conscience. Oxford Journal of Legal Studies 2007/4, 660.o.

8 Klinck, Dennis R. (a): Conscience, Equity and the Court of Chancery in Early Modern England. Ashgate Publishing, Farnham 2010. 32.o.

9 Trumble, William; Brown, Martin: Shorter Oxford English Dictionary, 5th ed. Oxford University Press, Oxford 2002. 490.o.

10 Agnew (a): i.m. 482.o.

11 Macnair: i.m. 661.o.

12 Ridge, Pauline: Modern Equity: Revolution or Renewal from Within? In: (Sarah Worthington – Andrew Robertson – Graham Virgo szerk.) Revolution and Evolution in Private Law. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2018. 265-266.o.

13 Ridge: i.m. 266.o.

14 Wilson: i.m. 4.o.

15 Lupoi, Maurizio: Chancellors as civil lawyers — and the equitable notion of "fraud". Trusts & Trus-

tees, 2022/5, 344.o.

16 Roebuck, Derek: The background of the common law. Oxford University Press, Oxford 1990. 64.o.

17 Knafla: i.m. 1.o.

18 Knafla: i.m. 2.o.

19 Agnew (a): i.m. 584.o.

20 Roebuck: i.m. 66.o.

21 Martin, Elizabeth A.: Oxford Dictionary of Law. (6th edition) Oxford University Press, Oxford 2006. 178.o.

22 Slapper, Gary – Kelly, David: The English legal system 2012-2013. Routledge, Abingdon 2012. 59.o.

23 Roebuck: i.m. 65.o.

24 Martin: i.m. 178-179.o. 5

25 Lupoi: i.m. 345.o.

26 Pettit, Philip H.: Equity and the Law of Trusts. (12th edition) Oxford University Press, Oxford 2012. 11.o.

27 Pettit: i.m. 12.o.

28 Klinck (a): im. 2., 6.o.

29 Egy fajta végzés (időközben törvénybe is foglalt), amely lehetővé teszi, hogy a bíróság az alperes vagyonát befagyassza (függetlenül attól, hogy az alperes joghatósága az angol bíróság vagy sem). Ez a végzés megakadályozza, hogy az alperes elvigye a vagyonát külföldre, és így érdemes perelni az alperest. (Martin: i.m. 213.o.)

30 A High Court (általában a Chancery Division) által hozott végzés az alperest felszólítja, hogy engedélyezze a felperes vagy képviselői számára a belépést a telephelyére, hogy megvizsgáljon vagy elvigyen tárgyi bizonyítékot, illetve arra kötelezi az alperest, hogy válaszoljon bizonyos kérdésekre. (Martin: i,m, 447-448.o.)

31 Martin: i.m. 178-179.o.

32 Molnár Imre: A magánjog fejlődésének útja a köztársasági Rómában. Acta Universitatis Szegediensis : acta juridica et politica. 1996/1-18., 73.o.

33 Macnair: i,m, 664.o.

34 Részletesebben az equity elveiről: Kecskés László: Polgári jogi fejlődés az angol és a skót jogban. Hvg-Orac, Budapest 2012. 112. – 115.o. és Visegrády Antal: Angolszász jog és politika. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 1999. 95.-99.o.

35 Martin: i.m. 310-311.o.

36 Furmston, Michael: Cheshire, Fifoot and Furmston's Law of Contract (16 ed). Oxford University Press, Oxford 2012. 21. fejezet 44.o.

37 Macnair: i.m.: 659-550.o.

38 Peden, Elisabeth: When common law trumps equity: the rise of good faith and reasonableness and the demise of unconscionability. Sydney Law School, 2006 Legal Studies Research Paper No. 06/57. 12-13.o.

39 Ridge: i.m. 264.o.

40 Roebuck: i.m. 65.o. (Milsom-t idézve)

41 Slapper – Kelly: i.m. 29.o.

42 McKendrick, Ewan: Contract Law (5th edition). Oxford University Press, Oxford 2012. 505.o.

43 Agnew, Sinéad (b): What We Talk About When We Talk About Conscience: The Meaning and Function of Conscience in Commercial Law Doctrine. PhD thesis, London School of Economics and Political Science, 2015. (http://etheses.lse.ac.uk/3157/) 15.o.

44 Klinck, Dennis R. (b): The Unexamined ‚Conscience' of Contemporary Canadian Equity. McGill Law Journal/Revue de droit de McGill 2001. (46) 593, 601, 605.o.

45 Wilson: i.m. 5.o.

46 Ridge: i.m. 265.o.

47 Agnew (b): i.m. 16.o.

48 Chin, Nyuk Y: Relieving against Forfeiture: Windfalls and Conscience. Western Australian Law Review. 1995/8 110-111. o.

49 Agnew (b): i.m. 16.o.

50 Aquinói Szent Tamás: A summa theologiae kérdései a jogról. Szent István Társulat, Budapest 2011. 49.-50.o.

51 Drakopoulou, Maria: Equity, Conscience and the Art of Judgment as Ius Aequi et Boni. Law Text Culture. 2000/1. 4-5.o. (https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1037&context=ltc letöltve: 2023.07.10.)

52 Lewis, Clive Staples: Studies in Words. (2. kiadás) Cambridge University Press, Cambridge 1967. 190.o.

53 Agnew (b): i.m. 21.o.

54 Rickett, Charles. Unconscionability and Commercial Law. University of Queensland Law Journal. 2005. 73. http://classic.austlii.edu.au/au/journals/UQLawJl/2005/3.html letöltve: 2023.07.10.

55 Agnew (b): i.m. 11.o.

56 Agnew (b): i.m. 184, 192

57 Andrews, Neil: Contract Law. Cambridge University Press, Cambridge 2011. 334.o.

58 Andrews: i.m. p. 334, 382.o.

59 Waddams, Stephen: Good Faith, Good Conscience, and the Taking of Unfair Advantage. In: (Andrew Dyson, James Goudkamp and Frederick Wilmot-Smith szerk.) Defences in Contract. Hart Publishing, Oxford 2017. 79.o.

60 Trumble – Brown: i.m. 3421

61 Agnew (a): i.m. 482.o.

62 Agnew (a): i.m. 491.o.

63 Agnew (b): i.m. 18.o.

64 Wilson: i.m. 4.o.
65 Agnew (a): i.m. 495.o.
66 Agnew (a): i.m. 482-484.o.
67 Agnew (b): i.m. 193.o.
68 Andrews: i.m. 415 o.
69 Pettit: i.m. 14.o.
70 Wilson: i.m. 3.o.
71 McKendrick: i.m. 667.o.
72 Wilson: i.m. 7.o.
73 Macnair: i.m. 659.o.
74 Wilson: i.m. 11.o.
75 Wilson: i.m. 1.o.
76 Klinck (b): i.m. 602
77 Wilson: i.m. 9.o.
78 Seipp, David J.: Trust and Fiduciary Duty in the Early Common law. Boston University Law Review. 2011. 91. 1013.o.
79 Wilson: i.m. 11.o.
80 Wilson: i.m. 7.o.
81 Waddams: i.m. 79.o.

dr. Szatmári Nikolett
doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Vitarendezés és non-verbális kommunikáció

I. Bevezetés

A kommunikáció az emberi társadalom alapvető építőköve, és elengedhetetlen a mindennapi életünk során. Az emberek születésüktől fogva kommunikálnak egymással, és ezen keresztül fejezik ki gondolataikat, érzéseiket és szándékaikat. A kommunikáció olyan sokféle formában jelenik meg, hogy a szóbeli és írásbeli kommunikáció mellett számos más eszközt használunk, például a non-verbális kommunikációt is. Általában arra törekszünk, hogy a kommunikáció révén megértsük és megértessük magunkat másokkal. Azonban gyakran előfordul, hogy a kommunikáció során konfliktusok, nézeteltérések vagy viták alakulnak ki. Az ilyen konfliktusok kezelésének számos módja létezik. Sok esetben jogi útra terelődik a konfliktus és az egyet nem értés hosszú és költséges eljárásokon keresztül oldódik csak meg. Éppen ezért az elmúlt évtizedekben az alternatív vitarendezési módszerek egyre növekvő népszerűségnek örvendenek a jogi és társadalmi környezetben. Ezek a módszerek lehetővé teszik a vitás felek számára, hogy elkerüljék a hosszadalmas és költséges peres eljárást, és inkább konstruktív módon rendezzék a konfliktusaikat. Az ilyen alternatív vitarendezési módszerek közül egyik kiemelkedő jelentőséggel bír a mediáció. A statisztikák szerint folyamatos igény mutatkozik a közvetítésre, mint a hazai és nemzetközi ügyek rendezésének fórumára. Amerikában egy 449 ügyet vizsgáló tanulmány szerint a közvetítéssel az esetek 78 százalékát sikerült megoldani, függetlenül attól, hogy a feleket bíróság kötelezte-e a közvetítésre, vagy önként választották azt.[1] A kommunikáció azért válik még fontosabbá az alternatív vitarendezésben, mert amíg a bíróságokon a bizonyítékok töltik be a kulcsszerepet az ügyek kimenetelének eldöntésében, az alternatív vitarendezéssel történő vitarendezés során a kommunikáció az eljárások lelke.

Mind a jogi, mind pedig az alternatív vitarendezési módszerek alkalmazása során fontos szerepet játszik a kommunikáció minősége és hatékonysága. A szavakon kívül ugyanis a non-verbális jelek és testbeszéd is hozzájárulnak ahhoz, hogy egy adott üzenetet az érintettek megfelelően tudjanak értelmezni és befogadni. A non-verbális kommunikáció olyan eszközöket használ, mint a testtartás, mimika, gesztusok, hanghordozás és szemkontaktus, amelyek kiegészítik vagy akár ellentmondást is sugallhatnak a szóbeli kommunikációhoz képest.

A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a kommunikáció, az alternatív vitarendezés és non-verbális kommu-

nikáció közötti kapcsolatot. Az elemzés során kitérek a különböző kommunikációs módszerek és technikák hatékonyságára a viták kezelésében, valamint a non-verbális jelek és testbeszéd szerepére a kommunikáció folyamatában. A kutatás eredményei segíthetnek abban, hogy jobban megértsük, hogyan lehet javítani a kommunikációt és hatékonyan kezelni a konfliktusokat a mindennapi életben, munkahelyeken és személyes kapcsolatokban. A tanulmány a kutatási eredmények alapján megfogalmaz néhány ajánlást és javaslatot a kommunikáció és vitarendezés területén, amelyek segíthetnek az embereknek a hatékonyabb és konstruktívabb kommunikáció kialakításában,

Az első, bevezető fejezetet követően áttekintem az alternatív vitarendezés és a mediáció fogalmi elemeit, jellegzetességeit, jogviták eldöntésében játszott szerepét. Ezután a harmadik fejezetben bemutatom, hogy a non-verbális kommunikáció miben segíthet a viták rendezése, a sikeres mediáció megvalósítása során. Ehhez szükségesnek tartom feltárni a non-verbális kommunikáció fejlődését, továbbá a hozzá szorosan kapcsolódó tudományterületeket. Az ötödik fejezetben pedig kitérek az érzelemfelismerési képesség zavarára, az empátia hiányából eredő kockázatokra, valamint az érzelemfelismerés mérési módszereire. Végül a következtetések részben összegzem a kutatás során feltárt eredményeket, megállapításokat.

II. Az alternatív vitarendezés és a mediáció

Az alternatív vitarendezés (Alternativ Dispute Resolution, ADR) egy gyűjtőfogalom, ami az igazságszolgáltatási rendszerrel párhuzamosan működő azon módszereket foglalja magában, amelyek célja a jogviták megoldása. Legfontosabb jellemzője, hogy az érintetteket olyan helyzetbe hozza, amelyben adottak a feltételek arra, hogy saját maguk próbálják meg rendezni a köztük lévő vitás helyzetet, és olyan megoldást találjanak, amely résztvevő felek számára elfogadható. Az alternatív vitarendezés abban is különbözik a hagyományos peres eljárásoktól, hogy a felek érdekeit és igényeit figyelembe véve igyekszik lezárni a vitákat, ami növeli a résztvevők bizalmát a vitarendezési folyamatban. Az alternatív vitarendezési módszerek leggyakrabban egy pártatlan és a vitában álló felek által választott vagy legalábbis általuk kölcsönösen elfogadott személy vagy testület közreműködésével működnek.[2]

Az alternatív vitarendezés használata mind az igazságszolgáltatási rendszer, mind a konfliktusban álló felek számára előnyökkel járhat. A kapcsolódó eljárások általában kevésbé formális, kevésbé költséges és kevésbé időigényes folyamatot jelentenek, mint egy peres eljárás és tárgyalás. Az alternatív vitarendezés alkalmasabb lehet a többoldalú viták esetében. Az eljárás bizalmasabb és kevésbé stresszes, mint a hagyományos bírósági procedúra. Az alternatív vitarendezési eljárásokban

a felek fontos szerepet játszanak saját vitáik rendezésében, ami gyakran kreatívabb megoldásokhoz, tartósabb eredményekhez, nagyobb elégedettséghez és jobb kapcsolatokhoz vezet. Az alternatív vitarendezésnek lehetővé kell tennie a konfliktusok teljesebb körű rendezését, míg a bírósági eljárásokban a felek konkrét követelésekhez vannak kötve. Ebből adódóan alaposabban oldhatja meg a vitákat, mivel a konfliktus kialakulásának okait kezeli, ellentétben a demokratikus államok hagyományos igazságszolgáltatási rendszereivel, amelyekben a jogállamiság szabályai uralkodnak. ennek köszönhetően csak a tünetekkel foglalkoznak. Az alternatív vitarendezési eljárások hosszú távú és stabilabb, kreatívabb, továbbá valamennyi érdekelt számára kielégítőbb konfliktus megoldásokkal végződhetnek. eredményezhetnek.[3]

A számos előnyük mellett természetesen negatív jellemzőkkel is bírnak az alternatív vitarendezési eljárások. A nagyvállalatok és a közműszolgáltatók befolyási ereje hátrányosabb pozícióba szoríthatja a vitában szemben álló fogyasztót, bár ez a megállapítás ugyanúgy igaz lehet egy peres eljárásra. A felek bizonyos eljárási jogainak nem megfelelő védelme, például a jogi tanácsadáshoz való jog vagy a fellebbezés jogának esetében. A gyengébb pozíciójú fél számára a jogi védelem nem biztosított, ha az egyezséget kikényszerítik. A technológiának köszönhető online vitarendezés azonosítatlan online döntéshozók által kikényszerített megoldásokhoz vezethet, amellyel a felek nehezebben tudnak azonosulni. A közreműködő személy vagy testület esetleges túlzott szerepe. A felek jóhiszeműségétől függhet az információátadás és az átadott információ igazságtartalma.[4]

Az alternatív vitarendezési módszerek egyik legelterjedtebb formája a közvetítés vagy mediáció. A mediáció a hagyományos vitarendezési módszerek alternatívájaként vált népszerűvé, különösen a jogi rendszerben, mint olyan folyamat, ahol egy semleges harmadik fél lehetővé teszi a kommunikációt és tárgyalásokat a vitázó felek között a jogi eljárások szigorú kötöttségei nélkül.

A közvetítésről szóló szingapúri egyezmény szerint a közvetítés olyan folyamat, amelynek során a felek megkísérlik vitájuk békés rendezését egy semleges harmadik személy – közvetítő – segítségével, aki nem rendelkezik azzal a hatáskörrel vagy felhatalmazással, hogy a vitás felekre megoldást kényszerítsen. Kertész Tibor szerint a mediáció együttműködő, a másik fél bevonására építő, konszenzuális eredménnyel záruló, harmadik semleges fél bevonását igénylő strukturált, de nem formalizált folyamat.[5] Janowszky Sándor és Nagyné Janowszky Krisztina egy speciális konfliktuskezelési módszernek írja le, melynek lényege: a felek vitájában, a felek közös beleegyezésével, egy semleges harmadik fél, a mediátor segít, közvetít a felek konszenzusán alapuló döntésének létrehozásában.[6] A közvetítés olyan konfliktusmegoldási eljárás, amelyben egy harmadik fél, a közvetítő egy semleges személyként vesz részt és segíti a feleket a tárgyalásokban, de nem rendelkezik hatáskörrel arra, hogy a konfliktusokat megoldja, vagy hogy a

felekre nézve kötelező érvényű döntéseket hozzon.[7] A mediátor egy segítő, aki a vitázó, konfliktusban levő feleket összehozza, hogy megosszák egymással az eltérő nézőpontjaikat és megpróbál segíteni nekik, hogy egy a felek számára kölcsönösen kedvező megoldást, vagy értelmezést találjanak.[8]

A mediáció céljaként meghatározzák a felek között a kommunikáció elősegítését, a felek között a bizalom kialakulásának, megerősödésének támogatását, a felek közötti kapcsolat építését, a pozícionális tárgyalást érdek alapú tárgyalássá történő átalakítását, a versengésből együttműködés formálását, a konfliktus mögött rejlő érdekek, szükségletek feltárását, a felek tárgyalási stílusának megváltoztatását.[9]

A mediációt a történelem során mondhatni valamennyi korban és kultúrában arra használták és használjak, hogy segítse az embereket, akiknek változatos típusú konfliktusa, vitája van egymással. Jó példa erre már az ókori társadalmakban is megtaláljuk az említett alternatív vitarendezési eljárások előképeit, amelyek szintén az emberek egymás közötti békés együttélését szolgálták. Indiában az ún. Panchayat rendszert alkalmazták. Ebben egy öt főből álló testület folytatott mediációt, arbitrációt, a közösségben felmerült panaszokkal kapcsolatban, a közvetítést általában egy magasabb státuszú és az adott település lakosai körében elismert személy vezette. A Pancha az a feddhetetlen, erélyes és jellemes személy, akit a helyiek elfogulatlannak tartanak, akit faluvezetőnek, ún. Sarpanch neveznek, és akit a helyiek több kasztjából néhány azonos karakterrel rendelkező személy támogatott.[10] Kínában is találkozhatunk ezzel a módszerrel, amely több mint 2500 évvel ezelőttre nyúlik vissza. A létrejövő konfucionizmus és taoizmus egyaránt a harmóniára és az egyszerségre törekszik, ezzel párhuzamosan a felmerülő vitákat, konfliktusokat is egyezséggel próbálták rendezni.[11] Az eljárás napjainkban is megtalálható Kínában, hiszen az egészségügyi rendszeren belüli konfliktus megoldások esetében az alternatív vitarendezés említett formája szinte teljes mértékben helyettesíti az igazságügyi apparátust. A mediátorok évente több mint 7 millió konfliktusban igyekeznek békés úton megoldást találni a felek sérelmeire. Rendkívül nagy hatásfokkal tevékenykednek, mert statisztikák szerint ezeknek az eljárásoknak 90 %-a sikerrel végződik. Az ügyek bírói útra kerülését a felek kudarcként élik meg.[12] A közvetítést a fóníciai kereskedők is használták, majd Görögországban fejlődött tovább, ahol proxenetasnak nevezték a közvetítőt. Legtöbb írásos anyag az ókori Athénból maradt ránk, ahol a vitarendezésnek állami eljárásos és privát formáit ismerjük. A privát formában történő vitarendezés népszerűségnek örvendett, mivel az athéni bírósági fórumoknak folyamatosan nagy ügyszámmal kellett dolgoznia, így rendkívül telítettek voltak. Ennek következtében az emberek igyekeztek az ügyeiket peres úton kívül elintézni, elsősorban gyorsasági szempontokat figyelembe véve. A vallásközösségek is már évszázadokkal ezelőtt elkezdték használni a mediáció módszerét. A zsidó-keresztény kultúra első írásos emléke a közvetítésről már

a Bibliában megtalálható, a Teremtések könyvében. Amikor az Úr Sodoma városának elpusztítását tervezi, Ábrahám könyörögni és alkudozni kezd. Az alku lényege, hogy nem kollektíve az egész város rossz, hanem lehet benne jó ember is talán. Ez a tanítás a dühből, haragból, azaz a túlzott érzelmi telítettségből fakadó általánosítás, a sztereotipizálás és az előítéletesség és a párbeszéd során megfigyelhető az emóciók eliminálódásával párhuzamos, lépésről-lépésre való racionalizálás megjelenése.[13]

A közvetítő vagy mediátor elsődleges feladata, hogy egy megfelelő felépítésű és a felekhez alkalmazkodó vitakörnyezetet teremtsen és tisztázza a jog vagy érdekvita alapjait, természetét, segítse a felek közti konszenzus megszületését, mely magába foglalja a felek közös érdekeinek feltárását, és a kialakuló egyezség egyes lehetséges pontjainak meghatározását, megerősítését és visszaigazolását.[14] Ehhez a mediátorok különböző eszközöket, készségeket használnak egy strukturált folyamaton belül, hogy segítsenek minden egyes személynek a közvetített tárgyalás során. A közvetítők e készségek bemutatásával elősegítik a hasznos készségeik átadását a szembenálló feleknek, megmutatva nekik, hogyan lehet hatékonyan kommunikálni egymással az egyezkedés, problémamegoldás során. Ilyen készségnek, illetve eszköznek nevezzük a non-verbális kommunikációt is, amely a beszéden, a szavakon, vagy a nyelven kívül minden más kommunikációt jelent.[15] Magában foglalja a non-verbális cselekvéseket, mint például a gesztusokat, arckifejezéseket és testtartást, valamint a statikus, környezeti elemek, mint a ruházat, kiegészítők, bútorok elrendezését, továbbá az interakció helyszínét is.

III. Gondolatok a non-verbális kommunikációról

Az alternatív vitarendezés, ezen belül pedig a hatékony közvetítés alapfeltételeként a szakirodalom három makró készséget jelöl meg, amelyek nem egymástól függetlenül léteznek, hanem a mikro non-verbális jelek és elemek hatékony, gesztusszerű, átfogó, azaz holisztikus használata során kell, hogy a közvetítő rendelkezésére álljanak. Ez a három készség a kapcsolat fejlesztő képesség, a bizalomépítés és a szakmaiság vagy professzionalizmus megjelenítése. Például megfelelő empátia révén a közvetítő képes arra, hogy megszerezze a felek bizalmát.[16]

Annak érdekében, hogy a mikro non-verbális kommunikációs jelzések és elemek segítségre legyenek a kapcsolat kialakításában, a bizalom kiépítésében és a bizalom kimutatásában, a közvetítőnek minden egyes eszközt hitelesen és megfelelően kell használnia. Egyszerűen a kontextus tudatosítása nélkül, vagy robotikusan végrehajtani őket mind a három makró készségre káros hatással lesz. Ez mutatja a makró készségek összekapcsolódását, tehát a mikró jelzések megfelelő használata és elemek megfelelő használata teszi a közvetítőt hatékonnyá. A Massachusetts Institute of Technology (MIT) Sloan Intézet Kommunikációs Programja szerint az aktív hallgatás egy olyan általános megközelítése a vitának, amely

segít az embernek több információhoz jutni, jobban megérteni más nézőpontokat, és együttműködni másokkal. Az MIT továbbá kifejtette, hogy az aktívan hallgató személy érdeklődőnek látszik és hangzik, átveszi a beszélő álláspontját, és tisztázza a beszélő gondolatait és érzéseit.

Amikor a közvetítő ilyen aktív hallgatási készségeket alkalmaz, nem törekszik arra, hogy megoldja a fél problémáját, hanem inkább a megértés előmozdítására és kimutatására, az empátia kivetítésére, az érdeklődés közvetítésére, a bizalom és a kapcsolat kiépítésére, valamint a megértés megteremtésére törekszik, hogy a harag és a stressz csökkentésével tisztánlátást és nyugalmat teremtsen. Az aktív hallgatás nem egyetlen magatartáson keresztül mutatkozik meg, hanem magában foglalja a különböző cselekvéseket, jelzéseket és elemeket, gesztusszerűen működik, hogy melegséget, megértést és empátiát mutasson.[17]

A sikeres közvetítés leghatékonyabb eszköze tehát a hatékony kommunikáció, ami a jelentések megértését és megosztását foglalja magában. A mediátoroknak elő kell segíteniük a felek aktív részvételét a vitarendezés során, kezelniük kell az érzelmeiket, a felek kommunikációját, mindezt a kreativitás ösztönzésével párhuzamosan.[18] Ezen tevékenységek többek között a non-verbális kommunikációs készségek hatékony megértését és használatát igénylik. A non-verbális kommunikáció a kommunikáció folyamata a szavak nélküli üzenetek küldésén és fogadásán keresztül. Ez többféle médiumon keresztül is megjelenhet. A non-verbális kommunikáció csatornái a tekintet, az arcmimika, a gesztusok, a testi érintés, a hang és a térközszabályozás lehetnek.[19]

A non-verbális jelzések – más néven mikró jelzések – specifikus, egyéni viselkedésformák. Ilyenek például az arckifejezések, mint az arc felemelése vagy egy bizonyos kézmozdulat, mint a mutatóujjal való mutatás közvetlenül valamire, valakire.[20] A non-verbális elemek a non-verbális kommunikáció nem mozgásos, statikus aspektusai. Ezek a fizikai környezet olyan jellemzői, mint a szoba elrendezése, az egymás közti távolság, a kommunikáció és a kommunikáció közötti távolság. az interakcióban részt vevő személyek távolsága, a személy ruházata és a kiegészítők, mint például egy aktatáska.[21]

A Getting to Yes[22] című jól ismert tárgyalási könyvben a szerzők három alapvető kategórián keresztül történő nézőpontra utaltak a konfliktusokban, ezek az érzékelés, érzelem és kommunikáció. Vera F. Birkenbihl megállapítása szerint az emberek képesek mind analóg, mind digitális módszerrel kommunikálni. Az említett szerző a verbális kommunikációra használja a digitális kifejezést, amelyet meg kell tanulnunk, el kell sajátítanunk mielőtt alkalmazni tudnánk, míg az általa analóg síkon emlegetett nem verbális kommunikáció egy része velünk született tulajdonság, így ösztönösen, természetesen használhatjuk is azt. Fontos kiemelni, hogy e két sáv a valóságos kommunikációs folyamatban egymástól szinte elválaszthatatlan, hiszen szorosan összefonódnak mintegy kiegészítve egymást.[23] Fercsik Erzsébet és Raátz Judit

által szerkesztett Kommunikáció szóban és írásban című könyvben a szerzők elkülönítik a verbális kommunikációt, amely alatt a digitális kóddal, nyelvvel kifejezhető emberi kommunikációt – beszédet és írást – értik, valamint a nem verbális kommunikációt, mely az analógiás kódok által kifejezhető üzeneteket foglalja magában.[24]

A kommunikáció felépítését illetően kiemelendő Albert Mehrabian munkája, amelyben a kommunikációnk százalékos megoszlását vizsgálja. Albert Mehrabian szerint a közlésrendszerünknek 7 százaléka szóbeli, 38 százaléka vokális és 55 százaléka non-verbális. Ám a szabály kizárólag ellentmondó üzenetek esetén, passzív agresszív helyzetben érvényes. A résztvevők csak attitűdjeikről és érzéseikről beszéltek, nem általános témákról. Tehát ez a százalékos eloszlás, Mehrabian szerint csak akkor valid, amikor a non-verbális kommunikácónk nincs összhangban a kimondott szavakkal. Ebben az esetben szerinte a testbeszéd jelei erősebbek.

Több, a témában jártas szakértő és akadémikus is egyetértett Albert Mehrabiannal, hogy a non-verbális kommunikáció a közlésüknek több mint 50 százalékát teszi ki. Allan Pease „Testbeszéd. Gondolatolvasás gesztusokból" című könyvében Albert Mehrabian megállapítására hivatkozva, azokból kiindulva bontja százalékos arányra az emberi kommunikáció különböző síkjait. A kommunikációt verbális, vokális és nem verbális jelek csoportjába osztva figyelhetjük meg. Ennek megfelelően Mehrabian számításaival megegyezően a verbális jelek a teljes emberi közlésrendszer 7%-át, a vokális jelek (hangszín, hanghordozás és egyéb nem beszédhangok) a 38%-át, a nem verbális jelek pedig az 55%-át teszik ki.[25]

Eredetük alapján a nem verbális jelek lehetnek örökölt, vagyis ontogenetikus, ösztönösen megtanult, vagyis filogenetikus, valamint egyezményen alapuló, azaz konvencionális jelek. Az örökölt jelek a világ bármely táján azonos, vagy legalábbis hasonló jelentéssel bírnak Ilyen örökölt jelzésekkel tudjuk kifejezni a hét alapérzelmet: a félelmet, az örömöt, a meglepődést, a szomorúságot, a haragot, az undort és az érdeklődést is. Az ösztönösen megtanult jelzések kultúrafüggők, egy-egy kisebb-nagyobb nyelvi közösségre jellemzők. A konvencionális jelek ismert eredetűek, tudatosan tanuljuk, és meghatározott céllal használjuk őket. Ilyen jelek például a jelbeszéd jelzései is.[26]

A különböző non-verbális jelek egymástól elkülönülten viszonylag ritkán, szinte minimális esetben fordulnak elő, értelmezésük is leginkább együtt lehetséges, azonban tudományos vizsgálatok, kutatások céljából különböző csoportokba, kategóriákba sorolhatjuk őket, és ezeket az egyes kategóriákat külön-külön vizsgálhatjuk, tanulmányozhatjuk. Vera F. Birkenbihl felosztása szerint a következő non-verbális jeleket különböztethetjük meg, a testtartás, a mimika, a gesztusok, a távolság, a hanglejtés vagy tónus.[27] Az említett kategóriákat Raátz Judit kiegészítette még a tekintettel, az emblémákkal és a kronémikával, mint interakciós időviszonnyal is.[28]

Az érzelmek kinyilvánításának normatív szabályozottságát vizsgálva állí-

totta fel az Ekman – Friesen szerzőpáros a következő rendszert a non-verbális üzenetek funkciójuk szerinti osztályozását illetően. Léteznek olyan kultúra specifikus jelek, amik könnyen lefordíthatók szavakra. Például a felfelé, vagy lefelé fordított hüvelykujj ezek tartoznak az emblémák csoportjához. Az illusztrátorok, mint non-verbális jelek a kimondott szavakat illusztrálják, magyarázatot fűznek hozzájuk. Amikor a beszélő egy mozdulatot a körülírása közben el is játszik. Például: „oda-vissza". Az érzelmi állapotot kifejező non-verbális viselkedések, mint például az eltakart szem, befogott és fülek tartoznak az emóciómutatók körébe. A szabályozókhoz soroljuk azon non-verbális jeleket, amelyek a beszélgetés folyamatát lendítik előrébb. Így a telefonbeszélgetések során használt igenlő hangadások, amik arról tájékoztatják a vonal túlvégén állót, hogy értjük amit mond, de nem akarjuk megzavarni. Végül pedig az adaptorok csoportja. Ezeket érzések, attitűdök váltják ki, de általában nem tudatosulnak. Például a partner nem tudatos tükrözése, vagy a száj kézzel eltakarása.[29]

Funkciójuk szempontjából Buda Béla és László János három különböző csoportba sorolta a non-verbális kommunikáció jeleit. Az első csoportot alkotják azok a jelek, amelyek a közlő személyről szólnak vagy annak a kommunikációs szituációról kialakított álláspontját tükrözik: Ezek a non-verbális jelek informálnak a személy érzelmi állapotáról (öröm, bánat, szomorúság, harag, undor, aktuális érzelmi állapot: elérzékenyülés, jókedv, melankólia stb.), a személyes tulajdonságokról (önbizalom vagy annak hiánya, becsületesség, szerénység, precizitás, szétszórtság stb.) vallanak, továbbá informálnak a közlésben résztvevők egymáshoz való viszonyáról, az interperszonális attitűdökről (szeretet, elutasítás, kooperációs készség, bezárkózás, dominancia, stb.), valamint tükrözik a társadalmi pozíciókat (nem, életkor, rang).

Másodikként a kommunikáció folyamatára az interakció struktúrájára vonatkozókat határozta meg. Ezek az interakció megnyitása (szemkontaktus megteremtése, üdvözlés a testi kontaktus kiegészülve verbális köszönéssel, térköz kialakítása, figyelmes arckifejezés és várakozó fejtartás felvétele), a kapcsolattartás (az interakció biztosítása a fejbólintással, szemkontaktussal, test-, kéz-, lábtartás gesztusaival), a szakaszolás (fő téma bevezetésére a távolság megnövelése, a testtartás megváltozása, a téma lezárása: pillantás az órára, füzet becsukása, térköz megváltoztatása stb.).

Végül utolsó csoportként a szóbeli közlésre vonatkozókat jelölte meg, melyek azt értelmezik, az ahhoz való viszonyt tükrözik. A szupraszegmentális tényezők befolyásolják a verbális közlés egészét. Például a beszéd, hangneme (izgatott, dühös, szórakozott, kínlódó stb.) hatással van a közlemény jelentésére s a hallgatóra.[30]

Összegezve a leírtakat, a non-verbális kommunikáció kategóriái tehát sokfélék lehetnek, kezdve gesztusokon és érintésen keresztüli kommunikációtól, a tárgyi kommunikáción keresztül, amelyben a frizura, a ruházat és a fizikai szimbólumok non-verbális jeleket adnak egy személyről, a beszéd

non-verbális elemein át, amelyben a hangerő, az intonáció, a ritmus, a hangsúly és az érzelmek mind kiemelkedő szerepet játszhatnak a gondolatok vagy ötletek közlésében, egészen az írott non-verbális kommunikációig, amely kifejeződhet, ha a kézírás és a szóközök kerülnek a figyelem középpontjába. A non-verbális kommunikációt sem kerülte el a technológia fejlődés, hiszen az internet is egyre fontosabb szerepet játszik benne. Sam Redfern és Niall Naughton szerint a mai szövegalapú CMC-környezetekben a testbeszéd durva szimulációjára van bizonyíték: például a chatszobákban és a hírcsoport-üzenetekben széles körben használnak érzelmi ikonokat, hogy a felhasználóknak lehetőséget adjanak az érzelmek kifejezésére.[31] Ezek az „emotikonok" befolyásolhatják egy webalapú beszélgetés teljes hangulatát, és gyakran egész szavakat vagy mondatokat helyettesítenek.[32]

A non-verbális eszközök kommunikációs szerepének jelentőségéről már az ókori retorika is tudott. Ezt Tremmel Flórián professzor a következőképpen fogalmazta meg, az előadásmód lélektani vetületeit, az előadó és a hallgatóság közötti kontaktus megteremtésének és fenntartásának, az érzelmek felkeltésének és erősítésének, vagy levezetésének módszereit igen alaposan kidolgozta a klasszikus retorika és igen helyesen mutatott rá arra, hogy az élőszó varázsát nem annyira az, amit mond, hanem az idézi elő, ahogy mondja a szónok, azaz egész hangvétele és külső magatartása. A kontaktus megteremtésében és fenntartásában a hangvételnek – a hangszínnek, hangsúlynak, hangmagasságnak, hanglejtésnek, a szüneteknek (sőt még a jellegzetes mássalhangzók arányának is, így pl. a sok zárhang férfiasít) – modern kifejezéssel a prozódiának, a prozódiai elemeknek igen jelentős szerepük van. Ugyanígy a szónok megjelenésének, testtartásának, tekintetének, taglejtésének, fejmozgásának, szemöldökmozgásának, ujjtartásának stb., lényegében tehát a szónok kinetikájának (kifejező testmozgásának). Ha mindehhez csatlakoznak a megfelelően alkalmazott szónoki fogások, a retorikai figurák, akkor az előadás egyre inkább művészi színvonalúvá válik.[33] Quintus Cornificius római államférfi, szónok szerint a testmozgás a taglejtés és az arckifejezés bizonyos irányítása; hihetőbbé teszi mondanivalónkat. Arcunk tükrözzön szemérmet és erélyt, taglejtéseinkben viszont ne legyen feltűnő kecsesség, de darabosság sem, nehogy színésznek vagy kézművesnek nézzenek bennünket. Ezután leírja a komoly társalgó, magyarázó-társalgó, elbeszélő-társalgó, tréfálkozó, vitázó, fennkölt hangnemet kísérő, ábrázoló testtartásokat, gesztusokat, mimikát.[34]

Úgy tűnik, hogy számos európai gesztus az ókori görögöktől származik, és a gyarmatosítók hozták magukkal először Magna Graecia, tehát Szicília és Dél-Itália területeire. Itáliából ezt követően észak és nyugat felé terjedtek, így aztán végül a mai Franciaország, Spanyolország és Németország területein egyaránt meghonosították ezen kifejezésmódokat. A non-verbális gesztusok megjelenéséről korabeli feljegyzések is készültek, amelyek megjegyzik például, hogy a francia udvaroncok, még

Catherine de Medici előtt, kevés gesztust tettek és a non-verbális kommunikáció ezen fajtáit kifejezetten vulgárisnak tartották.[35]

A klasszikus és újkori retorikák, ideértve a menedzserirodalmat is, elsősorban a szónok szempontjából a szónoki mű hangzásával, a szónoki magatartással, azaz a mozgással, gesztusokkal és a mimikával foglalkoznak a non-verbális kommunikáció eszköztára tekintetében.

Annak ellenére, hogy a non-verbális kommunikációnak már az ókori retorikában is kiemelkedő szerep jutott, az ezzel foglalkozó tudományágak csak az 1960-as években kezdet el aktívan tanulmányozni a nem verbális jeleket.

Ugyanakkor 100 évvel korábban Duchenne de Boulogne 1862-ben már komoly kutatásokat végzett a mosolyokról, továbbá született még egy meghatározó tudományos mű a témát illetően. Charles Darwin harmadik jelentősebb evolúcióelméleti munkája a "A fajok eredete" és az "Az ember származása" után az 1872-ben kiadott "Az érzelmek kifejezése az emberben és az állatokban" című művében is tanulmányozta az állatoknál és az embereknél az érzelemkifejezést. Arra a megállapításra jutott, hogy a legkülönbözőbb fajok fiataljai és öregjei, emberek és állatok esetében egyaránt, ugyanazt a lelkiállapotot ugyanazokkal a mozdulatokkal fejezik ki. 100 évvel később született meg a non-verbális kommunikációt érintően a vitathatatlanul legismertebb és legnagyobb hatással bíró kutatások egyike, az Paul Ekman és Wallace V. Friesen által végzett kutatás az arckifejezéseket vizsgálva, elősegítette az arckifejezések dekódolásának, elemzésének és tréningjének megértését. A szerzők létrehozzák a Factial Action Coding Systemet, amelyről a dolgozat későbbi részeiben még bővebben értekezünk.

Érdekességképpen amikor a némafilmek hódítottak, igen nagy jelentősége volt a nem verbális kommunikációnak, minden színészt eszerint minősítettek és nagyon nagy mestere volt a műfajnak Charlie Chaplin. A technológia folyamatos fejlődésével azonban megérkeztek a hangos filmek, így a verbális kommunikáció minősége ismét nagyobb szerepet kapott. A nyelvtudomány fejlődése, a szemiotika, a pszichoanalízis, a század 30-as éveitől egyre erősödő „behaviorizmus" mind hozzájárult ahhoz, hogy a beszédet kiegészítő közlésformák nagy előtérbe kerüljenek. A technikai fejlődések, mint például a televízió, filmek, videofelvételek pedig megkönnyítették a kísérleteket.[36] A non-verbális kommunikációnak a 20. század politikai, hatalmi történéseiben is rendkívüli jelentősége volt, hiszen gondoljunk csak a fasiszta ideológiát és a náci ideológiát megjelenítő karlendítésekre.

IV. Kapcsolódó tudományok

A non verbális kommunikációt kutató tudományágak közül a szerző az alábbiakat emeli ki.

A kutatás fontos része a proxemika, az a tudományág, ami a távolsággal és a térérzékeléssel foglalkozik. A proxemika az emberi térhasználat és a népsűrűség viselkedésre, kommuniká-

cióra és társadalmi interakcióra gyakorolt hatásának tanulmányozása.[37] Ennek kutatását Edward T. Hall amerikai antropológus kezdte meg az 1960-as években. Két könyve is megjelent ebben a témában 1966-ban a „The Hidden dimensions" és 1983-ban a „The dance of life: The other dimension of time" elnevezésekkel. Edward T. Hall elmélete szerint mindenkinek van egy személyes tere, amit a magáénak tekint, ennek a térnek a mérete pedig egyénenként, kultúránkként változik. Fontos, hogy az egyén hol született, mennyire zsúfolt helyen él. A latin népekre például jellemző a fizikai közelség, míg Észak-Európában kevésbé elfogadott. Edward T. Hall különböző zónákat határozott meg ennek a személyes térnek a felosztására, melyek hasznos irányadók lehetnek: Intim zóna: 0-50 cm, Személyes zóna: 50 cm-150 cm, Társadalmi zóna: 150-350 cm, Nyilvános zóna: 350 cm felett.

Ugyancsak fontos kapcsolódó tudományterület a kinezika, amely a testbeszéd és az arckifejezések, illetve általában a testrészek vagy az egész test által mutatott nem verbális viselkedés értelmezésének tudományos területe. A kifejezést Ray Birdwhistell 1952-ben alkotta meg, aki antropológusként azt tanulmányozta, hogy az emberek hogyan kommunikálnak egymással nem verbális jelek segítségével. Filmeket készített emberekről, és elemezte őket, hogy különböző társadalmi helyzetekben felismerje a viselkedésmintákat. Úgy vélte, hogy minden testmozdulatnak jelentése van, és a nyelvhez hasonlóan értelmezhető. A mozgások egy alapvető csoportját „kinémának" nevezte el, hasonlóan a nyelvben használt fonémához, amely a szavak felépítéséhez használt legkisebb absztrakt beszédhangot jelenti. Azt is állította, hogy a kinémákat mindig klaszterekként kell elemezni, hogy érvényes és értelmes következtetéseket lehessen levonni. A terület kiemelten fontos részét képezi a tekintet szerepe, hiszen nagy jelentőséggel bír már a kapcsolat felvételében (pl.: ránézünk arra, akivel kapcsolatba szeretnénk kerülni; és kerüljük annak a tekintetét, akivel nem akarunk kommunikálni), a kapcsolattartásban, a szó átvételében, a személyes viszony alakításában, a figyelem kifejezésében (pl.: a partner tekintetéből látható, hogy érdekli, amit mondunk; vagy elkalandozott a tekintete és elvesztettük a figyelmét) és az érzelmek közvetítésében (pl.: a tágabb pupilla érdeklődést, egymásra figyelést és érzelmi egymásra hangolódást jelez).[38]

Az okulézia a kinezika egyik alkategóriája, a szemmozgás, a szem viselkedésének, a tekintetnek és a szemmel kapcsolatos non-verbális kommunikációnak a tanulmányozása. A szemmel való viselkedés a non-verbális kommunikáció alapvető része és a szemtől-szembe interakció alapvető feltétele. A szemviselkedés tanulmányozását okuletikának nevezik, és néha a kinezikus kommunikáció egyik alcsoportjának tekintik. Az okulézis legfontosabb aspektusa a szemkontaktus, amely megnyitja a kommunikációs csatornákat, jelzi az interakcióra, a meghallgatásra, a közvetlenségre és az intimitásra való rendelkezésre állást. A szemkontaktus hiánya negatív attribúciókat szül, beleértve a durvaságot,

a megtévesztést, az őszintétlenséget, a barátságtalanságot és a félénkséget. A szemkontaktus növeli az interperszonális befolyást, és erőteljes viselkedés a beszéd során.[39]

A haptikával foglalkozó irodalom azt tanulmányozza, hogy az emberek vagy állatok hogyan kommunikálnak egymással az érintés segítségével. Az emberek esetében az érintésen keresztül történő kommunikáció magában foglalja a kézfogást, az ölelést, a csókot, a vállveregetést és még a "pacsizást" is. Az érintés az egyik alapvető nem verbális kommunikációs eszköz. Az érintés a legkorábban kifejlődött érzékszerv a magzatban. Az érintés kritikus fontosságú a környezetről való információszerzéshez a felületek érzékelésén keresztül, de a fizikai intimitáshoz is elengedhetetlen. Az érintés gesztusainak értelmezése nagymértékben függ a társadalmi kontextustól, a kulturális háttértől, az érintettek közötti kapcsolattól és a módtól is. Az érintést a különböző kultúrák különbözőképpen kezelik, és még az érintés szintjei is eltérőek. Egyes jeleket, például a "pacsizást" csak bizonyos kultúrákban ismerik el vagy gyakorolják, más kultúrákból származó emberek nem biztos, hogy tudják, hogyan kell ezt alkalmazni vagy értelmezni.[40]

A vokalika a paranyelv tanulmányozása, amely magában foglalja a verbális üzenetekkel együtt járó vokális tulajdonságokat, mint például a hangmagasság, a hangerő, a hangsebesség, a hangminőség és a verbális töltelékek. A hangmagasság segít közvetíteni a jelentést, szabályozni a beszélgetés menetét, és közvetíteni az üzenet intenzitását. Még a csecsemők is felismerik a magasabb hangmagasságú mondatot kérdésként. Azt is megtanuljuk, hogy az üdvözléseknek emelkedő hangsúlyuk van, a búcsúzásoknak pedig csökkenő hangsúlyuk. a paranyelv fontos kontextust biztosít a beszéd verbális tartalmához. Például a hangerő segít kommunikálni az intenzitást. A hangosabb hangot általában intenzívebbnek gondoljuk, bár egy bizonyos hangszínnel és arckifejezéssel kombinált halk hang is lehet ugyanolyan intenzív. A hangerőnket általában a környezetünk, az emberek közötti távolság és a kapcsolat alapján állítjuk be. A számítógépes kommunikáció korában a csupa nagybetűvel való gépelést általában sértőnek tartják, mivel az ordítással azonosítják. A halk hangerő vagy a suttogás nagyon is helyénvaló lehet, ha titkos üzenetet küldünk vagy flörtölünk egy romantikus partnerrel, de nem növelné az illető hitelességét, ha egy szakmai előadás során használnánk.[41]

A kronemika az idő szerepe a kommunikációban. A non-verbális kommunikáció tanulmányozása során kialakult számos alkategória egyike. A kronemika magában foglalja az időorientációt, az idő megértését és szervezését, az időnyomás használatát és az arra való reagálást a veleszületett és tanult időérzékelést, az óra fizikai viselésével vagy nem viselésével, a késve vagy időben való érkezéssel, indulással és befejezéssel. Az ember időérzékelése és az időnek tulajdonított értékek jelentős szerepet játszanak a kommunikációs folyamatában. Az időhasználat befolyásolhatja az életmódot, a személyes kapcsolatokat és a munkahelyi életet.

Az egyes kultúrákban az emberek általában eltérő időfelfogással rendelkeznek, és ez konfliktusokhoz vezethet az egyének között. Az időérzékelés magában foglalja a pontosságot, az interakciókat és a várakozási hajlandóságot. Az idő három fő típusa az időszemléletben: interaktív, fogalmi és szociális.[42]

Végezetül a megjelenésünk, külső kinézetünk is fontos non-verbális kommunikációs tényező lehet. A személyes megjelenés, vagyis az, ahogyan öltözködünk, ápoljuk és fizikailag megjelenítjük magunkat, jelentést közvetít. Az interperszonális kommunikációban a résztvevők megjelenése meghatározza a társadalmi identitásukat. Megjelenésünkkel gyakran olyan üzeneteket küldünk, amelyek célja, hogy olyan társadalmi valóságot vagy társadalmi identitást építsünk magunk számára, amelyet verbális eszközökkel nem tudnánk és nem is akarnánk felépíteni.

V. Érzelemfelismerés és empátia

A non-verbális kommunikáció témakörén belül, meglátásom szerint említést érdemel az érzelemfelismerési képességnek, illetve a hiányának a kérdésköre. Az érzelmek helyes felismerése fontos funkciót tölt be életünkben, hiszen az érzelmek helytelen felismerése problémákat okozhat társas kapcsolatainkban, így komoly kommunikációs zavarokhoz is vezethet. Sajnálatos módon sokan csak néhány érzelmen keresztül élik az életüket, ezért súlyos félreértések, folyamatos konfliktusok alakítói és egyben elszenvedői lehetnek ezek az egyének.

A kommunikációról szóló tanulmányokban, oktatási anyagokban sokszor előforduló cél az asszertív kommunikáció elérése. Ez azt jelenti, hogy képesek vagyunk tisztán, határozottan, egyértelműen képviselni a saját érdekeinket, igényeinket, valamint képesek vagyunk meghallgatni, meghallani és megérteni a másik fél valódi érdekeit és igényeit, továbbá kapcsolatot tudunk építeni embertársainkkal úgy, hogy az előző két pontot, tehát a tiszta érdekérvényesítést és az értő meghallgatást az adott helyzetnek megfelelően alkalmazzuk, és a nehéz helyzeteinkben, érdekütközések esetén olyan megoldásokat keresnünk, amelyekben mindkét fél nyertesnek érezheti magát.[43] Az asszertivitás alapja a magabiztosság és az empátia. Az asszertív közlő magabiztossága három összetevőből áll: a saját érzések kifejezésének képessége, a saját vélemény vállalása és a saját jogokért kiállás (nem engedve pl.: a kihasználásnak). A magabiztosság növelése egyrészt a félénkség, zárkózottság és visszahúzódás (tehát a szubmisszivitás) leküzdésével, másrészt a lobbanékonyság és az indulatosság (tehát agresszivitás) kordában tartásával érhető el. Az asszertivitáshoz (az arany középút megtalálásához) bátorságra és empátiára is szükség van. Bátorság kell a kockázatvállaláshoz, az önálló vélemény megfogalmazásához és az érdekekért kiálláshoz. Empátia segítségével lehet mások szempontjait figyelembe venni, valamint másokkal méltósággal és tisztelettel bánni.[44]

Az érzelemfelismerés mérésére több módszer is rendelkezésünkre áll.[45] Az egyik legkézenfekvőbb, ha azt vizsgáljuk, hogy az adott személy mennyire képes olvasni mások nonverbális jeleiből. Az arc az érzelemfelismerés központi eleme. Az arcon hét érzelemfajta (öröm, szomorúság, harag, meglepetés, félelem, undor, érdeklődés) tükröződik Ekman szerint, amelyek közül interkulturális kutatásai alapján hat (csak az érdeklődés nem) minden kultúrában egyértelműen felismerhető (veleszületett és univerzális).

E körben érdemes megemlíteni a 2014-ben Schlegel, Grandjean és Scherer által kifejlesztett Genova Emotion Recognition Test (GERT) skálát. A teszt azt méri, hogy ki mennyire képes felismerni egy videoklipen bemutatott személy arckifejezéséből, mimikáiból, gesztusaiból, hangjából, hangszínéből, hanglejtéséből a bemutatott személy érzelmeit. Az egyes érzelmeket színészek mutatják be egyegy rövid videoklipben. A felvételeken a színészek a különböző érzelmeket úgy jelenítik meg, hogy a beszédet egyfajta érthetetlen, fiktív nyelvvel utánozzák. Ezen keresztül a teszt bár felhasználja a beszédet, mégis független marad a nyelvtől, azaz a vizsgált személyt a verbális információ elvileg nem befolyásolja. Mivel a teszt független a nyelvtől, bármelyik országban könnyedén felvehető és adaptálható. A teszt során 14 érzelmet mutatnak be, melyek a következők: büszkeség, öröm, vidámság, élvezet, megkönnyebbülés, érdeklődés, meglepődés, szorongás, félelem, kétségbeesés, szomorúság, ingerültség, düh és undor.[46]

Az empátia és az érzelemfelismerés mérése a technológiai innovációknak köszönhetően egyre hatékonyabb eszközökkel valósulhat meg. Ennek köszönhetően az empatikus viselkedés hiánya könnyeben kiszűrhető, jóval előbb kezelhető, illetve fejleszthető az adott egyéneknél. A non-verbális kommunikáció hatékonysága nagyban függ a megfelelő érzelemfelismeréstől, éppen ezért a fejezetben említett terület ismételten egy figyelmet igénylő halmaz, amelyről külön tanulmány formájában is érdemes mélyrehatóbb vizsgálatokat végezni.

VI. Következtetések

A kommunikáció és a jog elválaszthatatlan egymástól.[47] Az emberi kommunikáció sokkal többet jelent, mint egyszerű szavakat vagy mondatokat, ebből következően a non-verbális kommunikáció fontossága is megkérdőjelezhetetlen. A tanulmányban arra igyekeztem rávilágítani, hogy milyen fontos szerepet játszik a kommunikáción belül a non-verbális kommunikáció az üzenetek átadásában, és különösen értékesnek bizonyul az alternatív vitarendezés folyamatában. Az előző fejezetekben bemutattam, hogy az alternatív vitarendezés, ezen belül a közvetítés vagy mediáció egy rendkívül hatékony és konstruktív módszer a konfliktusok megoldására. Használata során az igazságszolgáltatási intézményrendszer is tehermentesül, továbbá a résztvevő felek számára költség- és időmegtakarítást egyaránt eredményezhet. Ezt követően megvizsgáltam, hogy a

non-verbális kommunikáció hogyan játszik szerepet ebben az eljárásban.

Meglátásom szerint sikerült bizonyítanom, hogy az alternatív vitarendezés során a non-verbális kommunikáció számos, egytől-egyig hasznos funkciót tölt be. Először is, segít kifejezni az érzelmeket és a szándékot. Például egy mosoly vagy egy meghajlás barátságos és nyitott attitűdöt sugallhat, míg egy dühös arckifejezés vagy egy összevont szemöldök ingerültséget vagy ellenállást jelezhet. Ezek a jelek fontosak lehetnek a másik fél reakcióinak megértésében, és hozzájárulhatnak a bizalomépítéshez vagy éppen a feszültség oldásához. Másodszor, a non-verbális kommunikáció segít a résztvevők közötti kapcsolat erősítésében. Amikor az emberek szemkontaktust tartanak, testtartást vesznek fel vagy gesztusokat használnak, az aktív figyelem és az érdeklődés jeleit küldik egymásnak. Ez segít kialakítani egy közös alapot a tárgyalásokhoz és a konfliktusok megoldásához, és elősegítheti a harmonikusabb kapcsolat kialakulását a résztvevők között. Harmadszor, a non-verbális kommunikáció lehetőséget nyújt az érzelmi állapotok és az igények kifejezésére.

Véleményem szerint a tanulmányban kifejtett indokok alapján fel kellene ismernünk, hogy a non-verbális kommunikáció fejlesztése elengedhetetlen a hatékony és sikeres kommunikációhoz az oktatási környezetben és a közvetítést igénylő szakmákban egyaránt. Az oktatási rendszereknek nagyobb figyelmet kellene szentelniük ennek a területnek, akár az oktatók képzése vagy a diákoknak nyújtott tréningek során. Emellett a közvetítést igénylő szakmákban olyan képzési programokat szükséges kidolgozni, amelyek erősítik a non-verbális kommunikációs készségek elsajátítását. A tanulmányban foglalkoztam a non-verbális kommunikációhoz kapcsolódó tudományterületekre. Úgy gondolom, hogy ezeken a területeken is folyamatos előrelépésre lenne szükség ahhoz, hogy minél hatékonyabban és érthetőbben lehessen a non-verbális kommunikáció jelentőségét az embereknek közvetíteni. Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a technológiai fejlődéssel a kommunikációs eszközök változása és bővülése újabb és újabb kommunikációs fejlődési szakaszokat hozott létre, és napjaink kommunikációs felületein a non-verbális jelek használata sok esetben félreértelmezhető következtetésekhez vezethet a képernyőn keresztül történő párbeszéd során. Ahhoz, hogy a non-verbális kommunikáció a jelentőségét megtartsa, a technológia fejlesztői és az alapul szolgáló jogszabályi környezet kidolgozói egyaránt felelősséggel tartoznak. Ugyanakkor kérdéses, hogy az imént bemutatott komplex terület magas szintű műveléséhez szükséges tudással rendelkeznek-e. Szorosabb együttműködést javaslok a kommunikációs eszközök fejlesztői, a normatív környezet alakítói, valamint a kommunikációval, kiemelten a non-verbális kommunikációval foglalkozó szakemberek között az imént felvázolt kihívások leküzdése érdekében.

1 Jeanne M. Brett et al.: Effectiveness of Mediation: An Independent Analysis of Cases Handled by Four Major Service Providers, 12 Negotiation Journal, 259–269. 1996.

2 https://arsboni.hu/eleg-legyen-a-vitabol-avagy-az-alternativ-vitarendezes-elonyei/ (letöltés ideje: 2023.06.18.)

3 https://www.encj.eu/images/stories/pdf/workinggroups/encj_report_adr_2016_2017_adopted_ga_paris.pdf (letöltés ideje: 2023.06.14.), https://www.blaney.com/sites/default/files/other/adr_advantages.pdf (letöltés ideje: 2023.06.14.)

4 https://www.encj.eu/images/stories/pdf/workinggroups/encj_report_adr_2016_2017_adopted_ga_paris.pdf (letöltés ideje: 2023.06.14.), https://www.blaney.com/sites/default/files/other/adr_advantages.pdf (letöltés ideje: 2023.06.14.), valamint https://www.parlament.hu/documents/10181/1789217/Infojegyzet_2019_52_alternativ_vitarendezes.pdf/df08e1cc-12be-44b1-5a02-234166fa4357?t=1575367927529 (letöltés ideje: 2023.06.14.)

5 Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban. Bíbor Kiadó, Miskolc 2010.

6 Janowszky Sándor – Nagyné Janowszky Krisztina: Mediáció: Egy újszerű és ésszerű konfliktuskezelési eszköz. Új-Pedagógiai Szemle. 2012/7-8.

7 Christopher W. Moore: The mediation process: Practical strategies for resolving conflict (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass, 9. 2014.

8 Laurence Boulle – Michael Colatrella – Anthony Picchioni: Mediation: Skills and techniques. New York: LexisNexis. 2008.; Morton Deutsch: The resolution of conflict. New Haven CT: Yale University Press. 1973.; Robert A. Baruch Bush – Joseph P. Folger: The promise of mediation: Responding to conflict through empowerment and recognition. San Francisco: Jossey-Bass. 1994.; Christopher W. Moore: The mediation process: Practical strategies for resolving conflict (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass. 9. 2014.

9 Kertész Tibor: Mediáció a gyakorlatban. Bíbor Kiadó, Miskolc 2010.

10 Laju P. Thomas: Dispute Resolution in Rural India. Journal of Legal Studies and Research Volume 2 Issue 5 96-118.

11 Sáriné Dr. Simkó Ágnes (szerk.): A mediáció – A közvetítői tevékenység. Budapest: HVG-ORAC, 2006.

12 Mengxiao Wang – Gordon G. Liu – Hanqing Zhao – Thomas Butt – Maorui Yang – Yujie Cui: The role of mediation in solving medical disputes in China. BMC Health Serv Res 20, 225 2020. https://doi.org/10.1186/s12913-020-5044-7

13 Mózes I. k. 18:16-18-18:33 „Mivel már igen sok a jajkiáltás Sodoma és Gomora miatt, és vétkük igen súlyossá vált, lemegyek, hogy megnézzem: vajon csakugyan a hozzám fölhatol jajkiáltás szerint cselekedtek-e, vagy sem. Tudni akarom. Amikor a férfiak megfordultak, és elindultak Sodoma felé, Ábrahám még ott állt az Úr előtt. Hozzálépett Ábrahám, és ezt kérdezte: Vajon elpusztítod-e az igazat is a bűnössel együtt? Hátha van ötven igaz ember abban a városban? Akkor is elpusztítod, és nem bocsátasz meg annak a helynek azért az ötven igazért, akik ott laknak? Távol legyen tőled, hogy ilyet tégy, hogy megöld az igazat a bűnössel együtt, és úgy járjon az igaz is, mint a bűnös. Távol legyen tőled! Vajon az egész föld bírája nem tenne-e igaz ítéletet? Az Úr így felelt: Ha találok Sodoma városában ötven igazat, megkegyelmezek értük az egész helynek. Ábrahám újból megszólalt: Tudom, merész dolog, hogy szólok az én Uramnak, bár én csak por és hamu vagyok. De ha az ötven igaznak öt híja lesz, elpusztítod-e az öt miatt az egész várost? Ő ezt felelte: Nem pusztítom el, ha találok ott negyvenötöt. Ismét szólt hozzá, és ezt kérdezte: Hátha negyven található ott? Az Úr így felelt: Nem teszem meg a negyvenért. Ne induljon föl az én Uram, hogy beszélek –szólt Ábrahám –, de hátha csak harminc található ott? Ő így felelt: Nem teszem meg, ha találok ott harmincat. Ábrahám ezt mondta: Tudom, merész dolog, hogy szólok az én Uramnak: hátha húsz található ott? Ő így felelt: Nem pusztítom el a húszért. Ábrahám ezt mondta: Ne induljon föl az én Uram, hogy még egyszer szólok: de hátha csak tíz található ott? Ő így felelt: Nem pusztítom el a tízért. Amint az Úr bevégezte beszélgetését Ábrahámmal, eltávozott, Ábrahám pedig visszatért lakóhelyére."

14 https://bpugyvedikamara.hu/per-nelkul/mediacio-polgari-ugyekben/ (letöltés ideje: 2023.05.04.)

15 Mark L. Knapp – Judith A. Hall: Nonverbal communication in human interaction (7th ed.) Boston: Wadsworth Cengage Learning. 2007., valamint Albert Mehrabian: Nonverbal communication. New Brunswick: Aldine Transaction. 1972., továbbá Nalini Ambady – Robert Rosenthal: Nonverbal communication. In Encyclopedia of mental health volume 2, Maryland Heights, MO: Academic Press. 775-782. 1998.

16 Lois Vanderkool – Jessica Pearson: Mediating divorce disputes: Mediator behaviors, styles and roles. Family Relations, 32, 557-566. 1983.

17 Jeff Thompson: Nonverbal Communication and the Skills of Effective Mediators: Developing Rapport, Building Trust, and Displaying Professionalism. 2015. Griffith University Australia, Thesis. 35-40.

18 Bernard S. Mayer: The dynamics of conflict resolution: A practitioner's guide. San Francisco, California, Jossey-Bass. 2000.

19 Bernáth László – Révész György (szerk.): A pszichológia alapjai. Budapest, Tertia Kiadó, 251-254.1998.

20 Nalini Ambady – Max Weisbuch: Nonverbal Behavior. In Susan T. Fiske – Daniel T. Gilbert – Gardner Lindzey, The Handbook of Social Psychology. Hoboken, NJ: Wiley. 2010.

21 John R. Allison: Five ways to keep disputes out of court. Harvard Business Review on Negotiation and Conflict Resolution, 68, 163-187. o. 1990.; Nalini Ambady – Robert Rosenthal: Thin slices of expressive behavior as predictors of interpersonal consequences: A meta-analysis. Psychological Bulletin, 111, 256-274. 1992.; Peter T. Coleman – Morton Deutsch (eds.): Some guidelines for developing a creative approach to conflict. In The handbook of conflict resolution. San Francisco, CA: Jossey-Bass. 2000.; Jessica L. Lakin: Automatic cognitive process and nonverbal communication. In Valerie L. Manusov – Barbara G. Madonik: I hear what you say, but what are you telling me: The strategic use of nonverbal communication in mediation. San Francisco, CA: Jossey-Bass. Miles Patterson (Eds.): Handbook of nonverbal communication 59-77. 2006. Thousand Oaks, CA: Sage; Christopher W. Moore: The mediation process: Practical strategies for resolving conflict (4th ed.) San Francisco, CA: Jossey-Bass. 9. 2014.

22 Roger Fisher – William Ury – Bruce Patton: Getting to yes: Negotiating agreement without giving in. (2nd Ed.). New York: Houghton Mifflin Company. 1991.

23 Vera F. Birkenbihl: Testbeszéd. Trivium Kiadó, Budapest. 2007.

24 Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: Kommunikáció szóban és írásban. Korona Nova Kiadó, Székesfehérvár. 1993. 21-22.

25 Allan Pease: Testbeszéd. Gondolatolvasás gesztusokból. Park Könyvkiadó, Budapest. 1989.

26 Vitéz Ágnes: A nem verbális kommunikáció szerepe a magyar jelnyelvben és a hangzó magyar nyelvben. Miskolci Egyetem 2011. 5.

27 Vera F. Birkenbihl: Testbeszéd. Trivium Kiadó, Budapest. 2007.

28 Fercsik Erzsébet, Raátz Judit: Kommunikáció szóban és írásban. Korona Nova Kiadó, Székesfehérvár. 1993. 30.

29 https://mek.oszk.hu/02000/02009/02009.htm#14 (letöltés ideje: 2023.03.25.)

30 Buda Béla – László János: Beszéd a szavak mögött. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 1981.

31 Sam Redfern – Niall Naughton: Collaborative Virtual Environments to Support Communication and Community in Internet-Based Distance Education. InSITE 2002. Volume 2

32 UKEssays. (November 2018). The History Of Non Verbal Communication English Language Essay. Retrieved from https://www.ukessays.com/essays/english-language/the-history-of-non-verbal-communication-english-language-essay.php?vref=1 (letöltés ideje: 2023.03.22.)

33 Tremmel Flórián: Igazságügyi retorika. Pécs: JPTE ÁJK, 30. 1993.

34 http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/32/32_komm_wacha.htm#_ftn1 (letöltés ideje: 2023.03.17.)

35 Weston La Barre : „Paralinguistics, Kinesics and Culture Anthropology," Approaches to Semiotics, ed. by Sebeok, Thomas, et al., The Hague/Paris: Mouton, 204. 1964.

36 http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/komm_elm/21__a_nonverblis_jelek_csoportostsa.html (letöltés ideje: 2023.03.21.)

37 https://www.creducation.net/resources/nonverbal_communication/proxemics.html (letöltés ideje: 2023.03.17.)

38 Hengl Melinda: Jogi Kommunikáció. Jogi területen hasznosítható kommunikációs ismeretek. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 54. 2023.

39 Peter A. Andersen: Eye Behavior. 2015. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118540190.wbeic152 (letöltés ideje: 2023.03.21.)

40 https://www.skillsconverged.com/FreeTrainingMaterials/BodyLanguage/OriginsofHumansandBodyLanguage.aspx (letöltés ideje: 2023.03.14.)

41 https://open.lib.umn.edu/communication/chapter/4-2-types-of-nonverbal-communication/ (letöltés ideje: 2023.03.16.)

42 https://www.ifioque.com/nonverbal-communication/chronemics (letöltés ideje: 2023.03.14.)

43 https://asszertivitasvilaga.hu/asszertivkommunikacio/ (letöltés ideje: 2023.12.28.)

44 Hengl Melinda: Jogi Kommunikáció. Jogi területen hasznosítható kommunikációs ismeretek. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar 159-160. 2023.

45 Lásd például Érzelmi Hexagon Teszt, Ekman 60 Arcteszt, Szemekből Olvasás Teszt (SZOT), ERI Teszt, MERT Teszt.

46 Erről lásd részletesebben Kovács Dóra: A Genova Emotion Recognition Test rövid változatának

(GERT-S) magyarországi validálása. KRE Pszichológia Intézete, Psychologia Hungarica VI/2. 5–19.

47 Hengl Melinda: Jogi Kommunikáció. Jogi területen hasznosítható kommunikációs ismeretek. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 165-166. 2023.

Prof. Dr. habil. Szilovics Csaba PhD
tanszékvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK
Pénzügyi Jogi és Gazdasági Jogi Tanszék

Az adórendszer és az adóigazgatás működése és az adózói jogok érvényesülése az Árpád-korban

I. Bevezetés

A Szent István megkoronázásával létrejött Magyar Királyság társadalma készen állt arra, hogy bevezessen és hatékonyan felhasználjon minden olyan adózási eszközt, amelyeket az európai térség fejlett államaiban ebben az időszakban kivetettek. Annak eredményeként, hogy a magyarság gazdasági és politikai fejlődése a Kárpát-medencében már több mint száz éve megkezdődött, I. István a korábban központosított törzsi hatalmat nyugat-európai és bizánci minták alapján fejlesztette tovább és a vármegye rendszer, a magyarországi katolikus egyház és az adórendszer megszervezésével, valamint a koronázás aktusával olyan jogi és kulturális keretet hozott létre, amely lehetővé tette a feudális állam és birtokrendszer meghonosítását és egy jól működő pénzügyi rendszer kiépítését.

II. A XI. századi magyar adórendszer jellegzetességei

A Magyar Királyság pénzügyi rendszerének létrejöttét meghatározta, hogy a magyarok már évszázadokkal korábban tapasztalatokat szereztek számos nép adózási szokásairól. Jól ismerték a pusztai népek pénzszerzési gyakorlatát, hiszen a Kazár Birodalom adószedőiként részt vettek a javak erőszakos újra elosztásában és rendszeresen kifosztották a harcban legyőzött népeket és élelmet, munkaerőt, prémeket és ajándékokat szedtek az alávetett szomszédjaiktól. Királyaink a Kárpát medencei megtelepedésüket követően is alkalmazták a jól bevált nomád modellt és a XIII. század közepéig folytatták a zsákmányszerző, hadisarcot gyűjtő hadjárataikat. Ezen kívül a magyar törzsek és nagycsaládok már a honfoglalás előtti korban fizettek állatadókat, továbbá prémekkel, eseti ajándékokkal, élelmiszer adományokkal és fegyverrel szolgálták az előkelőiket. Mindezek mellett az európai kalandozásaik során megismerték a nyugati, valamint a bizánci és közép és kelet európai szláv adórendszereket. A magyarok Kárpát medencei letelepedését követően Géza fejedelem és Szent István centralizálta a jövedelmek jelentős részét és korlátozta a nemzetségi előkelők adóztatási lehetőségeit, majd I. István nyugati mintára bevezette az egyházi tizedet és a füst adót és fenntartotta a nomád eredetű tízes-százas adózói csoportokat, illetve megőrizte a prém és állat adókat, valamint a vámszedési és katona

állítási gyakorlatot és a pénzadók alacsony arányát.

Magyarországon a Kr.u. X-XI. században háromosztatú államháztartási rendszer működött, ahol a bevételek első csoportját a király magángazdaságából származó *domaniális bevételek* alkották, mint a terményadó, sertés tized, továbbá néhány munka alapú, valamint pénz adó. A központi hatalom bevételeinek döntő többsége az udvari birtokokon élő és dolgozó emberektől származott, akiktől a munkájuk hozadékának egy részét a király tulajdonosként, adójogviszony létrehozására nélkül is el tudta vonni. Ezekből a földek használatáért nyújtott szolgáltatásokból fejlődtek ki az első adók, amelyek előbb naturáliákban fizetett földhasználati járulékokká, majd rendszeres terményadókká, végül központilag meghatározott pénzadókká alakultak. A királyi tulajdon használatán alapuló bérletből eredeztethetőek a városlakók által fizetett díjak is, amit a polgárok cenzus, collecta vagy terragium néven fizettek az általuk igénybe vett területekért. A Magyar Királyságba érkező hospesek a településeik földjének használatáért fizettek pénzadókat és tizedet, katonai szolgálatot és beszállásolási, valamint élelem ellátási kötelezettséget teljesítettek és eseti ajándékokat adtak az uruknak. A második harmadba a királyi felségjogban gyökerező *regálé jellegű bevételek* tartoztak, mint a bányaművelési illeték, kereskedelmi egyedáruságok, vámok és révek jövedelmei, amelyek kivetéséről és mértékéről az uralkodó az alattvalók megkérdezése nélkül dönthetett, közhatalmi jogviszony létrehozásával. A regálék a különböző jogcímen kivetett védelmi és türelmi díjakból, továbbá a pénzváltásért szedett királyi díjból alakultak ki és a korabeli megközelítés szerint illetékek voltak, amit az ország lakosai és az idegen kereskedők az állam által nyújtott szolgáltatásokért a vámterület használatáért, vízi átkelésért, vásártartás lehetőségéért, illetve a nemzeti fizetőeszköz használatáért fizettek.[1] A népesség elfogadta azt az elvet, hogy minden a királyi földeken, réveken, bányákban vagy pénzverőkben vagy a települési vásárokban képződött nyereség a fennálló vagy korábbi uralkodói tulajdon hasznosításából származott, ezért szolgáltatások kiszabásának alapját képezhette. Példaként említhető, hogy a vámot nem az országhatáron átlépő árú és szolgáltatás fogyasztási adójaként kezelték, hanem a kereskedők által a királynak fizetett védelmi pénzként, ami lehetővé tette egy térség vagy népesség a király által garantált, biztonságos üzleti célú elérését. A harmadik elemet a kikényszerített *ajándékok és hadisarc* képezte, amit a települések és néhány etnikai csoport tagjai szolgáltattak termény, tárgy és pénz ajándék formájában és ide sorolható az ököradó, illetve az országot irányító elit képviselőinek alkalmi támogatása. István királyságában, hasonlóan sok más korabeli birodalomhoz, jelentős volt a hadizsákmányból szerzett bevétel és a mások kirablásának kultúrája évszázadokig megmaradt. Ennek a bevételi forrásnak a nagyságrendjét jelezte, hogy a Fehérvári bazilikát Szent István a bolgár háborúban szerzett kincsekből építette. Ebbe az erőszakon alapuló jövedelemcsoport-

ba sorolhatjuk a birtok elkobzásokat is, amelyek a magyar királyok stabil bevételeit adták egészen a XVIII. századig.[2] Ezek a bevételi források a korszak egészében megmaradtak, de gazdasági jelentőségüket fokozatosan elveszítették.

A kora középkori Magyar Királyságban kultúrákon átívelő vegyes adórendszert hoztak létre, amelynek politikai alapját a megkérdőjelezhetetlen királyi hatalom biztosította, ami képes volt az adókötelezettségeket a társadalom minden rétegére kiterjeszteni. Az adókat elsősorban természetben fizették, de a bevételek között a legkorábbi időktől szerepelt néhány pénzadó, mint a görög mintára bevezetett füstadó, amit szabadok dénárjának is neveztek, illetve a pénzben szedett hadisarc,[3] továbbá a vámok, díjak, amelyekkel biztosítani tudták a kincstár alacsony készpénz szükségletét. Ez a bevételi szerkezet hosszú ideig megmaradt és az Árpád-házi királyok gazdálkodásában és a XII. század utolsó harmadáig másodlagos jelentőséggel bírtak a pénzadók. Ebben a tagolt pénzügyi rendszerben a különböző társadalmi rétegek eltérő szolgáltatást nyújtottak. Az előkelők személyes katonai és igazgatási tevékenységgel és néhány központi adó megfizetésével, a hospesek és a közszabadok földbérrel, terményadókkal rótták le kötelezettségüket, míg az alacsonyabb státuszú rétegek, a szolgák és a félszabadok kezdetben mentesek voltak a pénzfizetés alól és kötelezettségeiket terményadóval és robotmunkával teljesítették. Aki nem pénzzel, az katonai szolgálattal vagy termelőmunkával, futár vagy szállító robottal vagy terménnyel járult hozzá az állam működéséhez. A szabad emberek adókötelezettsége nem volt egységes és kötelezettségeik mértéke attól függött, hogy az adó alanya a várnépek, illetve a fegyveres kiséret tagja volt vagy a saját földjén gazdálkodott. Azokra a kisbirtokosokra, akiknek az állami földeket használatra átengedték, kirótták mindazokat a terheket, amelyeket a királyi kezelésben álló uradalmakban szedtek az ott szolgálóktól. Ezek terményadók voltak, mint a csöbör és sertés tized, de lehettek olyan pénzbeli szolgáltatások, mint a földhasználatért fizetett nehezék adó. Az egyházi és a világi birtokon élők szolgáltatási kötelezettségei eltérőek lehettek, mert sok egyházi intézmény embereit felmentették néhány adókötelezettség teljesítése alól. Sokkal nehezebb helyzetben éltek az uruk földjén dolgozó szolga státuszúak, akik terményadókat és robotot teljesítettek a földbirtokosnak és időnként a királynak és adókötelezettségük mértéke jelentősen meghaladta a szabadok terheit. Ebben a korban a mezőgazdasági robot nem volt jelentős, mert közvetlen földesúri kezelésében lévő birtoktestek alig voltak, de a dolgozók számára súlyos terhet jelentett a sokféle munkaszolgálat, a védművek és szakrális központok építése és karbantartása, továbbá a fuvarozás, favágás, szénégetés.[4] A középkori emberek adójogi jogkövetését meghatározta, hogy a királyok adókivetési jogát a társadalom tagjai kizárólag a vagyoni és személyi biztonság megőrzésének egyoldalú eszközeként értelmezték, mert a középkori államok csak korlátozott szolgáltatásokat nyújtottak lakosaiknak és az egészségügyi, oktatási, szoci-

ális, közlekedési és közmű szolgáltatások rendszerét nem építették ki, ezért a népesség az adózásra nem tekinthetett civilizációs járadékként. Az viszont támogatta az egyéni jogkövetést, hogy a relatíve alacsony és a társadalom széles rétegeire szétterített adóterhek miatt a XV. századig a magyar társadalom nem szakadt szét adófizetőkre és adómentes rétegekre és nem alakultak ki egységesen adózó társadalmi csoportok és még az előkelők és maga a király is fizetett tizedet bizonyos jövedelmei után és teljesített katonai szolgálatot. A XI. század végén jelentős változást eredményezett, hogy I. Kálmán korlátozta az egyház pénzügyi előjogait és a kincstár bevételeit a gazdasági forgalomra rakódó terhek emelésével növelte. Megduplázta a jómódú kereskedők vámtételeit és minden vámbevétel kétharmadára igényt tartott. Adóreformjának központi eleme a nyolc dénáros szabadok adója volt, aminek megfizetését a nem katonáskodó félszabad termelő rétegre, a hetes várnépekre és a centuriákba szervezett udvarnokokra, hospesekre és a nagybirtokokon dolgozó szabadokra korlátozta. Akik a honvédelemben valamilyen módon részt vettek azok mentesültek az adófizetés alól, vagy jelentős kedvezményekben részesültek. A szabadok rétegződése ezekkel a szabályokkal megkezdődött, mert voltak, akiket felmentettek az adófizetés alól, míg más szabadokat, akik földesúri hatalom alatt álltak a szabadságuk fejében közmunkát végeztek és pénzadót fizettek. Csak azok őrizhették meg az adómentességüket, akik katonaként szolgáltak és valószínűleg ekkor kezdődött a nemesség önálló osztállyá alakulásuknak folyamata.

III. A XII. századi magyar adórendszer jellegzetességei

A XII. században a magyar adóztatás megőrizte korábbi stabilitását és királyaink nem változtattak a domaniális bevételeken alapuló rendszeren. Szemben a független területi egységekre épülő nyugati hűbéri rendszerrel, ahol a főnemesség tagjai rendelkeztek az adószedés és pénzkibocsátás jogával, a magyar királyok megtartották a pénzverésre, továbbá a vám és adószedésre vonatkozó monopóliumaikat[5] és hatékonyan működtették a terméktöbblet elsajátításának kétszáz éve kidolgozott rendjét. A magyar pénzügyi kultúra fejlődését segítette, hogy ebben az időszakban árutermelési konjunktúra bontakozott ki és a parasztok a megtermelt árujuk egyre nagyobb részét vitték az ekkor létrejövő piacokra és a pénzhasználat kezdett meghatározó szerepet betölteni a lakosság életében. Ennek az eredményeként a század közepétől visszaszorult a terményadók és az állatpénz, valamint a nyers ezüst használta és az adókötelezettségek döntő részét pénzben teljesítették[6] és az ország néhány régiójában az adókat pénzben fizették.[7] A naturális tized pénzadóvá változását elsősorban az egyház vezetői támogatták, ami ellen az adófizetők folyamatosan tiltakoztak. A kereskedelem és a termelés bővülésének hatására a királyi kincstár pénzbevételei a század második felében emelkedni kezdtek[8] és az uralkodók

adó és pénzügyi reformokat indítottak. III. Béla támogatta a kereskedelmet, valamint a ciszterciek betelepülését és Magyarországon is elterjedt az éves összegben meghatározott pénzadó, az adóváltság, amelyben a királyi földön élő jobbágyok éves szolgálataikat nyolc dénárral megválthatták. Ez az összeg jelképesnek mondható, mert mindösszse egy birka árának felelt meg.[9] A magyar pénzügyi kultúra fejlődését jelezte, hogy III. Béla önálló értékkel nem bíró rézpénzt bocsátott ki, ami a lakosság körében elfogadottá vált. Ugyanakkor gátolta a pénzforgalom bővülését, hogy a XII. század egész Európában a gyenge és megbízhatatlan pénzérmék és a hivatalos pénzrontás korszaka volt, ezért a pénzhasználat nem tudott általánossá és megbízhatóvá válni és ennek hatására a magyar gazdaságban is elfogadottá vált a királyi pénzrontás. A korszak egészében a termelés, valamint a kereskedelem és az adózás lassú ütemben fejlődött és a társadalmi fogyasztás mértékét elsősorban a földúri és királyi udvar szükségletei befolyásolták, tehát „az úr gyomorfala korlátja volt a paraszt kizsákmányolásának."[10] Ennek a kiszámítható fejlődésnek a hatására szilárdult meg a paraszti szolgáltatások országos rendje és II. István egy oklevelében már a „magyarok szokása szerint szolgáltatott úrbérről" írt és arról, hogy „elterjedt, a kötelezettségek mennyiségének írásbeli rögzítése."[11] A terményadózásban és a robotmunkában még ekkor is nagy volt a különbség az ország különböző vidékei között és a gazdálkodók terheinek egységesítésében a királyi uradalmak jártak az élen,[12] de a kevés változással működő adórendszer és a különböző társadalmi csoportoknak jutatott adóprivilégiumok segítették a jogilag egységes társadalmi rétegek létrejöttét. Adózási szempontból a legelőnyösebb helyzetben a királyi városokba települt hospesek voltak, akik élvezték a települési önkormányzatiság és a kollektív adózás előnyeit és az általuk behozott külföldi jogi mintáknak, valamint királyaink gazdasági növekedést támogató politikájának köszönhetően átalakult az ország jogrendje. Ez azonban még nem eredményezte a jobbágyság és a nemesség jogainak és kötelezettségeinek kodifikálását, de a szokásjogra nagy hatást gyakorolt. A királyi birtokok munka szervezési és szolgáltatási gyakorlata elősegítette a jogharmonizációt és az olyan szabályok elterjedését, mint a szabad költözés joga, az alacsony évi robotszám vagy a szolgáltatás típusok és a kötelező ajándékok rendje. Az egész országban alapelvé vált, hogy a jobbágy a telkét a földesúrtól haszonbérbe kapta, de az megmaradt az úr eszmei tulajdonában és több száz évi művelés után sem szállt át a tulajdonjoga annak tényleges művelőjére. Az is fontos volt, hogy a gazdáktól a nekik juttatott ingatlanokat, telket, házat, rétet, erdőt, alapos indok nélkül még a föld jog szerinti tulajdonosa sem vehette el, továbbá a jobbágy személyében nem volt adományozható és szolgáltatásainak fajtáit és mértékét szabad alkuban alakíthatták ki. A jobbágyvédelem legfontosabb eszközének a szabad költözés joga bizonyult, amelynek érelmében a gazdák számíthattak arra, hogy kötelezettségeik teljesítését követően szabadon költöz-

hettek és ingóságaikról és lakóházaikról is rendelkezhettek. A parasztok szerződéskötési helyzetét megkönnyítette, hogy az országban állandósult a munkaerőhiány és sokkal több volt a megművelhető föld, mint a rendelkezésre álló munkáskéz. Még ebben az időszakban is a dolgozó ember képezte az igazi értéket, nem a földterület és a földbirtokosok a munkaerő megszerzésére és megtartására törekedtek és ezért kedvező feltételeket kínáltak a parasztoknak.[13] A középkori magyar adórendszer új jelensége volt, hogy az uralkodók adózási és vámfizetési privilégiumokkal vásárolták meg a városok és néhány etnikai közösség politikai, katonai és gazdasági támogatását. Így járt el Kálmán király, aki az elfoglalt horvát tengermelléki városok polgárainak szabad kereskedelmi jogot adott és felmentette őket az adófizetés, továbbá a flotta hozzájárulás megfizetése alól és csak a külső vámok kétharmadát vonta el a magyar kincstár számára.[14]

IV. A XIII. századi magyar adórendszer néhány jellegzetessége

A XIII. században a Magyar Királyság adórendszere ismét átalakult, mert II. András a csökkenő domaniális bevételekkel szemben megpróbált a regálé jövedelmekre támaszkodni, de pénzügyi reformjának sikeréhez hiányzott a lakosság gazdasági ereje és a pénz behajtásához és kezeléséhez értő pénzügyi szakemberek sokasága. A király uralkodásának kezdetén az állami uradalmak eladományozásával támogatta a szövetségeseit és megfeledkezett arról, hogy ezzel együtt a jobbágyok munkájának hozadékát is átengedte az új földesurak számára[15] és így a megtermelt értéktöbblet nagy része már nem a központi kincstárat gazdagította.[16] Azt azonban látnunk kell, hogy a hatalmas mértékű donációk gyakorlata már évtizedekkel korábban elkezdődött, hiszen már a XII. században adományoztak nagy kiterjedésű területeket és Imre király Óbudát a csöböradó beszedésének jogával együtt adományozta el az óbudai prépostságnak. Az kétségtelen, hogy II. András új szintre emelte az ajándékozást és nagyvonalú adakozó kedvében a betelepülő Johannitákat még a különadók megfizetése alól is mentesítette[17] és az erdélyi szászok számára bocsátotta ki a lehető legtöbb privilégiumot biztosító Andreanumnak nevezett kiváltságlevelet. A király ekkor még nem ismerte fel, hogy amíg az állami uradalmakra kivetett naturális és pénz adókat a megyei ispánok hatékonyan gyűjtötték be a központi hatalom erős maradt, de a birtokrendszer csökkenésével arányosan apadt az uralkodó anyagi és politikai hatalma, valamint a katonai ereje és az adóbevételei. A bevételek elmaradása minden adónemnél és az adófajták számában is kimutatható volt. II. András uralkodásának kezdetén a csöbör, a tributum és az ökör adó teljes egészében a királyt illette és abból még a várispánok sem részesültek, de 1231 után az uralkodó már számos jövedelemforrásról lemondott. A század közepére a szabadok dénára, a kamara haszna és a rendkívüli adók maradtak meg a központi adó-

rendszerben és a földbirtokosoknak átengedett adók beolvadtak a földbérbe és a helyi arisztokráciához kerültek, majd a század végére a korszak egyik legfontosabb pénzadója a szabadok dénára is eltűnt.[18] Ugyanez a folyamat játszódott le a hospesek fejadója és néhány regálé esetében és ennek következtében a korábbi bevételi rendszer főbb elemei kicsúsztak a király kezéből. A sóbányák jövedelmének nagy részét az egyház, a vámok és révek bevételeinek többségét a világi oligarchák szerezték meg és a túlzó mértékű adományozások következményeként a XIII. századi királyaink arra kényszerültek, hogy a jobbágyok által megtermelt haszon egy részének a megszerzéséért küzdjenek az új földbitokos osztállyal és a tulajdonukból kikerült birtokokon megpróbálták fenntartani valamilyen formában az adóztatási jogukat. A patrimoniális uralmi rendszer bomlásakor a központi bevételek pótlására vezették be a regálékat, a király adóztató hatalmán alapuló fizetési kötelezettségeket a vámok, vásárpénzek, fejadók, díjak, bányajövedelmek adója és a pénzváltás haszna formájában, amelyeket nem létező vagy jelképes állami szolgáltatásokért szedtek, de valójában az uralkodó által egyoldalúan meghatározott fogyasztási adók voltak. Ezekkel a korszerűbb pénzügyi eszközökkel sem tudták pótolni a birtokadományozás miatt kieső bevételeket, mert a magyar társadalom és gazdaság nem volt felkészülve az ilyen mértékű fogyasztási adókra és alacsony volt az adóalapot biztosító kereskedelmi forgalom és sok volt a feudális korból eredeztethető mentesség.[19] Ebben a periódusban jelentek meg a magyar uralkodók gazdálkodásában a rendkívüli adók. A fejletlen pénzügyi kultúra miatt az adó fogalma alatt az uralkodó személyes vagy a királyi tanács, illetve a nemesi gyűlés kollektív döntésén alapuló, az adófizetők meghatározott körére vagy egészére kivetett és előre megfogalmazott célokra szedett alkalmi segélyt értették, amit a XII. század végén kezdtek alkalmazni. Az ország irányítói és a földbirtokosok tisztában voltak a közmunkák és a robot gazdasági jelentőségével és anyagi értékével, ezért a világi és az egyházi arisztokrácia elitélt minden olyan törekvést, ami a parasztok által megtermelt haszon központosított és rendszeres elvonását eredményezte és sértette a földtulajdonosok vagyoni érdekeiket. A középkor egészében megfigyelhető volt a földbirtokosok és a király közötti küzdelem a jobbágyok által megtermelt haszon elosztásában, amely ellentét hosszú időre lehetetlenné tette a központi adórendszer fejlesztését. Az egyforintos rendkívüli hadiadót II. András 1217-ben a keresztes hadjárata elött vetette ki első alkalommal, majd évente beszedte. Ennek a közterheknek a bevezetését a formálódó nemesség különböző rétegei nem támogatták, de az uralkodó rendkívüli adó kivetési jogát nyíltan senki sem vitatta, inkább az egyéni adómentességekért küzdöttek,[20] illetve az Aranybullában és a század végén elfogadott törvényekben kísérelték meg korlátozni a királynak ezt a lehetőségét.[21] A század második felében a magyar királyok elsősorban a regálék feletti rendelkezési joguk visszaszerzésére és új központi adók kivetésére törekedtek[22] és megfogalmazták azt az

elvet, hogy a „király az adófelségjoga alapján minden ellenszolgáltatás nélkül igénybe veheti a mentességgel nem rendelkező alattvalóinak gazdasági erejét, tekintet nélkül arra, hogy azok a saját vagy mások magángazdaságainak népei voltak." A földbirtokos réteg képviselői vitatták ezt a megközelítést és sok estben elérték, hogy a király adóztatási joga a nemességet, az egyházi személyeket és a birtokaikon élő népeiket ne terhelje.[23] A tatárjárást követően IV. Béla óvatosan adományozott várbirtokokat és folytatta a hospesek betelepítését és a városok támogatását.[24] Gazdasági céljait csak korlátozottan érte el és utódainak meggyengült anyagi erejét mutatta, hogy IV. László az egyház számára már nem hatalmas uradalmakat ajándékozott, hanem szerény telket, kaszálót és a királyi asztalról ötven akó búzát és ugyanennyi árpát ajánlott fel.[25] A központi hatalom gyenge pénzügyi és politikai erejére utalt, hogy III. András az 1298. évi törvény 2. cikkelyében írta elő a jogtalanul elfoglalt királyi birtokok és a vámszedő helyek visszaadását. Fontos volt az is, hogy a magyar állam kialakulását követő kétszáz évben a világi és az egyházi birtokrendszer kiépítésével együtt létrejött a magyar adórendszer helyi szintje, ami a XIII. századtól vált meghatározóvá. A nemesség a gyengülő központi hatalom csökkenő támogatásai miatt kevesebb közérdekű feladatot, katonai szolgálatot és hivatalviselést vállalt és sikeresen küzdött a privilégiumainak bővítéséért és a jobbágyai által termelt értéktöbblet elsajátításáért. Az ország fejlettebb részeiben élő jómódú parasztok képesek voltak a földesúri szolgáltatások és az új központi adók terheinek teljesítésére és a naturális adókat a legtöbb régióban kiszorította a pénzbeli teljesítés. A század második felében a Dráván túli részeken a bán személyesen döntötte el, hogy a tizedet pénzben vagy kepében fizessék, de lehetővé tette, hogy a zsolozsma nevű élelmiszer adót pénzzel megválthatták.[26] Az országban még ekkor sem alakult ki egységes közpénzügyi gyakorlat. A királyság déli területén élő horvát nemesek pénz és termény adót szedtek a szolgálóiktól és nagy mértékű robotmunkára, várépítésre, fuvarra, mészoltásra és rendszeres vízszállításra kötelezték az embereiket, ahogyan ezt az 1288. évi vinodoli statútum bizonyította.[27] Az ország keleti megyéiben és Erdélyben 1300-ban megtörtént, hogy név nélküli szolgákkal együtt adományoztak földet, tehát az embereket a birtok tartozékának tekintették és róluk tetszés szerint rendelkeztek.[28] Az említett példák ellenére a XIII. század második felében a jobbágyok jogait és kötelezettségeit előnytelenül meghatározó régi szokásokat az ország nagy részén kiszorították az új, szerződésen alapuló feltételek, amelyek segítették a parasztokat védő egységes jogi feltételrendszer kialakulását és a gazdasági növekedés eredményei és a pénzgazdaság terjedése miatt a királyság szegényebb lakói is érezhették a királyok támogatását, a szabad költözés megőrzését a túladóztatás elkerülését és a szolgáltatási feltételeik kodifikálását. A munkaerő felértékelődésére utalt, hogy megszűntek a jogi és szolgáltatási különbségek a rabszolga eredetűek és a szabadok között és az 1270-es évektől a

jobbágyparaszt vált a magánföldesúri népek általános megnevezésévé és jogi helyzetük egységesebbé vált. Ezek a társadalmi csoportok a korábbi félszabadok kötelezettségeit örökölték, de a robot terheik és a prédiumok visszaszorulása következtében nem voltak megterhelőek. Egy szabad költözésű jobbágycsalád a XIII. században átlagosan évi 20-24 gramm ezüstöt fizetett a föld használatáért, amit a földesúr eltartására szolgáló kisértékű ajándékok, tyúk, kenyér, méz, egészítettek ki. Ezek az anyagi terhek együtt sem haladták meg az évi 40 gramm ezüstöt, ami egy fiatal tinó ára volt. Ezzel szemben a még létező, kis számú örökös jobbágyok, mint a rabszolgák és a torlók terhei nagyobbak maradtak és átlagosan négyszeresen, de akár tízszeresen is meghaladhatták a pénzzel adózó szabad jobbágyok terheit és évente 160 gramm ezüsttel járultak hozzá uruk bevételeihez.[29] Azonban a jobbágyság javuló politikai helyzetét mutatta, hogy ebben az időszakban minden társadalmi csoport képviselői megjelenhettek a megyei gyűléseken.[30] Ebben az időszakban a királyság támaszaként működő városok polgárai a kiszámítható és rendszeres támogatásukért az uralkodótól adómegváltást, tehát az éves adókötelezettség egyösszegű megfizetését és kereskedelmi kedvezményeket kaptak. A kedvező gazdasági folyamatok hatására a XIII. század végére a naturális szolgáltatásokra támaszkodó adórendszer pénzalapú, a kereskedelmi forgalmat adóztató, számos pénzügyi kiváltságot biztosító rendi jellegű rendszerré alakult.

V. Az adóigazgatás működése az Árpád-korban

Az Árpád-kori adóigazgatás működését meghatározta a királyi birtokok túlsúlya, az ispánok által irányított vármegye rendszer és a vándorló királyi udvar szükségletei, továbbá a hazai agrár termelés és az infrastruktúra színvonala. Annak következtében, hogy nem ismerték az államháztartás és a költségvetés fogalmát, nem választották szét az uralkodó személyes jövedelmeit és ráfordításait az állami bevételektől és kiadásoktól és nem hoztak létre önálló központi és helyi adóigazgatási apparátust. Az Árpád-kori pénzügyi igazgatást a nádor, míg a király magánbirtokait a XII. századtól a nádor helyettese az udvarispán irányította. Mivel a népesség nagy része a királyi várgazdaságokban élt, az egyének adózó képességét a király a földbirtok tulajdonosaként közvetlenül ki tudta használni és az adók beszedését és a közmunkák ellenőrzését[31] a vármegyei apparátusra bízta. A XIII. század közepéig elsősorban a megyei ispánok ellenőrizték a helyi szinten képződött bevételeket és néhány központi adó kötelezettség teljesítését és behajtották a várnépektől a termény, pénz és közmunka alapú adókat, valamint a fogyasztásához kötődő regálé bevételeket és a királyt megillető földesúri járadékok beszedésében és gondoskodtak a begyűjtött terményadók tárolásáról és felhasználásáról. Azonban a hatáskörük nem terjedt ki minden közteherfajtára, mert a dézsma és a boradó beszedésében csak kivételesen jártak

el, illetve a XI. század második felétől a nyestadót és a zsolozsmát nem ők szedték be, hanem a földbirtokosok, de a joghatóságuk a serviensek pénz és tized ügyeiben évszázadokig megmaradt.[32] Munkájuk ellenértékeként az általuk begyűjtött termények egyharmadát kapták meg, így a királynak a bevételek kétharmada jutott, amely megosztási rendből származik a király kettede kifejezés.[33] Fontos feladata volt az ispánoknak, hogy segítették a collectoroknak nevezett királyi adószedők munkáját,[34] akik a vármegyékkel együttműködve szervezték és ellenőrizték néhány rendes és a rendkívüli adó begyűjtését. Ezeket az embereket a királyok alkalmilag nevezték ki a bizalmasaik közül. Így járt el II. Géza, amikor Martyrius esztergomi érseknek engedte át hetven falu dézsmáját és név szerint megnevezte a falvak decimátorait és tizedszedőit,[35] továbbá IV. Béla, aki Corradus mestert és örököseit bízta meg a Szt. Jakab monostor népei által fizetett rendkívüli adók beszedésével,[36] illetve IV. László, aki a hadbírság beszedésére Cypan comest hatalmazta fel.[37] A kiküldöttek munkáját megkönnyítette, hogy a korszak legfontosabb központi bevételei jól tervezhetőek és ellenőrizhetőek voltak és a behajtásuk nem igényelt magas szintű pénzügyi tudást. Az ország jogilag elkülönült részein, Erdélyben és Szlavóniában önálló adóigazgatás működött, ahol a vajda és a bán irányította az adószedést a helyi sajátosságokat és a központi elveket figyelembe véve. A magyar adóigazgatás működését meghatározta, hogy a gazdaság dinamikus fejlődése miatt a XIII. században a pénzbevételek váltak meghatározóvá és 1220 körül elkezdődött a regáléjövedelmek, a pénzverési, só, vám, harmincad bérbeadása a hazai és külföldi pénzemberek számára,[38] ami tovább csökkentette a királyi pénzügyi igazgatás mozgásterét.[39] Meghatározó volt az adórendszer átalakításában, hogy amikor a királyi várszervezet leépült és a domaniális rendszer hanyatlani kezdett az ispánok pénzügyi szerepe annyira lecsökkent, hogy a megmaradt kincstári jövedelmek beszedését a nádor vette át.[40] Amikor II. András, majd IV. Béla érzékelte ezt a káros folyamatot, megpróbáltak ez ellen fellépni. Felülvizsgálták a földterületek adományozását, illetve a magángazdaságukból származó jövedelmek pótlására új típusú regálékat, határvámokat, nyolcvanadot, városi censust, vásárjövedelmeket kezdtek kivetni. Ezt a pénzügyi romlást kívánta megakadályozni az Aranybulla, amelyben megerősítették, hogy a várak jövedelmének kétharmada továbbra is a királyt illette.[41] Ezek a lépések azonban kevés eredményt hoztak és tovább csökkentették a várszervezet pénzügyi hatékonyságát, ezért a világi és egyházi birtokosok és néhány város polgárai lehetőséget kaptak az adók beszedésére és a királyi adókat egy összegben szolgáltatták be a kincstárba, illetve folytatódott a regálék bérbeadásának gyakorlata.[42] Azonban néhány központi adó begyűjtése még a XIII. század nagy részében is a királyi kiküldöttek felügyelete mellett történt[43] és az ispán továbbra is részt vett a helyi adószedésben, de a század végére a feladataik annyira lecsökkentek és az eljárásuk olyan korszerűtlenné vált, hogy növekvő állami

szigorral sem tehették a régi rendszert működőképessé az udvari birtokrendszer gyengülése miatt. Ennek az átalakulási folyamatnak a pozitív következménye lett, hogy a magyar adóügy ekkor veszítette el a magánjogi sajátosságait és kezdett közjogi jelleget ölteni. Eckhart szerint a vármegyéken alapuló adózás a tatárjárás időszakában szűnt meg, illetve jelentősége a nagy arányú birtokadományozások korában megfogyatkozott.[44] Ennek ellentmond, hogy a király egy 1231-ben kibocsátott dekrétumában még arról rendelkezett, hogy az ispánok elégedjenek meg a korábbi jövedelmükkel és a csöböradót, vámot, ökröket, várjövedelmek királynak járó részeit osszák szét azok között, akiket megnevezett. A pénzügyi szervezet IV. Béla idejében még hatékonyan működött és a tárnokmester erős és független pénzügyi szereplőként tudott fellépni, de a következő években ez a pozíció leértékelődött és a pénzügyek irányítása is anarchiába süllyedt. Az Árpádházi uralkodók hatalmának utolsó évtizedeiben az adórendszer is az oligarchák martalékává vált és IV. László uralkodása alatt a pénzügyi szervezet szétesett. Ezt a negatív folyamatot jelezte, hogy a tárnokmesteri poszton hét év alatt tizenhárom személy váltotta egymást.[45]

A Magyar Királyság fennállásának első háromszáz évében folyamatosan működő és önálló adóigazgatási szervezetet, az egyházi tizedet begyűjtőkön kívül, nem hoztak létre és az adószedők állandó apparátusának még a nyomát sem találhatjuk a forrásokban. Ennek ellenére kialakultak a pénzügyi feladatokat ellátó foglalkozási csoportok, a pénzügyi tisztek, vámszedők, pénzbeváltók, sótisztek, vásárpénzszedők csoportjai, akik hivatásszerűen vettek részt a pénzügyi igazgatásban. Fontos szerepet töltöttek be az adózásban a falusi bírók vagy villicusok, akik a település választott vezetőjeként kisebb polgári és büntető ügyekben ítéletet hozhattak, büntetést szabhattak ki a jobbágyokra és meghatározó szerepük volt az adókötelezettség teljesítésében és a közmunkák végrehajtásában. Az adószedést megelőzően összegyűjtötték az adófizetők létszámára és anyagi helyzetére vonatkozó információkat és erről tájékoztatták a cellectorokat és maguk is közreműködtek az adók begyűjtésében. A településükön segítették az adószedők munkáját, élelmet és szállást biztosítottak nekik és közre működtek az elbujdosott adózók felkutatásában és maguk is beszedhették és továbbíthatták az adóbevételeket a megyei központokba. Közreműködésük ellenszolgáltatásaként mentességgel rendelkeztek néhány adó megfizetése alól.[46] Az adóalapnak és a fizetendő adónak a megállapítását, valamint az adók tényleges beszedését a királyi adóknál a collectorok végezték, akik a begyűjtés időszakára a falvakban szálltak meg és összeírták az adózókat és felülvizsgálták az adóegységek számát és az adóbegyűjtés időszakában az adófizetők tartották el őket, ami akkora terhet jelentett, hogy Máté bán kénytelen volt 12 emberben és 14 lóban meghatározni az adószedők maximális létszámát. Még a napi élelmiszer ellátmányukat is korlátozták a kényszer ajándékozás megszűntetése érdekében. Az adóbeszedés kellemetlenségei mi-

att néhány város és egyházi intézmény önként vállalta az adók beszedését és beszolgáltatását, hogy mentesüljenek az adószedők jelenlététől.[47] A collectorok általában szigorúan léptek fel az adóalanyokkal szemben, mert részesedést kaptak a beszedett adókból és önös érdekből gyakran megtagadták az adózók által bemutatott privilégiumok érvényesítését. Az állandó jogviták miatt vezették be azt a gyakorlatot, hogy a király a hatályos adókedvezményekről írásban és előzetesen értesítette az illetékes vármegye ispánját. Az megállapítható, hogy az Árpád-kori adórendszer általában hatékonyan és törvényesen működött. Azokat az adófizetőket, akik késedelembe estek és a kivetett adót nem fizették meg határidőre, duplumra marasztalták, nagyon rövid, nyolc napos fizetési határidővel.[48] Ugyanakkor felléptek az adószedők túlkapásai ellen is és az adózáshoz kapcsolódó visszaélések megszüntetése érdekében a jogalap nélkül fellépő adószedőket, mint tolvajt és rablót az adózók elüldözhették[49] és az ilyen nemeseket a birtokuk elvesztésével büntették. Ezzel a szankcióval fenyegette meg II. András azokat is, akik a topuszkói apátságban a királynak gyűjtött adót elsikkasztották.[50]

A magyar adóigazgatás működését évszázadokon át meghatározta, hogy a kincstárnak járó szolgáltatások nagy része a földjáradéktól kezdve a tizedig, elsősorban terményadó formájában teljesült. A beszedett gabonát, bort, élőállatot és más adótárgyakat a romlandóságuk, valamint az úthálózat és a szállító eszközök rossz minősége miatt nem tudták beszállítani az ország központjába és nem is értékesíthették a fejletlen helyi piacokon és ennek következtében a király és kísérete még a XIII. században is az országot járva fogyasztotta el ezeket a javakat és a beszedett terményeknek csak kis része került az uralkodói kincstárba. A naturális adók túlsúlya a XII. század végén kezdett megváltozni, amikor az ispánok, továbbá az Erdélyi vajda és a Szlavón bán a behajtott adók egy részét már pénzben fizette be a kincstárba és a só fogyasztási adója, a bányabér és pénz regálék miatt gyarapodtak a kincstári pénzjövedelmek és arányuk a XIII. században elérte a bevételek ötven százalékát. A begyűjtött dénárokat az adószedők csak rövid ideig őrizték és azokat előre meghatározott időközönként továbbították a kincstárba és a befolyt összeg harmada volt a járandóságuk, amit az elszámolás után kaptak meg. Erre a gyakorlatra utalt Kálmán I. törvénykönyve, amelyben előírták, hogy az ispánoknak a beszedett dénárokat teljes egészében az ország korabeli igazgatási központjába, Esztergomba kellett szállítaniuk Szent Mihály napjáig.[51] A megnövekedett pénzforgalom indokolttá tette a közvetlen udvari ellenőrzés kiépítését és a megyés ispánok néhány adónemnél, a határon szedett nyolcvanadnál, a városi cenzusnál, a vásári jövedelmeknél és a harmincadoknál gyakran csak a központi szervek támogatójaként jártak el és kizárólag a bevételek királynak járó részéről, továbbá a megmaradt királyi birtokok terménybeszolgáltatásairól és a földbérről rendelkezhettek. A XII. század első felében a pénzügyek udvari irányítása átalakult és a nádori hivatal ország-

gos méltósággá fejlődött és megkapta a pénzügyekre kiterjedő teljes irányítási jogkört, ideértve a vám és adóügyeket. A nádor dönthetett a vámmenteséget megsértő emberek bírságolásáról és néhány alkalommal a tizedet is az ő emberei gyűjtötték össze, akik a bevételek egy részét megkapták.[52] Néhány évtizeddel később a nádor helyettéséből, aki az országos terménszolgáltatásokat és a raktárakat ellenőrizte, fejlődött ki a királyi udvarispán a curialis comes posztja és a funkciót betöltő főúr előbb kincstárnokká, majd tárnokmesterré lépett elő, aki a király legfőbb gazdasági tanácsadója lett és átvette a közpénzügyi rendszer irányítását.[53] A kibővült jogkörökkel megerősített tárnokmester 1251-ben átvette a vármegyei ispánok korábbi pénzügyi igazgatási funkcióinak egy részét[54] és 1291-től a központi hierarchiában már közvetlenül a nádor után következett.[55] Az adórendszer működésére hatással volt, hogy a XI. századtól kezdve az udvarnokok korábbi szervezeti rendje felbomlott és újabb tisztviselők, pohárnokok, lovászok, vadászok, tűntek fel az igazgatási rendszerben. A század derekától a tisztségviselők száma tovább bővült, amikor elkezdték a pénzverési, só, vám és harmincad regálék bérbeadását, illetve decentralizált pénzverő és nemesfém beváltó kamarákat hoztak létre, amelyek évente megújuló bérleti szerződések alapján működtek. Azonban a kamarák bérlői soha nem lettek királyi tisztviselők és megmaradtak üzletembereknek, akiket a familiárisaik és servienseik támogattak. Ebben az időszakban folytatódott a pénzügyi kiváltságok megszerzése és a kamarabérlők ellenőrző tevékenysége alól sok egyházi és világi nagyúr mentességet szerzett és az is gyakorlattá vált, hogy a földesúri hatóságuk alá tartozó szolgálónépeiknél maguk intézték az adószedést. Hasonló kiváltságokat szereztek a szabad királyi városok és a szászok közösségei.[56]

VI. Az egyházi tized beszedése

A magyar adórendszer legtöbb embert érintő kötelezettsége volt az egyházi tized vagy dézsma teljesítése, amelynek fizetési feltételei már a XI. század végére olyan közismertek és megszokottak lettek, hogy annak kivetését nem kellett megindokolni, csak az adó beszedésének módjáról és feltételeiről vitáztak rendszeresen az országos gyűléseken.[57] Az adót kezdetben a plébániákban gyűjtötték, ahová a hívek önként vitték be a terményeiket és annak egy részéből fedezték a helyi papok ellátását. A későbbiekben az adó beszedését az egyház által felfogadott emberek, a poroszlók vették át, akik először házról házra járva megbecsülték a várható termény mennyiségét, tehát az adó alapját és felrótták az adózók adatait. A tényleges adóalap meghatározására azonban csak a betakarítás után került sor az adóalany szóbeli nyilatkozata alapján. A termények vagy a barmok gazdája a poroszló kérésére nyilatkozott az éves termésről, továbbá a vagyoni növekedésről és ha az adószedők azt a valósággal megegyezőnek elfogadták az alapján szedték be az adót. Ha a collector kételkedett az adófizető

nyilatkozatában, akkor esküvel megerősített újabb nyilatkozatot kért az adóalanytól. A termények adóalapját nem összevonva, hanem elkülönítve, fajtánként határozták meg. A gabonát kicsépelve, csöbörrel mérték és akinek tíz vedernél kevesebbje volt, attól az adót I. László I. törvénykönyvének 40. szakaszának f, pontja alapján, nem szedték be. Ez a törvény határozta meg a tizedszedés részletes szabályait és az adóügyben hamisan vádaskodók elleni büntetésként előírta a szolgaságba vetést. „A püspök mindenből tizedet vegyen, de ily módon: a püspök poroszlója kérdezze meg a termés vagy a barmok gazdájától, mennyije vagyon és ha hiszen az ő szavának, szedje a tizedet a szerint; ha pedig nem hiszen, esküdtesse meg és azután tizedeljen. 1. § És ha valaki, a püspök poroszlóján kívül más, a termés gazdáját letett hite után hamis esküvőnek mondja, számlálják meg a termést a király meg az ispán poroszlója előtt és ha a gazdát vétkesnek tapasztalják, legyen övé csak a tized, és kilenc részt adjanak a püspöknek. 2. § De ha ki felszólalt és maga marad a hazugságban, ugyanazon törvény szerint fizessen vétkéért. Ha nincs a miből megváltsa magát, adják el szolgaságra őt egyedül, gyermekei nélkül.3. § Mind az egész tizedadót be kell pedig szedni karácsonyig. 6. § Ha pedig valaki nyakaskodik, és megkérdeztetvén a tizedről, nem akar a püspök poroszlójának vallani, akkor a poroszló alkalmas tanuk jelenlétében tizedeljen annyit, a mennyit igazságosnak lát. Lenből vagy kenderből annyit vegyen, a mennyit marokkal a földhöz szoríthat." Az egyházi adó esetében már az Árpádkorban gyakorlattá vált a beszedés bérbe adása. Az adóbérletet egyházi emberek, főurak és katonák is kiválthatták, akiket előzetesen, sok esetben több jelentkező közül választottak ki alkalmasságuk szerint. A XIII. században a tized szedését elsősorban az államot képviselő tizedszedők végezték a megyei emberekkel együtt. Az 1290-1291. évi törvények 21. b, pontja szerint a beszedésben nemes emberek is részt vehettek. A pécsi püspökségről tudjuk, hogy a XII-XIV. században a püspök és a királyi hiteles helyek emberei együtt intézték a tized beszedését a megyei adókörzetekben, amelyeket további kisméretű adóegységekre bontottak és az adó megfizetéséről a káptalan igazolást adott.[58] A dézsma begyűjtésében és felhasználásában a megyés ispánok és alárendeltjeik is részt vettek és a királynak járó bevételi rész felhasználásáról javaslatot tehetettek. A tized megfizetésével kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdés a pénzbeli teljesítés volt, mert az adót fő szabályként annak bevezetésétől kezdve, elsősorban naturáliákban fizették. A dézsma ezt a jellegzetességét még a XIII. században is megőrizte és évszázadokkal később vált pénzadóvá. Annak ellenére, hogy a főpapság a XII. századtól arra törekedett, hogy a dézsmát pénzben szedjék be és az egyértelmű jogi szabályozás és az országos gyakorlat ellenére néhány egyházmegyében az adózókat megpróbálták arra kényszeríteni, hogy a dézsmában szedett gabonát eladják és pénzben számoljanak el uraikkal. Azonban a bornál, méznél és a juhoknál a középkor végéig nem tudták megváltoztatni a szolgáltatás

természetbeni jellegét és kivételesnek számított, hogy a XIII. század végén a szlavón bán dönthetett arról, hogy a tizedet pénzben vagy naturáliákban fizessék meg.[59] Kálmán uralkodása alatt az országban már a szegényebb köznép egy részétől is pénzben kérték a tized teljesítését, amikor előírták, hogy a cselédek évi 3 dénárt fizessenek adó megváltásként. Ezt a gyakorlatot tiltották meg 1222-ben, amikor az Aranybulla 20. pontja kimondta: „A tizedet úgy kell adni ahogy a föld termi, borban és veteményben"[60]. Ez a rendelkezése sértette a Vatikán pénzügyi érdekeit, ezért informális eszközökkel léptek fel annak érdekében, hogy ezt megváltoztassák.[61] A pápa elérte, hogy hét évvel az Aranybulla kibocsátását követően, II. András megváltoztatta az álláspontját. A zágrábi püspök számára kibocsátott privilégiumlevélben így fogalmazott: „megerősíti István zágrábi püspököt azon jogában, hogy egyházmegyéje területén a rendes dézsmát vagy természetben kapja, vagy pénzben, minden két kepéért egy nehezéket fizessenek neki, és jóváhagyja, hogy az ez ellen vétőket a püspök egyházi átokkal sújthassa."[62] A gabonával szemben a bortized nagy részét, tekintettel annak szakrális felhasználására, a vizsgált korszak egészében természetben gyűjtötték be. Valószínűleg a kialakult gyakorlatnak megfelelően határozta meg II. András, a veszprémi püspök és a pesti polgárok közötti perben, hogy a bordézsmát helyben a levélszín alatt kell megfizetni.[63] Ezt a megoldást követte IV. László 1276-ban, amikor a szokásjog alapján előírta, hogy „szüretkor az általában szokásos módon a szüret helyszínén számolják ki és adják meg a dézsmát, mert a házhoz vitt adó mennyisége és minősége az egyháznak mindig súlyos kárt okozott. Ha valaki mégis a bort vagy a mustot házhoz vinné akkor kilenctized részt fizessen, amely szokás István óta fennált."[64] A XIII. századtól a gazdaság és a pénzügyi kultúra fejlődésének eredményeként már nem tiltották a tized pénzbeli szedését. Ennek a fejlődésnek a jeleként Szlavóniában 1231-től készpénzben szedték a nyestbőradót is, majd ezt a jogot az egyházi birtokosokra is kiterjesztették,[65] akik ezüstben kérték a tizedet. Az adófizetők vagyoni helyzetének javulására utalt III. András uralkodása alatt elfogadott 1290-1290. évi törvény 21. szakaszának a, pontja, amelyben kimondták az adók pénzbeli megfizetését. „A termények tizedét a szent királyok törvényei szerint kell fizetni, úgy tudniillik, hogy mindegyik nemes vagy nemesek közül való szász minden eke után egy negyed márkát fizessen tized fejében, eme nemesek és szászok népei pedig minden kepe után egy pondust fizessenek." Ez a norma a nemeseknek és szolgálóiknak is pénzben teljesített kötelezettségeként határozta meg a tizedet és még a mustnál is lehetővé tették a pénzbeli fizetést. Előírták, hogy a „tizedszedő nem egyedül, hanem a megyei ispán emberével együtt tartozzék a kirovást végezni. A tizedet Szent Márton ünnepéig a nemesek népeinek esküje alapján kellett fizetni, ezen ünnep után pedig a tizedszedő esküjének kellett hinni (az ő becslésének). Úgyszintén: a bortizedet ősszel a helyszínen kell szedni must alakjában, ha pedig az újbor vagy must ideje már lejárt

a behajtáskor, becslést, vagyis pénzt kell fizetni a must helyett." A pénzbeli teljesítés gyakorlatának elterjedését az sem tudta megakadályozni, hogy a jobbágysorba süllyedő várnépek között nagy felzúdulást keltett a tized pénzbeli teljesítése.[66] A jogszabályi változások ellenére, a középkor első felében a tized kilencven százalékát terményben szedték be és csak a XIV. századtól sikerült sok településen a tizedet általános pénzadóvá változtatni.

VII. A százas-tízes csoportok adózási szerepe

A százas és tízes, tehát a decimális adóegységek ókori létrehozását, az adófizetők csekély adóerő képessége és a fejletlen adóigazgatási apparátus, továbbá katonai célok indokolták. Azokban a közöségekben, ahol a szegény családok önmagukban nem voltak képesek jelentős bevételt szolgáltatni a hatalomnak, a munkavégzés hatékonyabb ellenőrzése és az adóbegyűjtés érdekében az adózókat csoportokba szervezték, akik a szolgáltatási kötelezettségeiket közösen teljesítették. Az adóalanyok számának csökkentése megkönnyítette az adózók nyilvántartását és az adók beszedését és lehetővé tette a kollektív adózási felelősség érvényesítését, továbbá az erre épülő katonai szervezet kialakítását. Az ókori Egyiptom, Mezopotámia és Perzsia mesterségesen létrehozott egységeibe sorolt emberek, nem csupán termelőmunkát végeztek[67] és adót fizettek, de a háborúba is az igazgatási egységeik vezetőivel vonultak.[68] Néhány évszázaddal később, Róma állammá szerveződésének korai szakaszában a polgáraikat is századokba és tizedekbe osztották a katonai és politikai kötelezettségeik teljesítése érdekében és az általuk kidolgozott tizedes rendszert a germánok is átvették és észak Európában elterjesztették. A középkori frank birodalomban is megjelent ez a szervezeti forma, ahol a félszabadokat adózási és igazgatási feladatokat ellátó „centenákba" osztották. I. Clothár a VI. században törvényben szabályozta az adófizetők századjait, majd ez a gyakorlat átterjedt a bajor területekre. Ezen a bázison Nagy Károly olyan birtokrendszert hozott létre, amelynek középpontjában a várak álltak és ezek kőré telepítették a katonákat és az őket kiszolgáló munkásnépek tízes és százas csoportjait. Az egységek megszervezése érdekében Károly capitullare-t, tehát rendeletet alkotott és kísérete élén időnként meglátogatta ezeket az egységeket és a felhalmozott készleteket felélte és az embereket a gazdálkodásuk eredményeiről elszámoltatta. Ez a gyakorlat jelent meg Dél Angliában Nagy Alfréd uralkodása idejében a Kr.u. IX. században, amikor a lakosokat szintén tizedekbe és századokba osztották. Dél-Európában a bizánci földművelő georgoszok nem csupán állami pénzadót fizettek, de terményadót is adtak és közmunkát végeztek. A különleges feladatú eszkusszitának nevezett munkaegységek állami szolgálatokat teljesítettek, postát szállítottak, fuvaroztak és ezért cserébe mentesültek a pénzadó alól. Ebben a korszakban a bizánci falvak faluközösségekben éltek és a családok függtek egymástól. A

parasztok a községüket nem hagyhatták el és közösen feleltek minden tag által elvégzett munkáért és az esetleges adóhiányért.[69] A XI-XIII. században Közép Európa több szláv országában is bevezették a tizedekre és századokra tagolást a Horvát Királyságban a Kijevi fejedelemségben és a Lengyel Királyságban is kialakították ezt a gyakorlatot.[70] Ezt a gazdasági és társadalom szervezési formát a sztyeppei közösségek is jól ismerték. A hunoknál, avaroknál, besenyőknél, kazahoknál tizedekre, századokra és ezredekre tagolták a hadra kelt sereget és gyakran a nagycsaládokat is tízes adózási egységekbe rendezték[71] és a kazár birodalomba letelepedett magyar törzsek katonai és adózási egységeit is tízes számrendszert követve szervezték meg. Györffy szerint a magyar köznép nemzetségi szervezete már a sztyeppén megszűnt és a köznépi családokat százas-ezres csoportok szerint osztották szét és adóztatták.[72] Ez a modell olyan hatékonyan működött a pusztai civilizációkban, hogy az évszázadokkal később létrehozott mongol birodalomban is sikerrel alkalmazták a decimális rendet. A tizes és százas egységeket hazánkban Szent István királyunk [73] biztosan alkalmazta, annak közigazgatási, bíráskodási, katonai előnyei miatt, de elsősorban a munkaszervezési és adózási célok hatékony megvalósítása érdekében. Hóman szerint az államszervezés első szakaszában a köznépet alkotó 120.00-150.000 háztartást tízes-százas adózói egységekre osztották, amelyeket a száznagy és az ispán felügyelte[74] és a szolgálónépek egységei falvakba szétszórva, eltérő feltételekkel élt és dolgozott együtt a más jogállásúakkal, illetve a királyi uradalmak népét is a munkájuk alapján osztották szét ezekbe a csoportokba.[75] Györffy szerint ennek a munkaszervezési rendnek „elsősorban az adózásban lehetett szerepe,"[76] mert a családok tízes-százas keretbe szervezése segítette a királyi birtokokon élő köznép hatékonyabb adóztatását. A félszabad népesség adóztatási századokba szervezésének gyakorlatában a nyugati minták követése is feltűnt. A magyar kancellária észak itáliai kifejezést használt, amikor az 1009-es veszprémi oklevélben a sculdacius, tehát a százados posztját longobárd kifejezéssel jelölte. A latinosan centúriónak nevezett száznagy elnevezés a magyar oklevelekben csak a XI. század végén jelent meg, amikor ezt a jogintézményt ezen a néven említette Kálmán I. törvényének 79. szakasza.[77] Ezen kívül Szent István államszervező munkájában is felhasználta a frank birodalom tapasztalatait és az uralkodása alatt megkezdődött a nagycsaládi gazdasági egységek felbomlása és önálló háztartásra bontása. Az valószínű, hogy a Magyar Királyságban a vizsgált időszak első harmadában még léteztek nagycsaládok, amelyek vagyonközösségben termeltek, de ezeket később kiscsaládi egységekre, valamint tizedekre és századokra osztották és a XIII. századig párhuzamosan éltek és dolgoztak egymás mellett a családi és a közösen adózó egységek. A szervezett csoportok létezését számos dokumentum igazolja. Szent István veszprémvölgyi oklevele szerint a szántó szolgákat harminc és húsz fős csoportokba osztották, illetve a pécsváradi alapító-

levélben kétszáz szabad harcos, tehát két század szolgáló átadását említették. Györffy szerint „az eladományozott népek összeírásából megállapítható, hogy a vitézek és népek százas és tízes rendbe tagolása István király idejében is gyakorlatban volt”[78] és ezeknek az egységeknek a nyomai még a XII. században is megmaradtak. Az 1138-ban készült dömösi prépostság népeinek összeírásakor a századok még működtek és minden százas csoport élén maior vagy száznagy állt, akit az oklevélben centúrioként is említenek. Ebben a korszakban a dolgozók nagy része a királyi és egyházi udvarokban szolgált, tehát közvetlen állami felügyelet alatt végezte munkáját, akiket „századokba és tizedekbe soroltak”[79] és ezek élére közszabadok kerültek, akik idővel kiemelkedtek közülük, birtokot nyerhettek és várjobbágyok lettek.[80] Ez azt jelentette, hogy a királyi birtokon élő várjobbágyok a katonai tevékenységüket, míg az udvari szolgálók a termelőmunkájukat végezték a vizsgált százas és tízes rendszerbe szervezve.[81] Györffy szerint ezek a százas csoportokba terelt udvarnokok elsősorban munkájukkal és annak terményeivel adóztak, de sokféle robotot is végeztek, földet műveltek, futárok, fuvarosok, építőmunkások lehettek, folytathattak kézműves tevékenységet vagy belső szolgálatot. A csoportok tagjai vezetőik irányításával teljesítették a robotot és a közmunkát és együtt fizették az adókat. Az bizonyos, hogy Pannonhalmán 1226-ban, 300 udvarnok közösen teljesítette a 6 x 130 akó búzaliszt adót és a 1260 akó gabona beszolgáltatását.[82] A terményadójukat minden esetben tízesével, illetve százasával állapították meg és a dénáradót is századonként fizették és az egységek adóját a száznagy kezelte.[83] Azt is tudjuk, hogy voltak szőlőműves várnépek, akik századokba osztva dolgoztak és a megtermelt szőlő és bor felét adták át uruknak.[84] Ezeknek a decimális egységeknek a működését szabályozta I. László III. dekrétumának 1. pontja, ahol a századok és a tizedek utasítási és tájékoztatási rendszerét határozták meg. A rendelet szövegéből megállapítható, hogy ezeknek az egységeknek a központjai még ekkor is a királyi várak voltak. Az 1100 körül kibocsátott I. törvénykönyv 79. szakasza előírta, hogy az ispánok minden egyes századosi területből külön számoljanak el a beszedett adókról.[85] Ez igazolta, hogy a századok önálló adófizetési kerülete ekkor még létezett és a beszedett adóikat külön tartották nyilván. A termelőmunkát végző udvarnokok elkülönülése a XIII. század végéig megmaradt,[86] mert a dokumentumok tanúsága szerint ekkor még éltek centurionatusba szervezett várnépek, akik igazgatási feladatot végeztek és II. László törvényei szerint a tolvajokat kutatták fel és adókat gyűjtötték be. Ezek a mesterséges egységek valószínűleg a szabadok dénárjával együtt tűntek el, amikor 1240-ben IV. Béla kimondta, hogy az ispánnak és száznagynak ne fizessenek ököradót, füstpénzt, sem illetéket és száznagy se legyen, hanem falunagy.[87] Az egyértelmű királyi szándék ellenére a százados tisztsége felbukkant egy 1264-ben kibocsátott, jogvitát lezáró királyi döntésben, amelyben megemlítették Willamot a szepesi darócok centurioját.[88] A százas és tízes adózói csoportok megszű-

nése után a Magyar Királyságban a fejadózás vált gyakorlattá, majd a mansionkénti, tehát a családonkénti adózás terjedt el, amit a megművelt föld mértéke szerinti, ekealjra kivetett adózás követett. Ennek ellenére a kollektív adózási forma nem tűnt el teljesen a magyar adórendszerből, mert még évszázadokig ebben a formában teljesítették kötelezettségeiket egyes etnikai közösségek, zsidók, kunok, székelyek, illetve városok, illetve régiók népei, szepesi lándzsások, szász polgárok. A székelyeknél az egykori nemzetségi, katonai rendtartásból származó egységek még hosszú ideig biztosították az adózás keretét, mert a közösségeik kollektíven feleltek a földesúri adók megfizetéséért és még arra is figyelniük kellett, hogy az adófizetés nélkül eltávozók helyett is jót álltak, ezért mindenki mindenkit megfigyelt.[89] Annak ellenére, hogy a decimális adóegységek megszűntek, továbbra is megmaradt a csoportos adózás másik sajátossága, ahol az adófizetési kötelezettségek néhány elemét az egész közösségre, illetve több adófizetőre együttesen határozták meg. Dömösön 1138-ban a családok elkülönítve, háztartásonként liszttel adóztak, de ezzel párhuzamosan a falú egésze huszonöt köböl méhsört is beszolgáltatott az urának, illetve a már említett Pannonhalmai példa szerint 1226-ban még együtt adózott 300 udvarnok. Általános gyakorlat volt a magyar falvakban, hogy a torra, tehát a szakrális megemlékezésre valót, illetve az állatadókat az egész közösségtől, közös kötelezettségként szedték.[90] A középkor egészében elterjedt megoldás volt, hogy a földesúri szolgáltatások egyes részeit, ökör, malac, liba ajándékot, több háztartás együttesen teljesítette. Sokáig követett gyakorlat volt a kapu szerinti adózás, tehát néhány család együttes teljesítése, ami olyan adókedvezmény volt, amit kiváltságként lehetett megszerezni. Ezt igazolja V. István egy oklevele.[91]

VIII. Adózói jogok a kora középkori magyar adóigazgatásban

A középkori magyar adóigazgatás működésének bemutatásakor meg kell vizsgálnunk azokat az adóztatási elveket és az adóalanyokat megillető jogokat is, amelyek gyakorlati érvényesülése meghatározta az adózók kötelezettségeit és az adórendszer működését. Abból kell kiindulnunk, hogy néhány szerző, a francia Beaumaire és a magyar Vargha és Takács úgy vélte, hogy a középkori adórendszerek szilárd alapelvek és adófizetői jogok nélkül működtek és mellőztek minden morális megfontolást és jogvédelmi eszközt, amelynek következtében adót kizárólag a köznép fizetett, akiket bármely előkelő szabadon kirabolhatott.[92] A francia adózók helyzetét Beaumaire így írta le: „Az úrnak joga van a parasztól elvenni, amit akar, elzáratni őket, amikor neki tetszik, jogosan vagy jogtalanul, mert ezért csak Istennek felelős."[93] Takács szerint a középkori magyar adórendszer: „A korszellem relatív igazságának mértékével nézve is méltánytalannak tűnik. A hatalommal önző és ellenőrizhetetlen módon való

élést tették lehetővé."[94] Számos történelmi példa és okirat igazolta, hogy ez a közállapotokról felrajzolt végtelenül szomorú és egyoldalú kép nem feltétlenül esett egybe a történelmi valósággal és már a XI. századi Angliában Hitvalló Edward és I. Henrik törvényei méltányos adókat írtak elő mindenki számára és ezeket az elveket a Magna Carta kibocsátásakor figyelembe vették. Hasonlóan szabályokat találunk a francia adózásban, ahol a köznép és az uraik közötti személyes kapcsolat rugalmasságát jelezte, hogy 1137-ben a francia Vézelay lakosai azt javasolták földesuruknak, hogy az adóikat arányosan határozzák meg és ennek érdekében a fizetési kötelezettségeket az adózók választott képviselőivel együtt határozzák meg. Ezt az indítványt a földbirtokos a szokásjogra hivatkozva elutasította, mert véleménye szerint nem lehetett bizonyítani ennek a gyakorlatnak a korábbi létezését,[95] de az eset megmutatta, hogy az adóalanyok egyenrangú félként tárgyalhattak az adókötelezttségeikről. Néhány középkori jogász az adófizetés etikai megközelítéséig is eljutott. Joachim, fiorei ciszterci apát Calabriában a XII. században írt munkájában az „Evangelium aeternum" című munkájában sürgette, hogy a szegény és kitagadott emberek, már a földön kapják meg verítékük jutalmát és telkük önálló tulajdonosai legyenek.[96] Tovább árnyalja a korról alkotott véleményeket a Sainte-Croix d'Angers intézője és a település polgármesetere közötti 1153-es megállapodás szövege. Ebben a földtulajdonos adóztatási jogaira vonatkozva kikötötték: „Ő maga nem határozhatja meg a taille, tehát a terményadó mértékét, de szabad akaratából megkérdezheti a férfiaktól annak az árát, anélkül, hogy megnevezne egy bizonyos összeget. Az adózók belátásuk szerint dönthetnek arról, hogy adnak vagy nem adnak valamennyi adót, és ha nem adnak semmit, vagy hajlandóak valamennyit adni, azért őket bíróság elé nem viheti és velük szemben erőszakot nem alkalmazhat."[97] Ez a néhány példa cáfolja azt az állítás, hogy ebben a korban az adófizetés minden esetben csak korlátok nélküli kiszolgáltatottságot jelentett. Megállapíthatjuk, hogy a szükséghelyzetektől eltekintve Nyugat Európában érvényesült néhány adózói jog és léteztek írásban nem foglalt, de a gyakorlatban követett adóztatási alapelvek. Nem felel meg a valóságnak, hogy a korszak adózása az alárendeletek egyszerű kifosztását jelentette, ahogy ezt Takács fogalmazta meg tévesen: „Jogszabályban foglalt büntető rendelkezésekre nem is volt szükség, hiszen az adót nem önként teljesítették, hanem azokat igen gyakran elvették, olykor rablással összekötve."[98] A valóság az, hogy már az ókori proto-államokban törekedtek a közösségek vezetői a társadalmi elit és az adófizetők közötti szolgáltatási egyensúly kialakítására és minden kultúra gazdasági és politikai alapját képezte a szolgáltatás és ellenszolgáltatás optimumának keresése, amely minden résztvevőnek megfelelő és kiszámítható életesélyeket kínáltak. Az első vezetők felismerték, hogy fizikai erőszakra támaszkodva nem lehet az embereket hosszú távon adózásra kényszeríteni.[99] Még a leg kiszolgáltatottabb társadalmi rétegnek a

rabszolgáknak is kínáltak az antik Rómában, Görögországban, Mezopotámiaban vagy éppen a korai frank vagy magyar államban felszabadulási és gyarapodási lehetőséget és a fogságba esett emberekre gyakran, mint értékre, felhasználható és védendő erőforrásra tekintettek. Egyértelmű volt minden közösségben, hogy a szabadok adókötelezettségeinek meghatározásakor figyelembe vették a megélhetésükhöz szükséges források mértékét. A hatalom képviselői felismerték, hogy kormányzati sikerük alap feltétele az őket kiszolgálók boldogulása és a köznép kizsákmányolásának korlátját képezte a megfelelő életszínvonal biztosítása. Az emberi közösségek fontos egyezségét képezte, hogy a munkát végző és adót fizető emberek vezetőiktől a közösségi rend és az életük és vagyonuk védelmére, valamint jogbiztonságra számíthattak. Ez az alku a középkori Európa legtöbb államában érvényesült és a vizsgált korszak nagy részében törekedtek a jól és igazságosan és a kölcsönös előnyök mentén meghatározott terméktöbblet elsajátítási rendszerének kiépítésére. Az adózók helyzetét vizsgálva azt láthatjuk, hogy az első tényező, ami az adóterhek mértékét meghatározta az adóalany jogi állapota volt. Európa nagy részében követték az ókori mintákat, ahol megkülönböztették a szabadok és a rabszolgák adófizetési kötelezettségeit. A fennmaradt adatok azt mutatják, hogy a hatalmat birtokló etnikai csoporthoz tartozó, személyileg szabad emberek adóterheinek mértéke a teljes mentességtől a megtermelt vagyoni érték húsz-harminc százalékának a beszolgáltatásáig terjedt az ókorban, míg a középkori európai társadalmakban a szabad parasztoktól átlagosan a megtermelt jövedelmük 15-30 százalékát vonták el. Másként adóztatták az alávetett státuszúakat, akiknek terheit kizárólag az uruk jóindulata szabta meg, hasonlóan az ókori viszonyokhoz. Megállapítható, hogy az ókorban kialakult és a közösségi együttműködésen alapuló adóztatási gyakorlat számos eleme tovább élt a középkori európai adórendszerekben.

Ezek az elvek és jogintézmények Magyarországra is eljutottak a frank, bajor, szláv, lombard, illetve a keleti kultúrák közvetítésével. A XI. században a magyar adórendszerben megkülönböztették a szabadok és a rabszolgák anyagi terheit, illetve a szabadok között különbséget tettek a fegyveresen szolgálók, azon belül a várjobbágyok és a saját földön gazdálkodók kötelezettségei között. A normákat olvasva megállapíthatjuk, hogy a hatalom képviselői törekedtek arra, hogy mindenki számára tömören, érthetően és kiszámíthatóan határozzák meg a teherviselés szabályait és a királyi rendeleteket valószínűleg kihirdették a falvakban, gyűléseken, vásárokon. A korabeli oklevelek szövege arról tanúskodik, hogy néhány adóztatási alapelv, a méltányosság, arányosság, létminimum adómentessége, törvényhez kötöttség elve beépült a korabeli joggyakorlatba. Az adózók teherviselési képességének figyelembevételét találjuk III. András által 1295-ben kibocsátott privilégium levélben. Amikor a király a Szent Mária-szigeten lévő apáca monostor lakóit mentesítette mindennemű adó megfizetése alól és lehetővé tette számukra,

hogy a szolgálóikat adóztassák, nagy szociális érzékenységgel arra intette az apácákat, hogy „a sziget lakóitól méltányos adót szedjenek. expensas aliquas moderatas vel collectas."[100] Amikor Apócz neje 1245-ben nyolc telket adományozott a pannonhalmai monostornak, kikötötte, hogy az ottani szolgálók csak méltányos fél fertót fizessenek új uraiknak és semmi egyéb szolgáltatásra ne kötelezzék őket.[101] A méltányosság elve a vámok meghatározásánál is megjelent IV. Béla 1267-ben kiadott kiváltságlevében a Grech hegyi polgárok panaszának elbírálásakor. A város lakói azt írták a királynak, „hogy a különböző vámok és harmincadok miatt áruikkal nem boldogulhatnak. Panaszukat meghallgatva és helyzetüket megértve a király és a királynő a főurak támogatásával engedélyezte, „hogy az ország határain belül, sem vízen sem szárazon semminemű vámot vagy harmincadot ne fizessenek."[102] A szegények törvényben megfogalmazott védelmének példáját találhatjuk az Aranybulla 13. cikkében, ami kifejezetten az előkelők hatalmaskodása ellen fogalmazta meg, hogy a főurak „úgy kövessék az udvart vagy utazzanak bármerre, hogy a szegényeket el ne nyomják, se ki ne fosszák." Ez a pozitív megközelítés a rabszolgákra nem terjedt ki, mert őket nem tekintették önálló jogalanynak, mert a munkájukat a családjuk vagy a földesúr közvetlen felügyelete alatt végezték, akik a szolgáik által megtermelt terménnyel és munkajövedelemmel tetszésük szerint rendelkezhettek. A cselédek anyagi kihasználását a közösségükben kialakult szokásjog határozta meg és az elvonás mértéke a 30-40 százaléktól a 80 százalékig terjedhetett és a rabszolga nem lehetett alanya a füstadónak és a nehezékadónak, de a csöböradónak igen. Az adóztatásukra vonatkozó fő elv szerint az önálló adóalanyiságukat nem ismerték el és a munkájuk hasznai után az uruk fizette a tizedet, amely szabályozásban a magyar gyakorlat évezredes mintákat követett[103] és szolgálatukért cserébe a szolga státuszúak számíthattak az életszükségleteik biztosítására és személyük fizikai védelmére. A kereszténység elterjedése és a gazdasági racionalitás miatt a középkor végére az európai rabszolgaság intézménye szinte teljesen megszűnt és csak kivételes helyzetekben, önkéntes alávetés vagy háborús viszonyok között gyarapodhatott a számuk. Annak ellenére, hogy a fennmaradt törvényekben kevés expressis verbis megjelenő adóztatási elvet találhatunk, de a középkori magyar adórendszer joggyakorlatában számos példát találunk az adóztatás és az adóigazgatási elvek érvényesülésére, amelyek a korabeli joggyakorlatban és az oklevelekben megjelentek.

IX. A létminimum adómentességének elve

A létminimum adómentességét, mint az adófizetőket védő alapjogot az adózás sokezer éves történelme során számos kultúrában alkalmazták, de szövegszerű megjelenítése a nemzeti adórendszerekben még napjainkban sem tekinthető általánosnak. Ez az elv tartalmi szempontból azt jelentette, hogy az adórendszert működtető ha-

talom a természetes személyeket terhelő adók esetében előre meghatározott adómentes jövedelmi, illetve vagyoni határt vezetett be annak érdekében, hogy az adófizetők a saját és a családjaik létfenntartását biztosítani tudják és hosszabb távon képessé váljanak az adókötelezettségek teljesítésére. Ennek az elvnek a definíció szerű meghatározása és tartalmi megvalósítása a hatályos magyar adójogból és az alaptörvényből egyaránt hiányzik. Éppen ezért figyelemre méltó, hogy az európai jogalkotásban és a közgondolkodásban már évszázadokkal korábban megjelent néhány alkalommal ennek a fontos elvnek a megfogalmazása. A francia Róbert gróf által 1070-ben megfogalmazott oklevél felhívja a figyelmet az olyan adóterhek megállapítására, amit minden adózó képes megfizetni.[104] A kor normái szerint meglepően viselkedett Roger Guennchi, Romigny birtokosa, amikor 1117-ben a Compiégne egyház előkelőinek írott levelében őszintén vallott az embereinek adóztatásáról és az ősei által szedett terményadók begyűjtését tévedésnek, az ördög útjának minősítette és a parasztjainak adóját önként csökkentette „nagylelkűen vállalta, hogy ezentúl csak öt adag gabonát vesz el a lakóitól."[105] Ezek a gondolatok és elvek a középkori magyar adórendszerben is megjelentek, hiszen I. László király 1092-ben kibocsátott I. törvénykönyvének 40. szakaszának f, pontjában a létminimum adómentességének első magyarországi törvényi szabályozását találhatjuk, amikor a tizedszedőket így utasította. „Ha csépelt gabonát talált, ha tíz vedernyit, ne szedjen semmit, ha húszat vagy többet, vegye a tizedét." Teljesen egyértelmű, hogy a törvényhely a korabeli élet feltételeit ismerve, tíz vedernyi gabonában határozta meg egy átlagos méretű család éves gabona szükségletét és azt adómentesnek nyilvánította. Az általános magyar gyakorlat részét képezte a vizsgált korszak egészében, hogy az adóösszeírásokban a legszegényebb zsellérek nem szerepeltek és így közterhet nem viseltek és ha önálló adóalanyként megjelentek, akkor is csak kivételesen írtak elő számukra adókötelezettséget.[106] Az adómentes létminimum létezését igazolja, hogy a családjuk körében élő, felnőtt korú, de önálló családot még nem alapítót fiatalok és a vagyontalan cselédek nem fizettek adót és adóalanynak sem minősültek, ha önálló vagyonnal vagy jövedelemmel nem rendelkeztek. Ezt az elvet I. László 1092-es I. törvénykönyvének 40. szakaszának 4-5. pontja így fogalmazta meg: „A fiú, aki az apja házában lakik, vagy a szolga, ne külön, hanem az apával együtt adjon tizedet. De oly fiaktól és szolgáktól, a kik külön kenyéren vannak, valamijük vagyon, mindenből tizedet vegyenek." A létminimum adómentessége jelent meg abban a gyakorlatban is, amelyben az adókötelezettségek kiszabásánál az adózók adóerő képességét figyelembe vették és az adók néhány elemének teljesítését, ökör, sertés szolgáltatás a közösség egészére, kollektív kötelezettségként rótták ki. Magyarországon gyakran alkalmazott megoldás volt a szegényebb falvaknál, hogy több háztartás együtt szolgáltatott egy malacot vagy ökröt, amit a családok külön-külön kiegészítettek néhány cipóval, egy

köböl zabbal, illetve egy kocsi szénával anyagi képességük és vagyonuk szerint, ahogyan ezt az adózói csoportok esetében is bemutattuk.

X. Az adózói jogvédelem és a jogorvoslat lehetősége a középkori magyar adójogban

A jogorvoslathoz való jog a középkornak ebben a szakaszában azt jelentette, hogy az adóztató központi és helyi hatalom képviselői a hatályba lévő normákat, valamint az írásba foglalt szolgáltatási szerződéseket betartották, illetve a szokásjogtól eltérő adóztatási döntéseikkel szemben az adózónak lehetősége volt felszólalni és az igazsága érdekében jogvédelmet kérhetett a királyi közigazgatástól vagy a földesurától. A hatalom önkorrekciós gyakorlatának kodifikált példáját találjuk egy korai frank ediktumban a Meroving királyok törvényei között. A Kr.u. 614-ben II. Chlothar király, uralkodásának 31. évében az adózók jólétének növelése érdekében törvényt bocsátott ki, amelynek 8. szakaszában előírta: „ha az új adót valahol kegyetlenül rótták ki és a nép tiltakozik ellene, a törvényes kivizsgálás után jóindulatúan helyesbíteni kell az adójegyzéket."[107] A flandriai, brabanti és a francia területeken megőrzött számos dokumentum igazolja, hogy a kora középkorban gyakoriak voltak az adófizetők és az adózók közötti egyezkedések az adófizetés mértékéről és a teljesítés módjáról. A jogorvoslathoz való jog kitűnő példáját nyújtotta a Saint-Mesmin apátság területére 1105-ben betelepülő királyi hospesek esete, akik kifogásolták az őket befogadó egyház adókivetési gyakorlatát és megtagadták a hatályban lévő, régóta ott élő lakosok adókötelezettségeivel azonos kötelezettségek teljesítését. A korabeli francia jogrend lehetővé tette, hogy a jogvitában a felek I. Fülöphöz forduljanak, aki a földbirtokosnak adott igazat és megfogalmazta, hogy „akik kifogásolták a szerzetesek addigi saját embereire kivetett adók megfizetését, ezentúl azt fizetni kötelesek." A hospesek nem érték el a céljukat, de az kitűnik a jogesetből, hogy lehetőségük volt az adózás kérdését jogi fórum elött megvitatni. Több más példa is bizonyítja a korabeli adóztatás diszpozitivitását és rugalmasságt. Hugh, Saint-Denis apátja 1186-ban miután évtizedekig egyezkedett parasztjaival a taille, a helyi adó mértékéről, végül éves általányadó megfizetésében állapodtak meg[108] és amikor a XIII. században a párizsi Notre-Dame káptalanja, Rozoy település népétől külön adót követelt és bíróság elé citálta őket, azok nem jelentek meg és a pert elhúzták, míg végül a vitatkozó felek általány adó fizetésében állapodtak meg.[109] A középkori magyar adójog ismerte és biztosította a jobbágyok számára az adózási túlkapásokkal szembeni jogorvoslat lehetőségét. Ezt bizonyítja néhány, az adózási szolgáltatások meghatározásra irányuló per irata. A leghíresebb ügyben, a kor egyik leggazdagabb földbirtokosával Uriás pannonhalmai apáttal szemben léptek fel a jobbágyai a túlzónak tartott szolgáltatási kötelezettségeik miatt. Az apát 1216-1241 között perben állt birtokának népével, akiktől számos jogalap

nélküli és szokatlan mértékű szolgáltatást követelt.[110] Az ügy kivizsgálását a hatalom képviselői fontosnak tartották és a vita több jogi fórumot megjárva 1218-ban a nádor elé került, aki a jobbágyok panaszait a helyszínre kiszállva vizsgálta meg. Felszólította a parasztokat a jogkövetésre és a leghangosabban tiltakozók haját lenyíratta, de azt is kimondta, hogy az apát elvárásai túllépték a szokásjog által meghatározott kereteket. A földesúrnak és népének kapcsolata a döntés után nem javult meg és az apátot 1226-ban a szolgálói ismét bepanaszolták a királynál. A kérésüket ezúttal sem utasították el és a panasz kivizsgálásával Miklós nádort bízták meg, aki a parasztoknak adott igazat és döntésében meghatározta a kötelező szolgáltatások mértékét. Az új egyezséget szerződésbe foglalták, amit az apát a következő években folyamatosan megsértett, ezért a parasztok ismét az uralkodóhoz fordultak. Az ügyükben 1233. június 6-án választott bírák testülete ítélt,[111] akik döntésüket részletesen indokolták, majd az ügyet az országbíró a helyszínen vizsgálta meg 1234-ben. Az apát további hatalmaskodásai miatt 1239-ben Dénes nádor kénytelen volt közbe lépni és az érintettek terheit ezúttal maga állapította meg. Az eljárás 1240-ben folytatódott, de már IV. Béla személyes közreműködésével, aki 1240 július 11-én oklevelében orvosolta a jobbágyok sérelmeit.[112] Ez az eset megmutatta, hogy az uralkodó az úrbéri, tehát magánjogi szerződésekbe is beavatkozhatott és több alkalommal döntött a jobbágyok terheinek mértékéről és mérsékléséről. A bemutatott eset nem volt egyedi, mert így járt el a király a Garamszentbenedeki lovas szolgák 1247-es egyezségkötésekor,[113] illetve magánjogi jogvitában döntött az adókról II. András és megerősítette Dénes nádor ítéletét a veszprémi püspök és a pesti polgárok közötti perben 1231-ben, majd V. István is 1270-ben, amikor a nagyszombati polgárok és a pozsonyi nemesek közötti ügyben, az egyoldalú csöböradó emeléssel kapcsolatban határozta meg a fizetendő adó mértékét.[114] Nem csupán a természetes személyek egymás közötti adózási jogvitáiban érvényesült a jogok védelme, hanem a központi adók esetében is. Még a királyi adókat kezelő ispánok munkája ellen is bárki panaszt tehetett. Ezt bizonyítja, hogy 1237-ben egy apát azért panaszolta be a zólyomi comest, mert az adószedés során lefoglalta a begyűjtött adókból neki járó harmadot.[115] Egy másik ügyben a hét dénáros nyestbőradó jogtalan kivetése miatt, a zágrábi püspöknek IV. László udvarában kellett bemutatnia kiváltságlevelét, hogy a püspökséget mentesítsék ennek az adónak a megfizetése alól. Az igazolás nem lehetett meggyőző, mert a vizsgálatot megismételték 1276-ban a tárnokmester előtt, [116] majd a végső döntésben a király mentesítette a panaszost a központi adó megfizetése alól.[117] A XIII. század második felében Szlavóniában a bán által vezetett igazságszolgáltatási célú generális kongregáció a nemesek és várjobbágyok adózói jogainak védelmét kérte a bántól, amit az meg is tett és 1278-ban megerősítette a várjobbágyok privilégiumait.[118] Fontos eleme volt az adózói jogvédelemnek, hogy az adókat behajtó ispán mellé az adóalanyok saját embert jelölhettek,

aki folyamatosan jelen volt az adószedés minden mozzanatánál.[119] Ezt az eljárásrendet erősítette meg az 1290-1291. évi törvény 21. szakaszának b, pontja: „a tizedszedő nem egyedül, hanem a megyei ispán emberével együtt tartozzék a kirovást végezni." Ezt a garanciát az ország több részén, Turóc, Zólyom, Liptó vármegyékben, kiegészítették azzal, hogy a comes emberei mellett kötelesek voltak az adóigazgatási eljárásba helyismerettel rendelkező embert is bevonni, aki az adószedés jogszerűségét ellenőrizte.[120] Mindezek mellett a paraszti jogvédelem legerősebb és legáltalánosabb eszköze a XII-XIII. században a költözés joga volt, amihez hasonló rendszer volt hatályba a lengyeleknél, továbbá Halicsban és Poroszországban. Ennek akkor nőtt meg a jelentősége, amikor az elfoglalható földek mennyisége lecsökkent és a parasztok nagy része kénytelen volt valamelyik birtokos földjére települni. Magyarországon a jobbágyoknak ezt a lehetőségét elsőként az 1298. évi törvény 69. szakasza állapította meg. „Egy nemes bármelyik parasztja vagy jobbágya, ha akarja, miután engedélyt kapott, és a szokásos igazságos terragiumot megfizette, ura birtokáról más nemes birtokára, vagy máshová, ahova jónak látja, ott-tartózkodás végett minden javaival szabadon költözhet." Ez az eszköz azonban a túlzó földesúri adók megfizetése ellen nem védte meg a gazdákat, mert ezt a jogot csak a tehermentes parasztcsaládok gyakorolhatták, de a jövőbeli szerződési döntéseiket és helyzetüket érdemben befolyásolhatta.[121] Megállapítható, hogy a középkori magyar adórendszerben ügyeltek arra az állam vezetői, hogy a parasztok értéktermelő képességét megőrizzék és a helyi földesurak se élhessenek vissza a jogaikkal. ezt bizonyítja az is, hogy amikor II. András első alkalommal vetett ki rendszeres adót a jobbágyokra, meghatározta, hogy azt csak évente egy alkalommal szedhették be.

XI. Az arányosság elvének érvényesülése

A középkori európai adórendszerekben az arányosság is fontos vezérelv volt, amit az adórendszer kiépítésekor sok országban követtek. Általában törekedtek arra, hogy az adóterhelés megállapítása során kidolgozzák az adózók vagyoni, jövedelmi, illetve családi helyzetétől függő kedvezmények és elvonások objektív rendszerét, amit az adóztató közhatalom és a magánbirtokosok elfogadtak és az adóztatás folyamatában ellenőrizni tudtak. Az arányosság elvét követve határozta meg Flandriai Jó Károly 1122-ben egy adóperben, hogy a Meirelbeke-i lakosok közül a házas férfiak évi 12 dénár fejadót szolgáltattak uruknak, feleségük csak hatot, míg a nőtlen férfiak semmit sem fizettek.[122] Amikor Flandriában a Namuri törvényeket 1151-ben a Floreffe-i lakosokra kiterjesztették minden földműves a taille alóli mentességéért évi két soust fizetett, de a földnélküli kézművesek csak 12 dénárt.[123] További példaként említhető a Magna Charta 12. pontja, amelyben útmutatásként előírták, hogy a rendkívüli adók „mértéktartóak legyenek." A dekrétum 15. pontban a király a nemeseket arra

kérte, hogy szabadjaitól szedett rendkívüli adó „ne haladja meg a mértéket", tehát a helyben szokásos terheket. A Magyar Királyságban is találunk példát az arányos közteherviselés elvének érvényesülésére. Differenciált, és szolgáltatással arányos rendszert vezettek be a szabadok dénárjának megfizetésekor, mert aki katonai szolgálatot teljesített, tehát vagyoni és fizikai terheket vállalt, az adómentes maradt, aki alkalmi szolgálatokat tett a királynak négy dénárt fizetett, míg azok a gazdák, akik nem katonáskodtak és nem is szolgáltak a királynak, azok évi nyolc dénárt fizettek. Ez az elv érvényesült a városokra kivetett és közösen fizettet collecta megfizetésekor, mert annak terheit a lakosok között ekkor már nem fejadóként, hanem vagyonukkal arányosan osztották szét. Az elv gyakorlati alkalmazásának kitűnő példáját találjuk Kálmán I. törvénykönyvének 33. szakaszában, amelyben a király előírta, hogy a szegény kereskedők a szokásos vámot fizessék, míg a gazdag kereskedők annak a duplumát. A jobbágyok kötelezettségei között is találunk példát a mai értelembe vett arányosság megjelenésére. Kálmán törvényeiben megkülönböztette a köznépet, a populust és a rab cselédet, a servust és a terménytized megfizetésére csak az előbbieket kötelezték és azokat a rab cselédeket, akiknek nem volt saját munkaeszközük, csupán három dénár dézsmamegváltás fizetésére kötelezték.[124] A formális arányosság szabályait követték a Szebelédbe települt telkes jobbágyok esetében, akik 1222-ben egy ekealja földhasználatért évi fél ezüst girát fizettek, míg azok, akiknek csak házuk volt, de földjük nem, három pondust adtak. Hasonló szabályokat találunk a IV. Béla herceg által 1230-ban a borsmonostori apátságnak adott kiváltságlevélben. Ebben szabályozta a füstpénz fizetését, amivel a parasztok a telek megváltásáért tartoztak és mértékét telkenként egy fertóban határozta meg, de akiknek csak háza volt és szántója nem, három pondust, míg a házatlan zsellérek fél pondust adtak.[125] Az arányosság érvényesült a boradó megfizetésekor is, mert a hegyvámot általában a megművelt szőlőbirtok nagysága alapján fizették, de nem csak a terület méretét vették figyelembe, ami után arányosan csökkentett összeget fizettek, de a termés mennyiségét is beszámították az adó meghatározásakor.[126] Az arányosság elve még a rendkívüli adók esetében is érvényesült. A collecta kivetésekor a rabszolgák és udvarnokok csak a különadók felét fizették, de néhány esetben a király őket teljes egészében felmenthette a kötelezettség teljesítése alól.[127] „IV. Béla a turóci prépostnak Győr vámegyei udvarnokokat adományoz, kik helyzetük szerint félcollectát tartoznak fizetni, meghagyja tehát az összes collectorainak, hogy egyik se merjen tőlük ennél többet követelni, mivel conditionáriusok és helyzetük kívánja ezt országunk régi jó szokása szerint."[128] Az arányosság elve már a X. századtól a legfontosabb rendszeres adó, a tized bevezetésétől érvényesült a Magyar Királyságban, hiszen az vagyonarányos adóként, mai szóval élve lineáris terhelést jelentett minden természetes személy jövedelménél.

XII. A törvényhez vagy normához kötöttség elve

A X-XIII. századi Európa vezető hatalmában a francia királyságban a központi hatalom erősödésével együtt megnőtt az igény a jogbiztonság minden formájára, a közbiztonságtól a közigazgatás kiszámítható működésén át a tervezhető adókötelezettségekig. Az ebben az időszakban kiállított francia dokumentumok azt mutatták, hogy elsősorban a szokásjog határozta meg a földesúr adóztatási lehetőségeit és az elvárt szolgálattások mértékét és fajtáit. Ugyanakkor megszilárdultak és elkülönültek az adófajták, amelyek pontosan meghatározott adózási jellegzetességekkel rendelkeztek és elhatárolták a közterhek fajtáit a taillet, a bedent és a rendes adókat, valamint a terméyadókat és meghatározták a kivetésük módját, alapját, alanyait és mértékét. A XIII. században uralkodó IX. Lajos ezen is túllépett és az adóztatási visszaélések megszüntetése érdekében megbízottakat és vizsgálóbírókat küldött szét az országában az egységes adórendszer kialakítása érdekében.[129] A legfontosabb előre lépést a jobbágyok helyzetében az jelentette, hogy néhány körzetben írásban rögzítették az adózók jogait. Balderic, Liége püspökének 1015-ben készült leveléből tudjuk, hogy Louvain grófságban írásba foglalták, hogy a földesurak az igazságszolgáltatás nyereségéből származó haszonnak maximum egyharmadát szedhették be és két dénár pénzadónál és egy szárnyasnál és négy sexter zabnál többet nem követelhettek háztartásonként. IV. Baldwint Marchiennes birtokosát 1038-ban az igazságszolgáltatás nyereségén kívül az eltartásához szükséges étel és ital, háború esetén a királyi seregben való szolgálatért újabb pénzdíj illette meg, de azt is oklevélben rögzítették, hogy más adókat nem hajthatott be.[130] A francia egyház, sok esetben, arra törekedett, hogy megvédje a parasztokat és meghatározták az adók fizetendő maximumát, illetve egyes díjak megfizetését határozott időre korlátozták, amelyekről az érdekeltek megállapodhattak. [131]

A magyar adózásban is érvényesült a normához kötöttség elve és hatékonyan védte az országlakosok jogait. A magyar joggyakorlatban részletesen rendelkeztek az uralkodó által kivetett adó kötelezettség feltételeiről, pontosan meghatározták a fizetendő közteher alapját, alanyát, tárgyát, adóalap számítási és beszedési módját és gyakran még a kedvezményezettek körét is. Az adófizetésre vonatkozó szabályok cogensek voltak és még az ispánokat is elszámoltatták azok pontos végrehajtásáról. Az adó megfizetéséről a XI-XIII. századtól igazolást adtak és a kor színvonalának megfelelő adónyilvántartási rendszert működtettek. Kálmán király I. törvénykönyvében elrendelte, hogy bizonyos adófajta fejében beszedett pénzt részletes írásos kimutatással együtt kell eljuttatni a királyi udvarba.[132] Az adócsalást és a jogosulatlan adószedést üldözték és a többszöri adóztatást megtiltották. Az adóalanyokat védő szabályok közül említhető I. Kálmán dekrétuma, amelyben a király meghatározta a vámok és az adók beszedésének rendjét,[133] illetve II. András

1211-ben a tihanyi apátság számára kibocsátott levelében a „torozók" csoportosan meghatározott úrbéri tartozását határozta meg nagyon részletesen. Hat év múlva a király a mosoni vár ispánjának írott levelében a kiváltságok megőrzését írta elő és meghagyta a helyi embereinek, hogy a „szentkereszti apátság leguentoi birtokát, minden adó és vámszedés és egyéb háborgatás ellen védelmezze."[134] Az uralkodó az erdélyi német vendégeknek azt a jogot biztosította, hogy a saját területüket érintő „bármely főúr részére történő királyi birtokadományozásnak ellentmondhassanak."[135] A törvényhez kötöttség elvének korai formájaként értelmezhetjük azt a gesztust, amellyel az uralkodó rendeletben kötelezte magát, hogy kizárólag a jogszerűen elfogadott adókat szed be és az adóalanyokat terhelő minden más adó beszedését jogellenesnek tekinti. Ezt a formulát alkalmazták az Aranybulla megújításakor is, amelyben II. András vállalta, hogy fellép a hatalmaskodó ispánok ellen. Ezt fogalmazták meg 1222-ben az Aranybulla 14. szakaszában, amelyben az ispánokat tisztességes életvitelre és igazgatási eljárásra kötelezték, majd az 1231-es dekrétum 6. cikkelyében az uralkodó kifejezetten a jogtalan és rendkívüli adók megszüntetéséről rendelkezett, szakítva a korábbi bizonytalan szokásjoggal. A törvényhely kimondta: „semmiféle adót, semmiféle behajtást, sem kamara hasznát soha semmi alkalommal nem fogunk szedetni, semmiféle nemzetiségű vagy jogi állapotú emberektől, kivéve azokat, akik a királyi kincstárnak meghatározott adót tartoznak fizetni." Figyelemre méltó, hogy az ígéret nem csak a nemességre, hanem a társadalom minden tagját érintő jogtalan, tehát a kor szokásjogával ellentételesen elfogadott adókra vonatkozott. A rendelet 7. és 8. szakaszában a beszállásolások méltányos áron történő megfizetését ígérték és megtiltották az adók beszedőinek a kikényszerített ajándékok elfogadását. A jogszerű és tisztességes eljárás érdekében a törvény 21. szakasza előírta, hogy a dézsmaszedő poroszlók csak törvényesen, káptalani engedélylyel járhattak el a rájuk bízott ügyekben. Ezt követően IV. Béla 1237-ben a pannonhalmai jobbágyok, udvarnokok és szolgálónépek és rabszolgák kötelező szolgálatait íratta össze,[136] majd 1257-ben a turóci, 1265-ben a liptóiak adózásra vonatkozó normákat foglalta egybe[137] és a túróci udvarnokokra vonatkozóan kikötötte, hogy csak „fél collectát fizessenek az országunk régi jó szokása szerint."[138] Néhány évvel később V. István az 1271-ben beköltöző szászoknak olyan szabadságlevelet adott, amelybe beillesztették a külföldről hozott jogaikat. Jól mutatta az adózói jogok védelmét, hogy IV. László király 1273-ban megparancsolta a győri ispánnak, továbbá a dénár és élelmiszer collecta szedőknek, hogy a győri hospesek „kamarai és egyéb adók fele alól való mentességét tartsák tiszteletben és őket kiváltságaikban ne zaklassák."[139] A törvények megtartására tett ígéretnek minősíthetjük a 1290-1291-es törvény 27. szakaszát, amelyben a király vállalta, hogy a hatalmaskodókkal szemben teljes igazságot fog szolgáltatni az ország minden lakosának. III. András a koronázását követően megígérte, hogy az országban kiala-

kult jogszokásokat megtartja és azokat írásba foglalja.[140] A központi jogalkotás a század végén a földesúr és a jobbágyainak viszonyaiba is beavatkozott és a többször idézett 1298-as törvény 30 és 31. és 43. szakasza védelmébe vette a megszerzett adómentességeket és kiközösítéssel fenyegette azokat, akik az egyházak és nemesek népeit jogalap nélkül adóztatták. A norma 69. cikke nem csupán a szabad költözés jogát biztosította a parasztságnak, de a földbér mértékére vonatkozóan megállapította, hogy kizárólag szokásos és igazságos terragium követelhető. A magyar pénzügyi jog XII-XIII. századi fejlődését segítette a hospesek betelepülése és az általuk behozott alapelvek beépültek a magyar jogrendbe és elterjesztették az úrbéri egyezségek írásba foglalását.[141] Ami az adófizetők törvényes korlát nélküli adóztatását illeti, megállapíthatjuk, hogy a középkori magyar gazdálkodókat sem a földtulajdonosok, sem a királyok nem zsarolhatták és nem adóztathatták tetszésük szerint. A magyar adórendszerben az előzetesen meg nem határozott kötelezettségek beszedése nem volt gyakorlatban és az önállóan gazdálkodók adókötelezettségeinek fajtáit és mértékét pontosan meghatározták. A füstadó bevezetéséig a közszabadok csak tizedet fizettek és elszállásolási, valamint csekély mértékű ajándék szolgáltatási és terményadózási, élőállat és bőr adó fizetési kötelezettségük volt. Azt, hogy az adó mértékét az Árpád-házi királyok törvényei pontosan meghatározták, bizonyítja a füstadó kivetése, ami fejadó jelleggel minden adóalanyt egyformán terhelt, de még az adómentességeket is törvényben határozták meg. Minden adónem estében a társadalom egészére vonatkozóan határozták meg a fizetési kötelezettségek feltételeit és az adójogalkotást nem bizonytalan és folyton változó egyedi igényekre szabták. Kizárólag a donációknál fordult elő, hogy az uralkodó vagy más arisztokraták beavatkoztak az adókötelezettségek egyéni teljesítésébe. Ennek az volt az oka, hogy az adományozás a sok esetben egyedi aktus volt, amelyben a kedvezmény mértékét, meghatározta az adományozó személy pénzügyi helyzete és a megajándékozott cselekedetének kincstári vagy uralkodói hasznossága. Még ezen a területen is állandóság és kiszámíthatóság érvényesült, hiszen a magyar királyok régi gyakorlata volt, hogy tiszteletben tartották és megerősítették őseik privilégiumait. Ezt az elvet követte II. András 1213-ban, amikor megerősítette Szent István által a pannonhalmai monostor részére 1002-ben kiállított oklevelét.[142]

XIII. Összegzés

Államiságának első háromszáz évében a magyarság nem egyszerűen lemásolta az európai hatalomépítési modelleket, hanem olyan gazdaságilag és katonailag erős államot teremtett, ami a korabeli Európa egyik vezető hatalma lett. A magyar királyok erejét az óriási kiterjedésű és központilag irányított uralkodói birtokrendszer és az arra épülő hatékony és kiszámíthatóan működő pénzügyi struktúra biztosította. A vizsgált korszak egészében a királyi családnak volt a legnagyobb földterü-

lete, vagyona, munkaereje, katonája a Kárpát medencében és ezeket a forrásokat a legtöbb uralkodónk tisztességesen használta fel. A Magyar Királyság sikerét azonban nem tulajdoníthatjuk kizárólag a vagyoni tényezőknek, mert az állam működésének fontos jellegzetességét alkotta az évszázadokon keresztül érvényesülő rugalmas és pragmatikus pénzügyi és politikai gondolkodás. A Kárpát-medencébe betelepült magyar törzsek átvették a nyugat Európai igazgatási, adóztatási modelleket és jogintézményeket, a tizedet, a földadót, a kamara hasznát, a kancelláriát, és a megyerendszert, ugyanakkor sikeresen megőrizték a pusztai életforma néhány jellegzetességét az állatadókat, a százas-tízes adózói csoportokat, a vándorló igazgatási rendszert. Az államot alapító népesség rendkívül gyors ütemben és hatékonyan alakította át a félnomád, zsákmányoló gazdaságot és társadalmat jól szervezett földművelő és keresztény állammá. A magyar uralkodók biztos kézzel és józan számítással ötvözték a keleti és nyugati adózási elemeket és egyre több nyugati pénzügyi eszközt vettek át, amelyek fokozatosan kiszorították a pusztai elemeket. A magyarság és a vele együtt élő nemzetiségek birtokba vették a Kárpát medencét és több mint ezer éven át sikeresen működő államot alkottak, amely képes volt élőerővel, igazgatási rendszerekkel és kultúrával kitölteni ezt a hatalmas területet, ahová évszázadokon át emberek százezrei érkeztek, hogy otthont találjanak. Ebben a folyamatban az adózásnak meghatározó szerepe volt, mert az Árpádházi királyok adórendszerének a legfontosabb jellegzetessége volt az állandó evolúció, amelyben a kezdeti magánjogi jellegű adóztatás rendje átalakult a korszak színvonalán álló közjogi jellegű, regálékra és központi bevételekre koncentráló rendszerré. A magyar társadalom jóléte szempontjából meghatározó volt az alacsony mértékű, stabil és arányos adóterhelés, valamint a jó közbiztonság, az olcsó termőföld és a mindenki számára folyamatosan elérhető és bőséges élelem ellátás. A középkornak ebben a szakaszában a magyar adórendszer a társadalom nagy részére kiterjedt és létrejött egy fajta korai köztehervisselési forma, amelyben a XII. századtól még a helyi úrbéri terheket is kölcsönösen előnyös szerződésekben határozták meg. A magyar adórendszer működésének első háromszáz éve alatt, leszámítva a rövid anarchikus állapotokat, érvényesült az adóztatás számos alapelve és tiszteletben tartották az adózói érdekeket. Alapozó jellegű korszak volt ez, amelyben gyorsan kialakult a Magyar Királyság önálló pénzügyi kultúrája és adórendszere. Mindez kiegészült a korszak számos más eredményével, mint a kereszténység felvételével, a vármegye rendszer létrehozásával, a pénzügyi kultúra megerősödésével és az európai politikai integrációval, amely tényezők napjainkig meghatározzák a magyar közösség életét.

1 Hóman Bálint: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában Nap Kiadó, Budapest 2003. 161.

2 Györffy György: István király és műve Gondolat Kiadó, Budapest 1983. 317.

3 Hóman Bálint: Adó vagy földbér? Athenaeum Kiadó, Budapest 1913. 1-2.

4 Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig Szikra Kiadó, Budapest 1949. 188.

5 Kristó Gyula: Az aranybullák évszázada Gondolat Kiadó, Budapest 1981. 236.

6 Hóman: (2003) i.m. 34-35.

7 Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000-1325 MTA, Budapest 1916. 453-454.

8 Molnár: (1949) i.m.309.

9 Molnár: (1949) i.m. 186-187., 262.

10 Molnár: (1949) i.m. 186.

11 Molnár: (1949) i.m. 186.

12 Hóman: (2003) i.m. 59.

13 Szabó István: Jobbágyok parasztok Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 106-107.

14 Györffy György: Államszervezés Magyarország Története Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. I/1. 952.

15 Hóman: (2003) i.m. 181.

16 Eckhart Ferenc: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Réthy Lipót és Fia, Arad 1908. 106.

17 Kristó Gyula: A korai feudalizmus, Magyarország története I/2 Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 1278.

18 Hóman: (2003) i.m. 161.

19 Kristó: (1981) i.m. 56.

20 Hóman: (2003) i.m. 20.

21 Eckhart: i. m. 71.

22 Hóman: (2003) i.m. 19.

23 Hóman: (2003) i.m. 163.

24 Hóman: (2003) i.m. 21.

25 Fejér V. 2. 230.

26 CD. VII. 30. sz.

27 F. VIII/2. 58. sz, CD VIII. 72. sz.

28 DL 57071. (6.) Dancs család levéltára 1232-1525 Akadémiai Kiadó, Budapest 1993. 30.

29 Molnár: (1949) i.m. 262.

30 Székely György: A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században /szerk: Székely György. Akadémiai Kiadó, Budapest 1953. 70-72.

31 Hóman: (2003) i.m. 54.

32 Kristó: (1984) i.m. 1327.

33 Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada MTA BKK, Budapest. 2013. 80.

34 Thallóczy Lajos: A kamara haszna története Weiszmann Kiadó, Budapest. 1879. 13.

35 Fejér, CD. II. 140. Monum Strigon. I. 107.

36 Fejér, CD. VII. 5. 322.

37 1279: H. Oklevéltár 66.

38 Hóman Bálint: A magyar királyság háztartása és pénzügyigazgatása 1000-1322-ig Digitális forma 1-8.

39 Molnár: (1949) i.m. 302-303.

40 Hóman: (2003) i.m. 28.

41 Kristó: (1981) i.m. 239.

42 Hóman: (2003) i.m. 39.

43 Hóman: (2003) i.m. 32..

44 Eckhart: i.m. 34.

45 Hóman: (2003) i.m. 44.

46 Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása Attraktor Kiadó, Máriabesenyő 2014. 137.

47 Eckhart: i.m. 25.

48 Endlicher 520.

49 Endlicher 418.

50 Wenzel, ÁUO. XI. 127. Smiciklas, Cod. dipl. III. 124.

51 Molnár: (1949) i.m. 310.

52 Hóman: (2003) i.m. 31-36.

53 Hóman: (2003) i.m. 31-36.

54 Hóman: (2003) i.m. 43.

55 Gyöngyössy Márton: Magyar pénztörténet (1000-1526) Bölcsész konzorcium, Budapest 2006. 236.

56 Hóman: (2003) i.m. 37-41.

57 S. Ladislai: Decr. Lib. I.Cap 40./KN 26.

58 Koszta László: A püspökség alapításától (1009) a 14. század közepéig Pécs története II. Kronosz Kiadó Pécs, 2015. 93.

59 Kristó: (1979) i.m. 160.

60 Andreae II: Decr 1222. Art. 20.

61 Rácz György: Az Aranybulla példánytörténete Rubicon 2022/6. 7.

62 Wenzel, ÁUO. XI. 213., és Kukuljevic, Reg. no. 240.

63 Fejér, CD. VII. 4. 79.

64 Fejér, V. 2. 374.

65 Kristó: (1981) i.m. 78.

66 Elekes Lajos: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1964. 95.

67 Györffy: (1983). i.m. 449.

68 Gutgesell, Manfred: Hadsereg, Egyiptom, a fáraók világa Vince Kiadó, Budapest 2007. 365.

69 Vass Előd: A balkáni nomadizmus az Oszmán Birodalomeurópai tartományaiban Nomád társadalmak és államalakulatok Akadémiai Kiadó 1983. Budapest 256.

70 Györffy: (1983). i.m.453.

71 Kovács Szilvia: A Mongol Birodalom (1206-1368) EFOP-3.4.3-16- 2016-00014. 6.

72 Györffy György: A tízes és százas szervezet MTA II. Oszt. Közl. 22 Budapest 1973. 57-64.

73 Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története Szikra Kiadó, Budapest 1950. 33.

74 Hóman: (2003) i.m. 33.

75 Hóman: (2003) i.m. 33.

76 Györffy: (1984) i.m. 722.

77 Györffy: (1983). i.m.451.

78 Györffy: (1983). i.m. 451-452.

79 Györffy: (1983). i. m. 454.

80 Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik Csokonai Kiadó, Debrecen 1997. 201.

81 Bakay Kornél: A magyar államalapítás Gondolat Kiadó, Budapest 1978. 115.

82 Györffy: (1983) i.m. 490.

83 Györffy: (1983). i. m. 491.

84 Györffy: (1983). i.m. 491.

85 Domanovszky Sándor: Gazdaság és társdadalom a középkorban Gondolat Kiadó, Budapest 1979. 248.

86 Györffy: A magyar állam félnomád előzményei Nomád társadalmak és államalakulatok Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 389.

87 Györffy: (1983) i.m. 454-455.

88 Fejér, CD. IV. 3. 195.

89 Tagányi Zoltán: A közép-kelet európai falukörösség genezise L'Harmattan Kiadó, Budapest 2015. 87.

90 Györffy: (1983) i.m. 490-491.

91 H.O. VIII. 128.

92 Vargha László: Kiváltságok a magyar pénzügyi jogban Adó és könyvvitel, Budapest 1934. 3-7.

93 Mika Sándor: A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora. Marczali Világtörténet, Budapest 1885. 234.

94 Takács György: Az adómorál Franklin Társulat, Budapest 1929. 73.

95 Quantin, Maximilien: Cartul general de l' Yonne, I, 319.

96 Acsády: (1950) i.m. 102.

97 Mémoires de la Société archéogique et historique de l'Orléannais, XXX, 21.

98 Takács György: A pénzügyi büntetőjog kifejlődése KJK, Budapest 1970. 388.

99 Szilovics Csaba: Az adózás eredetéről Novissima Bp. 2021.

100 Wenzel X. 178.

101 Acsády: (1950) i.m. 83.

102 Fejér, CD. IV. 3. 396., és Smiciklas, Cod. dipl. V. 423.

103 Valk, Jonathan: Navigating Taxation in Ancient Polities Ancient Taxation New York University Press 2021. 14-15.

104 Stephenson, Clark: The Origin and Nature of the Taille Revue belge de philologie et d'histoire, tome 5, fasc. 4, 1926. 808-809.

105 Morel, Chanoine: Cartulaire de l' abbaye de Saint-Corneille de Compiégne compiégne 1904 no. 39.

106 Laszlovszky József: Földművelés és állattenyésztés a középkori Magyarországon Magyar középkori gazdaságtörténet Bölcsész konzorcium, Budapest 2006. 54-55.

107 Edictum vel Constitutio inclyti Principis Clotacharii regis super omnem plebem in conventu Episcoporum in Synodo Parisius habita sub die XV Cal, Novemb. anno XXXI suprasricpti Regis imperii.

108 Stephenson: i. m. 801.

109 Guérard, Benjamin: Cartulaire de l' église de Notre-Dame de Paris Paris 1850 389.

110 Erdélyi László: A pannonhalmai főapátság története I. Budapest 1902. I. köt. 645, 678-679, 715-722, 726-728. ///D 173.

111 1233: Pannonhalmi levéltár, Capsa 28. C.

112 Acsády: (1950) i.m. 74-75.

113 Acsády: (1950) i.m. 83.

114 DF 279565 kiadta Wenzel VIII. 305-306.

115 Mályusz: i.m. 22.

116 Wenzel: XII. 150.

117 Eckhart: i.m. 80.

118 Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon akadémiai Kiadó, Budapest 1979. 122.

119 Mályusz: i.m. 68.

120 Mályusz: i.m. 68.

121 Székely György: A jobbágyköltözés mint a paraszti harc egyik jellemző formája Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században Akadémiai Kiadó Bp.1953. 192.

122 Stephenson: i.m. 839-840.

123 Analectes, XI, 181./idézi Stephenson i.m. 855.

124 Györffy: (1984) i.m. 979.

125 Thallóczy: A kamara haszna története Weiszmann Bp. 1879. 30.

126 Solymosi László: A szőlő utáni adózás új rendszere a 13-14. századi Magyarországon Történelmi Szemle XXXVIII. 1996./1. 29.

127 Eckhart: i.m. 58.

128 Eckhart: i.m. 59.

129 Duby, Georges-Mandrou, Robert: Histoire de la civilisation française Libraire A. Colin, Paris 1968. 135.

130 Warnkönig, Leopold, August: Flandrische staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahre 1305. Tübingen 1835-37. 85.

131 Pirenne, Henry: Histoire de Belgique I. M. Lamartin, Brussels 1900. 143.

132 Zsoldos: i.m. 21.

133 Lukács Ferenc: A magyar pénzügy fejlődése Magánkiadás Nagybánya 1903. 4.
134 Wenzel, ÁUO. VI. 386.
135 Monum. hist. Hung. diplomatica 6. sz.
136 Fejér, CD. IV. 3. 461.
137 Mályusz: i.m. 61.
138 Fejér VII/ 5. 345.
139 Fejér V. 2. 112.
140 Fejér VII.2. 139.
141 Acsády: (1950) i.m. 64.
142 Fejér, CD, III. 1. 147.

dr. Zsinkó Dániel
doktorandusz, PTE ÁJK Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

A pénzmosás történetének változó kihívásai, és jelenkori kérdései

I. Bevezetés

A covid pandémia okozta gazdasági krízis, amelyet az orosz-ukrán háborús konfliktus következtében fellépő globális nyersanyaghiány tovább mélyített, komoly kihívások elé állítja az országokat. A kormányok több ezer milliárd szociális jellegű támogatást nyújtottak és nyújtanak folyamatosan a válságból történő kilábalás érdekében. A források megfelelő biztosítása vagy a költségvetések kiadási oldalának átcsoportosításával, tehát egyes területekre szánt ráfordítások elvonásával, vagy többlet bevételek biztosításával lehetséges. Tekintettel arra, hogy az átcsoportosítás következtében akár az egész társadalom számára fontos kérdésekre nem jut pénz, a jobbik megoldásnak a többlet bevételek generálása tűnik. Éppen ezért kiemelkedő jelentőségű, hogy az állam jövedelmi forrásait megfelelő hatékonysággal, fokozatosan biztosítani tudja. Ezzel ellentétesen hat, hogy a globalizált világban egyre nagyobb méreteket ölt a gazdasági, pénzügyi bűncselekmények során keletkezett károk összege. Ezen veszteségek legnagyobb része a nap végén az állami központi költségvetések számlájáról hiányzik, ebből következhet, hogy adott országok nem tudják megfelelő minőségben ellátni a feladataikat, párhuzamosan a gazdasági válság által generált nyomással. A deliktumokkal révén bekövetkezett költségvetési bevételek kiesésének pótlása, valamint a törvénytelen vagyongyarapodások elvonása, továbbá az ilyen összegek szervezett bűnözés során történő felhasználásának megakadályozása kiemelt prioritást képeznek mind a jogalkotó, mind a nyomozó hatóságok szemszögéből.[1]

Tekintettel arra, hogy a bűncselekményekből származó vagyon jogszerű tevékenység gyakorlása során nem használható fel biztonságosan, ezért az elkövetők az illegális úton szerzett jövedelem számottevő része tekintetében arra törekednek, hogy annak eredetét a gazdaságban történő befektetéseik útján felismerhetetlenné tegyék. A bűncselekmények révén megkaparintott vagyonok jelentős hányadát pénzmosás útján igyekeznek tisztára mosni, hogy idővel később már legálisan igazolt jövedelemként költhessék el azokat. Elemi jelentősége van tehát annak, hogy a bűnüldöző szervek az elveszett pénzek minél nagyobb részét vissza tudják szerezni a pénzmosással szembeni küzdelem során. A pénzmosás mértékét nehéz felmérni, de olyan jelentősnek tekinthető, hogy a legtöbb becslés, így például az ENSZ Kábítószer- és Bűnügyi Hivatala (UNODC) statisztikái szerint a globális GDP 2-5%-

át mossák tisztára, ami 715 milliárd és 1,87 billió euró közötti összeget jelent a szervezet kutatásai alapján.[2] A gazdasági károkon túlmenően a pénzmosás lehetséges szociális és politikai költségei – főként, ha felderítetlenül maradnak vagy nem foglalkoznak velük kellő komolysággal – nagyon súlyosak. A pénzmosási tevékenység egy adott régió vagy ország gazdasági, üzleti ágazatában komoly károkat okozhat a tisztességes piaci magatartás szabályainak figyelmen kívül hagyásával, a fair gazdasági verseny tönkretételével, hatással lehet a monetáris szférára, sőt szélsőséges esetekben pedig hozzájárulhat akár a demokratikus intézményrendszer bomlásához is.[3]

A tanulmányban célom, hogy a pénzmosás történeti és fogalmi hátterének vizsgálata mellett a jelenleg hatályos magyarországi szabályozást, valamint az arra kihívásként nehezedő kriptovalutákkal történő visszaéléseket elemezzem. Az első, bevezető fejezetet követően az írásban a szabályozás rövid, történeti áttekintésével alapozom meg az ismereteket, itt kitérek a nemzetközi fellépésre és az Európai Unió szabályozási hátterére, ezzel alátámasztva a bűncselekmény megközelítésének hipotézisem szerinti globalizálódó jellegét. Ezt követően általános büntetőjogi és kriminológiai értelemben is definiálom a pénzmosást, továbbá elemzem az egyes szakaszait. A negyedik fejezetben megvizsgálom a deliktum magyarországi fejlődéstörténetét és a hatályos büntetőjogi szabályozást. E fejezetnél bemutatom, hogy a technológiai fejlődéssel összefüggésben új kihívások jelentek meg a pénzmosás elleni harcban. Ide tartoznak például a kriptovalutákkal kapcsolatos visszaélések, amelyek hipotézisem szerint jelentős problémákat okozhatnak a jogalkotónak és a jogalkalmazó szerveknek. Ennek mentén pedig célom megvizsgálni és áttekintést nyújtani a kihívásokról és hogy ezek ellen milyen módon lehet a leghatékonyabban fellépni. Végül a következtetések részben összegzem a kutatás során feltárt eredményeket, megállapításokat.

II. Történeti áttekintés

A történeti áttekintés célja, hogy a bűncselekmény létrejöttét és fejlődését bemutassa, amely alapokra építve a hatályos szabályozás vizsgálata következhet majd. Meglátásom szerint adott téma könnyebb megértését szolgálja, ha visszatekintünk a múltba és megtaláljuk a probléma gyökereit, az azt kiváltó okokat, motivációs tényezőket. A pénzmosás gyakorlata évezredekkel ez előttre nyúlik vissza, hiszen már időszámításunk előtt 2000-től találunk feljegyzéseket arról, hogy gazdag kínai kereskedők a nyereségüket Kínán kívülre vitték, és a kicsempészett pénzüket más vállalkozásokba fektették vissza, és ezt a technikát még ma is alkalmazzák. Ezt dokumentálta az amerikai történész Sterling Seagrave „Lord of the Rim" című munkájában, amely alapos áttekintést nyújt az ingázó kínai kereskedők kiemelkedő sikereiről a csendes-óceáni térségben. Az úgynevezett Hawala rendszer kialakítása köthető hozzájuk,[4] amelyet a teakereskedelem megnövekedése váltott ki.

Az Egyesült Államokban a pénzmosás az 1920-as években, a szesztilalom idején indult be. Tekintettel arra, hogy az alkoholt illegálissá tették az országban, hamarosan jövedelmező feketepiac alakult ki, hogy betöltse az alkoholhiányt. A szervezett bűnözés az alkohol iránti kereslettel párhuzamosan nőtt. Mindenki hallott már Al Caponéról, aki Chicagóban volt a maffia egyik főnöke. Egyes források szerint maga a „pénzmosás" kifejezés Caponétól származik, mivel mosodákat hozott létre városszerte, hogy az alkoholeladásokból származó pénz eredetét leplezze. Az illegális nyereséget egyszerűen hozzáadták a mosodák által termelt bevételhez, és így visszavezették a pénzügyi rendszerbe. Ugyanakkor fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy egészen az 1980-as évekig a pénzmosás, mint bűncselekmény rendkívül marginálisan volt szabályozva és inkább az adócsalás volt a súlyos és üldözendő deliktum, érdekesség, hogy Al Capone is adócsalásért került börtönbe. A 20. század végére a fellendült drogkereskedelem és a kábítószerek elleni harc változtatta meg mind a jogalkotó, mind a bűnüldöző szervek hozzáállását a pénzmosás bűncselekményhez, egyre szigorodó szabályozást és határon túli együttműködéseket kialakítva.[5]

A pénzmosással foglalkozó nemzetközi dokumentumok viszonylag későn, a XX. század utolsó két évtizedében jelentek meg, mivel a pénzmosás elleni küzdelemre irányuló erőfeszítések az 1970-es évek elején kezdődtek, amikor az Egyesült Államok kormánya bevezette a Bank Secrecy Act törvényt, amely előírta a pénzintézetek számára, hogy a magánszemélyek által végrehajtott, napi 10 000 dollárt meghaladó összegű tranzakciókat rögzítsék és nyilvántartásba vegyék.[6] A törvény bevezetése után a pénzügyi szektoron belül egyre nagyobb szükség volt a pénzforrások azonosításának visszaszorítására vonatkozó szigorúbb szabályozásra, ami az 1980-as évek közepén a pénzmosás ellenőrzéséről szóló törvényhez vezetett.[7] Ez a jogszabály fontos lépcsőfokot jelent a pénzmosás elleni küzdelemben, mivel az Egyesült Államok felismerte, hogy globális együttműködésre van szükség a szervezett bűnözés és a pénzmosás eszközeinek világ különböző pontjain történő feltérképezése érdekében. 1986-ban alkották meg a Money Laundering Control Actet, amely törvényi szintre emelte a pénzmosás bűntettét, megtiltva egyes bevételekből származó jövedelemmel pénzügyi tranzakcióban való részvételt.

Az Európa Tanács 1980. június 27-i ajánlásának tárgya a deliktumokból származó pénz határon túlra történő szállításának és biztonságba helyezésének a meggátolása volt. Nyolc évvel ezután, 1988. december 20-án, Bécsben 67 ország írta alá az ENSZ égisze alatt a kábítószerek és pszichotróp anyagok tiltott forgalmazása elleni egyezményt, amelynek célja, hogy az illegális kábítószer-kereskedelemmel szemben a korábbinál hatékonyabb fellépést tegyen lehetővé. Emellett a dokumentum pénzmosással kapcsolatban is több fontos rendelkezést tartalmaz. Az ENSZ-egyezmény 3. cikke (1) bekezdésének b) pontjában a pénzmosást a következőképpen határozza meg: A

pénzmosás a pénz valódi természetének, forrásának, helyének, elosztásának, mozgásának, mozgásának elrejtése vagy leplezése, vagyonra vonatkozó jogok vagy a tulajdonjog elrejtése, annak tudatában, hogy az ilyen vagyon bűncselekményekből származik.[8] 1988 decemberében a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság kihirdette az ún. Bázeli Nyilatkozatot, amelyben a tíz aláíró nemzet azzal a kérdéssel foglalkozott, miképpen kerülhető el az, hogy a pénzintézetek akaratukon kívül a pénzmosás résztvevőivé váljanak.[9]

A pénzmosás elleni küzdelemben jegyében a világ vezető gazdaságait tömörítő G7 1989 júliusában, Párizsban életre hívta a Financial Action Task Force on Money Laundering – Nemzetközi Pénzügyi Akciócsoport, azaz FATF nevű szervet. A párizsi székhelyű FATF a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának globális felügyelő szerve. A kormányközi testület olyan nemzetközi normákat határoz meg, amelyek célja az ilyen illegális tevékenységek és az általuk a társadalomnak okozott károk megelőzése. A FATF politikai döntéshozó testületként azon dolgozik, hogy megteremtse a szükséges politikai akaratot az e területekre vonatkozó nemzeti jogalkotási és szabályozási reformok megvalósításához. A 39 tagú testület nemzetközi szabványokat határoz meg annak biztosítása érdekében, hogy a nemzeti hatóságok hatékonyan tudjanak fellépni a kábítószer-kereskedelemhez, a tiltott fegyverkereskedelemhez, a számítógépes csaláshoz és más súlyos bűncselekményekhez kapcsolódó tiltott pénzeszközök ellen. Összesen több mint 200 ország és joghatóság – köztük Magyarország – kötelezte el magát az FATF szabványainak végrehajtására a szervezett bűnözés, a korrupció és a terrorizmus megelőzésére irányuló összehangolt globális fellépés részeként.[10] A FATF listázza azokat az országokat, amelyek a nemzetközileg elfogadott generális pénzmosási követelményekkel kapcsolatban nem implementáltak megfelelő szabályozást, ebből kifolyólag a kockázatot jelentenek a pénzügyi rendszer, valamint a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása bűncselekmények területén. Az ebbe körbe tartozó államoknak a FATF előírja a megfelelő stratégia tervek kidolgozását a probléma orvoslására. Az elvégzett intézkedéseket és elért eredményeket a FATF figyelemmel kíséri, kontrollálja és értékeli, továbbá rendszeresen közzé teszi a magas kockázatú és nem együttműködő országok névsorát.[11] A FATF által kidolgozott rendszert követve más nemzetközi szervezetek is fellépnek a pénzmosás elleni küzdelemben, ezeket egységesen „FATF-stílusú regionális intézmények”-nek (FATF-style regional organization – FSRO) nevezzük. Az Európai Unió tagállamai 1990. november 8-án Strasbourgban megállapodást fogadtak el a pénzmosás megakadályozásáról és a bűncselekményekből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról. Ugyanabben az évben az Amerikai Egyesült Államok beiktatta a Financial Crimes Enforcement Networköt (FinCEN). A FinCen a pénzügyminisztérium szervezetén belül a pénzmosás-ellenes politika kidolgozásáért és működtetéséért elsődleges felelősséggel rendelkező

szövetségi intézmény. 1995-ben alakult meg az EGMONT Csoport, amelynek Magyarország is tagja.[12] Az EGMONT Csoport elismeri, hogy a pénzügyi hírszerzési információk megosztása kiemelkedő fontosságú, és a pénzmosás, a terrorizmus finanszírozása és a kapcsolódó alapbűncselekmények elleni küzdelemre irányuló nemzetközi erőfeszítések egyik élharcosa.[13] A Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto, azaz a Palermói Egyezmény néven elhíresült megállapodás az ENSZ égisze alatt született meg 2000 decemberében, szintén egy fontos előrelépés a pénzmosás elleni küzdelemben.

Az Európai Unió 1990-ben hirdette ki az első pénzmosás elleni irányelvét, amellyel bizonyította, hogy a bűncselekmény elleni küzdelem fontos számára. Ezt követte a direktíva 2001-ben történő módosítása, majd 2005-ben életre hívták az Európai Unió harmadik pénzmosás elleni irányelvét. A bűncselekmény jellegének folyamatos változása, a technológiai boomnak köszönhető új elkövetési módok előretörése azt eredményezte, hogy 2012-ben az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak tett jelentésében az Európai Bizottság észlelte, hogy a hatályos szabályozás megfelelő, de azt a nemzetközi elvárások, többek között a FATF újra gondolt ajánlásaira figyelemmel felülvizsgálni és átdolgozni szükséges. Ennek következtében az Európai Unió 2015-ben kihirdette a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről szóló, negyedik pénzmosási irányelvet, amely direktíva jelentős módosításokkal élt, mind a személyi, mind tárgyi hatály körében.

Az Európai Unió pénzmosással kapcsolatos stratégiája 2010 és 2021 között jelentősen megváltozott, köszönhetően a 2015-ben bevezetett új keretrendszernek. Bár a szabályozás gyorsasága meghaladta a várakozásokat, a pénzmosásnak még mindig vannak olyan területei, amelyek esetében az EU úgy döntött, hogy megtartja a „minimális szabályozás elvét". Az egyik ilyen terület az elmúlt években reflektorfénybe kerülő blokklánc technológia és kriptovaluták világa. Ezeket az eszközöket napról napra gyakrabban használják, így elkerülhetetlen, hogy részletes szabályozásra legyen szükség.[14]

Az ötödik pénzmosási irányelv néven ismert 2018/843 jogszabály 2018 júniusában lépett hatályba. Az irányelv indokolása szerint a közelmúltban elkövetett terrortámadások új tendenciákat hoztak felszínre, különösen a terrorista csoportok finanszírozásának és működésének módját illetően. Egyes modern technológiai szolgáltatások alternatív pénzügyi rendszerként egyre népszerűbbek, miközben továbbra is kívül esnek az uniós jog hatályán, vagy olyan mentességeket élveznek a jogi követelmények alól, amelyek már nem feltétlenül indokoltak. A fejlődő tendenciákkal való lépéstartás érdekében további intézkedéseket kell hozni a pénzügyi tranzakciók, a vállalati és egyéb jogi személyek, valamint a trösztök és a trösztökhöz hasonló struktúrájú vagy funkciójú jogi konstrukciók fokozott átláthatóságának biztosítása érdekében, a meglévő megelőző keret javítása és a terrorizmus finanszírozá-

sa elleni hatékonyabb fellépés érdekében.[15] A direktívát kiegészíti egy másik, 2018 októberében elfogadott irányelv, amely a pénzmosás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelmet célzó intézkedéseket vezetett be. Ezek a szabályok egyensúlyt kívánnak teremteni egyrészt a fokozott biztonság iránti igény, továbbá az alapvető jogoknak és a gazdasági szabadságoknak a védelme között. Emellett a módosítások összhangba hozták az uniós jogszabályokat az FATF keretében kidolgozott nemzetközi előírásokkal.[16]

III. A pénzmosás definíciója, szakaszai

A történeti áttekintést és a nemzetközi együttműködés iránt tett lépések bemutatását követően, jelen fejezetben célom a bűncselekmény fogalmi háttérének vizsgálata, aminek részeként nem csak általános büntetőjogi, hanem kriminológiai értelemben is szeretném megvilágítani a pénzmosást. Bemutatom továbbá a globálisan elterjedt egyesült államokbeli modellt, amely a bűncselekményt három fázisra bontja. Úgy gondolom a pénzmosás definitív értelmezése elengedhetetlen egy, a deliktummal foglalkozó kutatás során, hiszen mind az olvasó, mind pedig az író megfelelő kiindulási pontot kap a jelenségkör tudományos szintű értelmezéséhez.

Általános megközelítésben a pénzmosás az illegálisan szerzett javak gazdaságba való visszajuttatását jelenti. A folyamat sokszor bonyolult pénzügyi, banki vagy kereskedelmi átutalások sorozatán keresztül történik, máskor pedig olyan egyszerű, mint egy készpénzes tranzakció. A cél az illegálisan szerzett összegek legálisan szerzett pénzre cserélése, és így a bűnüldöző szervek gyanújának elkerülése.[17] Az Interpol meghatározása szerint a pénzmosás a jogellenesen szerzett jövedelmek eredetének elrejtése vagy leplezése oly módon, hogy úgy tűnjön, hogy azok jogszerű forrásból származnak. Ez gyakran más súlyos bűncselekmények, például kábítószer-kereskedelem, rablás vagy zsarolás elkövetéséhez kapcsolódva valósul meg.[18] Az Európai Unió is olyan folyamatként határozta meg a deliktumot, amelynek során a bűnözők elrejtik vagyonuk vagy jövedelmük illegális eredetét.[19]

Kriminológiai értelemben a pénzmosás olyan törvénytelen folyamat, amelynek során a bűncselekmények – például a kábítószer-kereskedelem vagy a terrorizmus finanszírozása – elkövetése útján keletkezett nagy összegű pénzösszegeket törvényes forrásból származónak állítják be. A bűncselekményből származó pénz piszkosnak minősül, és a folyamat „tisztára mossa" azt, hogy a vagyon eredete legálisnak tűnjön.[20]

A pénzmosás a szervezett bűnözés egyik szükségszerű megjelenési formájának is tekinthető[21], amely tovább növeli a veszélyességét. Ambrus István szerint a pénzmosásban résztvevők különböző, sokszor célzottan bonyolult műveletek végrehajtásával azt kívánják elérni, hogy az egyébként törvénytelen úton megszerzett pénz a külvilág, elsősorban a hatóságok számára már legális jövedelemként jelenjen meg és

felhasználhassák további, akár legális, akár további illegális tevékenységek céljából. A pénzmosás mint jelenség tehát feltételez legalább egy, de jellemzően több, rendszerint a szervezett bűnözés körébe tartozó cselekményt – így például kábítószerrel, prostitúcióval, emberkereskedelemmel, illegális szerencsejátékkal, korrupcióval vagy az állami költségvetések megkárosításával járó bűncselekményeket –, amelyekből jelentős mennyiségű illegális jövedelem keletkezik.[22]

Az Amerikai Egyesült Államokból származó három fázis modell alapján a pénzmosást három szakaszra osztják, hogy könnyebb legyen összehasonlítani, szembeállítani és elemezni a különböző elkövetési módszereket.[23] Ez a három szakasz vagy fázis pedig az elhelyezés, a rétegzés vagy bújtatás, valamint az integrálás. Az első, elhelyezés fázis során a „piszkos" pénzt igyekeznek a legális gazdaságban kimutatni. Miután hozzájutottak a jogellenesen megszerzett pénzeszközökhöz, az elkövetők elválasztják a készpénzt az eredeti forrásától. Ez az, amikor a bűnözői pénzt „kimossák" és álcázzák azáltal, hogy törvényes pénzügyi rendszer körforgásába helyezik azt. Gyakran alkalmaznak ismeretlen, büntetlen előéletű, gyanút nem keltő személyeket arra, hogy ők kis tételekben fizessék be a bűncselekménnyel szerzett összegeket a pénzügyi intézményekbe, s ezért a közreműködőt, akit strómannak szoktak hívni rendkívül jól megfizetik, hiszen ez egy bizalmi pozíció. Amenynyiben a stróman úgy dönt, hogy nem cselekszik a pénzmosók akarata és utasításai szerint és az összeget eltulajdonítja, a pénzmosók törvényes úton nem kérhetik a felelősségre vonását.[24] A pénzmosási folyamat elhelyezési szakaszában gyakori, hogy a létrehozott vagy már meglevő vállalkozások révén az illegális pénzeszközöket összekeverik a cégek törvényes bevételeivel. Ez jellemzően olyan készpénzes vállalkozásokon keresztül történik, mint a szoláriumok, autómosók, kaszinók és sztriptízbárok, mivel ezeknek kevés vagy semmilyen változó költségük nincs. Másik általános megoldás a számlacsalás, fiktív számlázás technikája, mikor a piszkos pénzt a túlszámlázás vagy alulszámlázás, a hamisan leírt áruk vagy szolgáltatások, valamint a fantomszállítás alapján könyvelik és vallják be legális tételként. A bűncselekmény elkövetésének első, imént bemutatott szakasza a legrövidebb, mivel a lebukás veszélye itt a legnagyobb, a piszkos pénzek kilétének felfedezése itt a legegyszerűbb a nyomozóhatóság számára.[25]

A második fázisban, a rétegzés során az illegális jövedelmet elválasztják a forrástól, a bevételeket elrejtik akként, hogy a jövedelem megszerzője, valamint a bűncselekményből származó pénz közötti kapcsolatot ne lehessen felderíteni. A pénz eredete a bűnüldöző hatóságok előtt követhetetlenné válik, köszönhetően a keresztező és fedő műveleteknek, vásárlásoknak, elektronikus átutalásoknak, komplex pénzügyi tranzakcióknak. Különböző jogcímeket teremtenek nemzetközi off-shore cégek, pénzügyi szervezetek igénybevételével, hamis, fiktív számlák, szerződések, nemzetközi kereskedelmi okmányok felhasználásával.

Tipikus rétegzési módszer az illegális bevétel kisebb összegekre bontása és továbbutalása több, rendszerint külföldi pénzintézethez, vagy a vásárolt anyagi javak továbbértékesítése, és a befolyt jövedelem befektetése.

A legalizáció elérésének folyamatában az integráció szakasza az a részmozzanat, amellyel a pénzmosó törvényes magyarázatot tud adni a hirtelen felgyülemlett vagyonára. Itt a lebukás veszélye viszonylag alacsony, ilyenkor már legtöbb esetben csak informátor segítségével lehet az elkövetők nyomára akadni.[26] Ebben a fázisban a bűncselekményből származó vagyont visszajuttatják a gazdaságba, legális üzleti forrásból származónak feltüntetve azt, amely így elismert pénzügyi szervezetektől induló és odaérkező vagyonként tűnik fel. A bűncselekményből származó vagyont beillesztik egy legálisan alapított vállalkozásba, ott bevételként tüntetik fel, mind a bevételi, mind a kiadási adatokat meghamisítják, fiktív számlákkal fedezik a mosott összegeket. Az integrálás során gyakran alkalmazott módszer anonim társaságok létrehozása olyan országokban, ahol a titokvédelmi szabályok garantálják a névtelenséget.[27]

IV. Pénzmosás szabályozásának fejlődése Magyarországon

A pénzmosás történeti és fogalmi alapvetéseit követően célom, hogy a bűncselekmény hazai fejlődését vizsgáljam, amely vizsgálat során felvázolom, hogy miként sikerült a legújabb nemzetközi standardokhoz felzárkóznunk a deliktum jogi megítélése terén. A rendszerváltás előtti időkben Magyarországon szinte ismeretlen volt a pénzmosás fogalma. Ezt több tényező segítette elő. Egyrészről az egyszintű bankrendszer megléte, amely berendezkedés a II. világháborút követő szocialista rezsim gazdaság- és pénzügypolitikájának köszönhető. Ebben a konstrukcióban, szembe a kétszintű bankrendszerrel, a központi bank vagy jegybank a központi banki funkciói mellett közvetlenül a kereskedelmi bankok feladatait is ellátta, tehát a fogyasztókkal egyaránt kapcsolatban volt. A kétszintű bankrendszerben a kereskedelmi bankok és a jegybank elkülönülnek, mert a lakosság a kereskedelmi bankokon keresztül igényelheti a klasszikus pénzügyi szolgáltatásokat, mint például hitel-, vagy pénzkölcsön felvétele.[28] A szocializmus alatt a banki szolgáltatások csupán takarékszövetkezetek révén voltak elérhetőek a lakosság számára, sem tőzsde-, sem valutaügyletek nem tették lehetővé a pénzmosást, így annak lehetősége csupán a takarékbetétekkel kapcsolatos műveletekre korlátozódott. A deliktum megvalósításának további akadálya volt a forint konvertibilitásának hiánya, ráadásul a nemzetközi pénzmozgás csupán egy-két, rendszerint állami tulajdonban lévő társaság kiváltsága volt, arra a lakosság és mások nem kaptak lehetőséget.

A rendszerváltást követően a piacgazdaság betörésével, a kétszintű bankrendszer létrejöttével, valamint az ország lakosságának sebezhető pénzügyi kultúrájával.[29] Magyarország né-

hány év alatt alkalmas célponttá vált a pénzmosó tevékenységet végzőknek. A pénzügyi szektor védelmét biztosító jogszabályi környezet még kialakulóban volt, nem volt azonosítási, sem bejelentési kötelezettség sem. A bűnüldöző szervek adatkéréseit a banktitok alkalmazás megakadályozta. A szervezett bűnözés elterjedésével párhuzamosan a rendőrség nem tudott lépést tartani. A nemzetközi pénzforgalomba történő bekapcsolódás, továbbá az a tény, hogy gazdaságunkat a tőkeéhség jellemezte, intenzív – kontroll nélküli – legális, illetve illegális tőkebeáramlást eredményezett.[30]

Észlelve az egyre súlyosbodó helyzetet, az Országgyűlés 1994-ben törvényt alkotott a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról, a Kormány végrehajtási rendeletet bocsátott ki és sor került a büntető törvénykönyvben a pénzmosás deliktumként történő meghatározására és a szankciók leírására az 1994. évi IX törvény rendelkezései nyomán. Felismerve a bűncselekmény határon-túli jellegét, Magyarország a 2000. CI. törvény kihirdetésével csatlakozott a pénzmosásból és bűncselekményből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló Strasbourgban, 1990-ben kelt egyezményhez. A 2001-es new-yorki ikertornyok elleni támadásokat követően a nemzetközi fellépés erőteljesebb lett a pénzmosással szemben, mert a deliktumot a terrorizmus finanszírozásával együtt kezdték értelmezni. A bűncselekmény üldözésével szembeni nemzetközi elvárásoknak az említett jogalkotói lépésekkel nem tudtunk teljes mértékben megfelelni, ezért elsőként és egyedüliként az OECD tagországok közül, hazánk felkerült a FATF pénzmosási feketelistájára a „nem együttműködő" országok csoportjába, ahonnan 2002 júniusában sikerült lekerülnünk a jogszabályi környezet szigorításával. Ezt követően az uniós jogharmonizációs kötelezettségeknek eleget téve az új pénzmosási irányelveket egymás után implementáltuk a hazai jogba. 2007- től a magyar pénzmosás-ellenes szabályozás a büntetőtörvénykönyvben és a pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról 2003. évi XV. törvényben kapott helyett. Előbbi jogszabályt az új 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban Btk.), míg utóbbit a 2017. évi LIII. törvény a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról (a továbbiakban Pmt.) váltotta.

A Pmt. célja, hogy a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása tilalmának hatékony érvényesítése érdekében megelőzze és megakadályozza a büntetendő cselekmények elkövetéséből származó pénznek vagy pénzben kifejezhető értékkel bíró dolognak a pénzmosás szempontjából veszélyeztetett tevékenységeken keresztül történő tisztára mosását, valamint a terrorizmusnak pénzzel vagy pénzben kifejezhető értékkel bíró dologgal való támogatását.[31] A törvény hatálya többek között a magyarországi illetőségű hitelintézetekre és pénzügyi szolgáltatókra, bizalmi vagyonkezelőkre, ügyvédekre, könnyvizsgálókra, kaszinókra terjed ki. A Pmt. részletes ügyfél-átvilágítási, kockázatértékelési kötelezettségeket ró az alanyaira, továbbá a bejelentési kötelezettség keretében szabályozza a

pénzmosás gyanúja esetén elvárt magatartást.

Az uniós szabályozás változására és a 2018 júniusában hatályba lépett 2018/843 direktíva rendelkezéseinek való teljeskörű megfelelés miatt a jogalkotó a 2020. évi XLIII. törvény által bevezetett, 2021. január 1-jén hatályba lépett rendelkezésekkel a pénzmosás tényállását jelentős mértékben módosította. A végső előterjesztői indokolás szerint a jogalkotó célja az volt, hogy javítsa a vagyoni érdekeket szolgáló járulékos bűncselekményekkel szembeni büntetőjogi eszközök hatékonyságát, ezzel a pénzmosás elkövetési tárgyát tartalmilag kiterjesztette, egy összevont tényállást alkotott, az orgazdaságot beolvasztotta a pénzmosásba, az uniós normaanyag által elvárt kiegészítéseket beépítette és a minősítési rendszert átalakította.[32]

A hatályos büntetőjogi definíció alapján Gál István a pénzmosás öt alapesetét rögzíti, amelyeket főbb jellemzőik alapján a következő elnevezésekkel jelöl meg: materiális statikus pénzmosás, célzatos dinamikus pénzmosás, bűnpártoló jellegű dinamikus pénzmosás, orgazda jellegű statikus pénzmosás, gondatlan pénzmosás.[33] Statikus jellegű pénzmosás esetén az elkövetési magatartások túlnyomó többsége nem tartalmaz vagyon-transzformációt, tehát a bűnös eredetű vagyon az elkövetés során általában nem vált alakot. Ezzel szemben a dinamikus pénzmosás során az elkövetési magatartások túlnyomó többsége közvetlenül vagy közvetve vagyon-transzformációt is eredményez, ez ugyan nem büntetőjogi értelemben vett eredménye ennek a bűncselekménynek, hanem csak kriminológiai értelemben vett megkülönböztető ismertetőjegye. Ötödik alapesetként pedig a gondatlan alakzat szerepel.[34]

A magyar büntetőjog ezenfelül ismeri és alkalmazza a deliktummal kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztásának szabályát, amely szerint vétséggel büntetendő a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának megelőzésével és megakadályozásával kapcsolatos, törvényben előírt bejelentési kötelezettség elmulasztása.[35] Meg kell jegyeznem, hogy szemben néhány más állam jogi szabályozásával, a magyarországi büntetőjogba nem került beépítésre az autonóm pénzmosás kategóriája, vagyis az, amikor alapcselekmény nélküli szokatlan tranzakciók is pénzmosásnak minősülhetnek.

Az európai uniós csatlakozásunk óta erőteljes nemzetközi, uniós hatás figyelhető meg a szabályozásban, amit a módosító törvény indokolása is alátámaszt. E szerint a saját bűncselekményből származó jövedelem tisztára mosása a 2018/1673 irányelv preambulum bekezdése alapján azonban csak olyan esetekben büntetendő, ha a pénzmosás túlmutat – az Irányelv megfogalmazásában – a puszta birtokláson vagy a felhasználáson, és a vagyon átruházására, átalakítására, eltitkolására vagy leplezésére is kiterjed, továbbá a büntetendő cselekmény által okozott kárhoz képest további kárt eredményez.[36] Ezzel kapcsolatban a hazai büntetőjogászok a büntetlen utócselekmény több száz évre visszanyúló dogmatikai alapvetését látják felülírni. A tényállás szembe megy azzal az alapelvvel, hogy az em-

beri természettel ellentétes követelményeket még maga a büntetőjog sem támaszthat a társadalom tagjai számára. Kétszeres értékelésként értékelhetjük, ha ugyanis valaki elkövet egy lopást, akkor nem várható el tőle, hogy a lopott dolog eredetét ne leplezze.[37]

Komoly gyakorlati kihívásokat rejteget az orgazda jellegű statikus pénzmosás alakzata is.

Öt évig terjedő szabadságvesztés az alapeset szankciója, így két év feletti büntetésből kellene kiindulni a középmérték alapján egy ötvenezer-egy forint értékű lopott dolog vásárlójával szemben. A lopás elkövetője pedig – amennyiben ez az első bűncselekménye – alappal számíthat megrovásra. Tekintettel arra, hogy a deliktum ezen alakzatát az alapbűncselekmény elkövetője nem követheti el, logikus lépés lehet az elkövető részéről beismerő vallomást tenni abban, hogy az elkövetésre készülő személy számára az elkövetést megelőzően legalább pszichikai támogatást nyújtott. Így egy kisebb értékre elkövetett lopás pszichikai bűnsegédjeként szintén csak megrovásra számíthat.[38]

Fontos rendelkezés, hogy a deliktum elkövetési tárgya kitágult. Ez azt jelenti, hogy a korábbi dolog fogalom helyett a vagyon fogalma került be a tényállásba. Tekintettel arra, hogy a vagyon definíció alá tartozó elemeknek nincs taxatív felsorolása, az elkövetési tárgyak köre automatikusan kiszélesedett. Meglátásom szerint a jelenlegi technológia boom korában ez egy abszolút ésszerű megoldás, aminek köszönhetően többek között a kriptoeszközök útján megvalósított bűncselekményeket is szankcionálja a jogalkotó. Az elmúlt évtizedben számos tanulmány foglalkozott azzal, hogy a bűnözők – különösen a szervezett bűnözői csoportok – visszaélnek a blokklánc-technológián alapuló virtuális fizetési eszközökkel, mivel számos jellemzőjük előnyös lehet számukra. A legtöbb esetben használatukhoz nem szükséges személyes adatokat megadni, a szolgáltatók az új regisztrációk során nem követelik meg a személyazonosító okmányokkal történő azonosítást, és nem végeznek ügyfél-átvilágítási eljárásokat sem. Ezt figyelembe véve, a nagyfokú anonimitás fenntartása mellett bárki, aki rendelkezik e-mail címmel, vásárolhat kriptovalutákat.[39] A pénzváltók – a kriptovaluta és a fiat valuta közötti – pénzmosásban betöltött szerepe szintén problémát jelenthet, továbbá a kriptovaluták magas likviditása ugyancsak előnyös tulajdonság lehet a bűncselekmény elkövetéséhez.[40] Ezt támasztja alá, hogy a kriptovaluták útján elkövetett pénzmosási statisztikákat tekintve, az adatszolgáltató Chainalysis felmérései szerint még ha a kriptotranzakciók teljes volumene csökkent is, a tiltott tevékenységhez kapcsolódó kriptotranzakciók értéke már a második egymást követő évben nőtt. Ami azt jelenti, hogy 2022-ben meghaladta a 14 milliárd dollárt ez az összeg.[41] A kiberbűnözők 2021-ben 8,6 milliárd dollár értékű kriptopénzt mostak tisztára, ami 30%-os növekedést jelent az előző évhez képest. A kriptoeszközök útján elkövetett pénzmosás többnyire országhatárokon átívelő folyamatként valósul meg, a technológia tehát a bűncselekmény globalizálódá-

sát segíti elő. Erre tekintettel a lokális nemzeti megoldások jelen esetben nem biztos, hogy eredményre vezetnek. Az Európai Unió élen jár a digitalizációt érintő lehetőségek kiaknázásban, valamint az innovációból eredő veszélyek kezelésében. Az uniós jogalkotó az elmúlt években komoly erőfeszítéseket tett egy olyan jogszabályi rezsim megalapozására, amely határokon átívelő fellépést enged és nagyobb együttműködésre sarkallja a tagállamokat, többek között azáltal, hogy egységes standardokat vezet be a kripoteszközök piacán. A digitális pénzügyi csomag – amely egy olyan intézkedéscsomag, amely a digitális finanszírozásban rejlő innovációs és versenypotenciál további lehetővé tételét és támogatását szolgálja, a kockázatok mérséklése mellett – részeként a 2020/0265(COD) Markets in Crypto-assets irányelv, közismerten MiCA irányelv[42] elfogadásával első alkalommal állapított meg uniós szintű jogi keretet a kripto ágazattal kapcsolatban. Kiemelt célkitűzés, hogy a jogszabály hatálya alá tartozó szolgáltatásokat nyújtó jogalanyoknak meg kell felelniük a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelemre vonatkozó uniós szabályoknak is, amelyek integrálják a nemzetközi normákat. A MiCA a kriptoeszközök kibocsátó cégek struktúrájával, szervezetével kapcsolatban szigorú követelményeket fogalmaz meg, így vezető testületének tagjaival kapcsolatban többlet alkalmassági kritériumokat ír elő, azaz bizonyos többletfeltételeknek kell megfelelniük, és különösen nem ítélhették el őket pénzmosás vagy terrorizmus finanszírozása terén elkövetett bűncselekményért vagy más, a jó hírnevüket érintő bűncselekményért. Az ún. fehér könyvek közzététele során figyelemmel kell lenni és részletes információkat bemutatni a pénzmosási és terrorizmusfinanszírozási kockázatértékelés és az ahhoz kapcsolódó általános politikák és eljárások tekintetében.[43] Magyarország a közösség tagjaként köteles az új rendelkezéseket implementálni a jogrendszerébe. Ez azt jelenti, hogy a kriptoügyletekhez kapcsolódó jelentéstételi követelmények emelkednek a jövőben, ami nagyobb transzparenciához és remélhetőleg a visszaélések számának csökkenéséhez vezet majd.

V. Következtetések

Tanulmányomban bemutattam a pénzmosás alapvető fogalmi, tényállási elemeit, a deliktum jelentőségének, a nemzetközi szabályozási törekvéseknek a történeti evolúcióját. Ezt követően megvizsgáltam, hogy milyen gazdasági, társadalmi viszonyok tették lehetővé, hogy a bűncselekmény elterjedjen Magyarországon, továbbá miként sikerült a nemzetközi elvárásokat lépésről lépésre teljesíteni, így – elsődlegesen – az Európai Unió jogalkotási törekvései hogyan ültették át a hazai jogba. A kutatásom során azt a következtetést vontam le, hogy a bűncselekmény elleni fellépés érdekében a jogalkotó egyre inkább globális jellegű megoldásokat fogalmaz meg, mivel a pénzmosók lehetőségei a technológiának és világgazdaság nemzetközivé válásának köszönhetően jelentős mér-

tékben kiszélesedtek. A nemzeti jogalkotások ebből kifolyólag már a nemzetközi szervezetek, valamint az Európai Unió ajánlásait és cselekvési terveit, szabályait igyekeznek beemelni a hazai szabályozásba.

Véleményem szerint a magyar szabályozás vizsgálatának eredményei is ezt támasztják alá. Kérdésként és megoldandó feladatként merül fel, hogy a hazai jogrendszer dogmatikájában némely esetben nem találunk-e ellentmondásokat a nemzetközileg elfogadott standardokkal, tekintve, hogy a pénzmosás országonként eltérő jelleget mutathat adott terület gazdasági, társadalmi, politikai viszonyaiból, az ott élő lakosság pénzügyi kultúrájából adódóan. Az egyre egységesedő szabályozás emiatt a jogalkalmazók számára kihívásokat tartogathat, ami közvetetten vagy közvetlenül még akár meg is nehezítheti az illegálisan megszerzett vagyonok visszaszerzését. Ebből következően a jogalkalmazó szervek, bíróságok meglátásom szerint nagy szerephez jutnak a probléma kezelésében, hiszen a joggyakorlat korrigálhatja a szabályozás hézagait, ellentmondásait. A bírói ítéletekben van lehetőség a jogszabály szövegének olyan szintű értelmezésére, amely jelzéssel szolgálhat a jogalkotó számára, hogy szükség mutatkozik a vonatkozó rendelkezések kibővítésére vagy módosítására. Továbbmenve a bírói gyakorlat maga is hozhat olyan döntést, a korlátozott precedensrendszernek köszönhetően, amely kvázi kötelező jelleggel a tényállás értékelésének részeként beépül a jogtudatba, javítva a kodifikációs hézagokat.

Ennek ellenére a fejlődési irányokat tekintve abszolút pozitívumként kiemelendő, hogy a tényállás elkövetési tárgyának átalakításával a fogalomkör kibővítése következtében olyan rugalmas szabályt sikerült megalkotni hazánkban, aminek köszönhetően a kiberbűnözőkkel[44], azon belül is a blokklánc technológiát használó elkövetőkkel szemben is fel tud majd eredményesen lépni az igazságszolgáltatás a jövőben. Úgy gondolom, a dolog helyett a vagyon fogalma jóval több teret enged a jogalkalmazónak és a bűnüldöző szerveknek, hogy a bűncselekménnyel szerzett előnyöket nagyobb és hatékonyabb arányban tudják felmérni és visszaszerezni, tekintve, hogy a vagyonba tartozó elemek köre sokkal szélesebb skálán mozog, mint ahogy az a jogszabályi értelmező rendelkezésekből is kitűnik.

1 Nagy Richárd – Vári Vince: Új irányok a vagyonvisszaszerzésben. Belügyi Szemle 2021. 4. 579. o.

2 https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-statistics/crime-areas/economic-crime/money-laundering (2023.06.13.)

3 Gál István László: A pénzmosás elleni küzdelem közgazdasági és büntetőjogi kérdései. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2005. 25. o.

4 A Hawala egy informális pénzátutalási rendszer, amelyben a pénzt brókerek hálózatán keresztül továbbítják (akiket hawaladaroknak hívnak) a készpénz tényleges / fizikai mozgása nélkül. A pénzátutalás a szokásos banki útvonalaktól eltérő módon történik, ezért néha földalatti banknak hívják. A hawala kifejezés hagyományosan egy olyan pénzátutalási mechanizmussal kapcsolatos, amely Dél-Ázsiában sok évszázaddal ezelőtt széles körben működött a hagyományos kereskedelmi útvonalak mentén a Közel-Keleten és Kelet-Afrika egyes részein. erről lásd bővebben FATF: The role of Hawala and other similar service providers in money laundering and terrorist financing. FATF and OECD, France, 2013.

5 https://www.grantthornton.com.mt/

insights/the-evolution-of-money-laundering-from-ancient-china-to-the-internet/ (2023.05.26.)

6 Peter E. Meltzer: Keeping Drug Money from Reaching the Wash Cycle: A Guide to the Bank Secrecy Act. Banking Journal 1991. 230. o.

7 H.R.5484 – Anti-Drug Abuse Act of 1986.

8 UNODC: Convention against the Illicit Traffic in Narcotic Drugs. 1988.

9 https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=8957783&fileOId=8957784 (2023.05.19.)

10 https://www.fatf-gafi.org/en/the-fatf/who-we-are.html (2023.05.21.)

11 https://www.mnb.hu/felugyelet/szabalyozas/penzmosas-ellen/korlatozo-intezkedesek-szankciok/penzugyi-akciocsoport-fatf (2023.06.05.)

12 https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=8957783&fileOId=8957784 (2023.05.19.)

13 https://egmontgroup.org/ (2023.08.19.)

14 Gáspár Zsolt: Money Laundering and Cryptocurrencies in the Hungarian and EU regulations. In: (Bujtár Zsolt – Gáspár Zsolt – Szilovics Csaba – Breszkovics Botond – Ferencz Barnabás – Ázsoth Szilvia – Szívós Alexander Roland – Martin Márton szerk.): Fintech – Defi – Kriptoeszközök gazdasági és Jogi lehetőségei és kockázatai: Konferenciakötet – Válogatott Tanulmányok. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2022. 49-58. o.

15 Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU section (2)

16 https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/fight-against-terrorism/fight-against-terrorist-financing/ (2023.06.04.)

17 Vandana Ajay Kumar: Money Laundering: Concept, Significance and its Impact. In: European Journal of Business and Management 2012. 4/2. 114. o.

18 https://www.interpol.int/Crimes/Financial-crime/Money-laundering (2023.06.13.)

19 https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/money-laundering.html (2023.06.11.)

20 https://www.mnb.hu/letoltes/pszafhurtfkonf-gali.pdf (2023.05.15.)

21 Christoph Mayerhofer – Jörg-Martin Jehle: Organisierte Kriminalität. Kriminalistik Verlag 1996. 17. o.

22 Ambrus István: Büntetőjog 2021. – a pénzmosás újrahangolt tényállása és a hálapénz kriminalizálása. In: Büntetőjogi Szemle 2021. 9/2. 3-10. o.

23 Gerry Ferguson: Global corruption: Law, theory & practice – Third Edition. Chapter 4 Money Laundering. University of Victoria, England, 2018. 308. o.

24 Molnár Csaba: Néhány gondolat a pénzmosásról. In: ORFK Tájékoztató 1999. 2. 6. o.

25 https://www.mnb.hu/letoltes/pszafhurtfkonf-gali.pdf (2023.05.15.)

26 Bardócz Csaba: Pénzmosási technikák. In: Belügyi szemle 1997. 3. 76. o.

27 Joras Ferwerda: The economics of crime and money laundering: Does anti-money laundering policy reduce crime? In: Review of Law and Economics 2009. 5/2. 909. o.

28 Erről lásd részletesebben Szilovics Csaba: Pénzügyi Jog. Novissima Kiadó, Budapest 2022. 176-190. o.

29 Erről lásd részletesebben https://arsboni.hu/a-penzugyi-kultura/ (2023.05.16.)

30 https://www.mnb.hu/letoltes/pszafhurtfkonf-gali.pdf (2023.05.15.)

31 2017. évi LIII. törvény a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról Preambuluma

32 Belovics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: Büntetőjog – Általános rész. HVG–ORAC, Budapest 2015. 65-75. o.

33 Gál István László – Sinku Pál: Dinamikus és statikus pénzmosás – egy új tényállás kritikai elemzése. Magyar Jog 2008. 3. 129-139. o.

34 Gál István: A pénzmosás új elkövetési tárgya. In: (Bujtár Zsolt – Szívós Alexander Roland – Gáspár Zsolt – Szilovics Csaba – Breszkovics Botond szerk.): Kriptoeszközök világa a jog és a gazdaság szemszögéből. PTE ÁJK, Pécs 2021. 107-108. o.

35 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 401. §

36 T/9918. számú törvényjavaslat indokolással – a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról.

37 Gál István László: Dogmatikai problémák a pénzmosás hatályos magyar szabályozásával kapcsolatban. In:

Belügyi Szemle 2023. 71/5. 761. o.

38 Gál István László: Dogmatikai… i.m. 761. o.

39 Henry Daniel Hillman: Money Laundering Through Cryptocurrencies: Analysing the Responses of the United States and Australia and Providing Recommendations for the UK to Address the Money Laundering Risks Posed by Cryptocurrencies. Faculty

of Business and Law, University of the West of England, Bristol 2020. 142-145. o.

40 erről lásd részletesebben Gáspár Zsolt: Cryptocurrencies & Cybercrimes: The criminal aspects of crypto assets. In: (Bujtár Zsolt – Szívós Alexander Roland – Gáspár Zsolt – Szilovics Csaba – Breszkovics Botond szerk.): Kriptoeszközök világa a jog és a gazdaság szemszögéből: konferenciakötet. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 2021. 143-151. o.

41 https://blog.chainalysis.com/reports/2022-crypto-crime-report-introduction/ (2023.06.10.) és https://www.reuters.com/business/finance/crypto-crime-hits-record-20-bln-2022-report-says-2023-01-12/ (2023.06.10.)

42 https://www.portfolio.hu/befektetes/20230516/eljott-az-uj-vilag-a-kriptoknal-itt-az-eu-s-szabalyozas-a-mica-615600 (2023.05.24.)

43 2020/0265(COD) Markets in Crypto-assets irányelv

44 erről lásd részletesebben Tóth Dávid: Crimes in Connection with Cryptocurrencies. In: Journal of Eastern-European Criminal Law 2019. 6/2. 193-206. o.

COLLOQUIUM

Csaba Bognár
doctoral candidate, Doctoral School of the Law, University of Pécs
MA student, Faculty of Economics Eötvös Loránd University

Further training requirements for lawyers compared to other counseling professions in Hungary*

I. Introduction, context and background

In today's digital world, the fear of the devaluation of acquired knowledge is constantly being raised in the face of new and new technical innovations. The dangers of this vary from profession to profession but have a common source of danger. The transforming role and significance of practical knowledge were formulated even before the age of artificial intelligence[1]. Currently, while studying in the institutional system of higher education and looking for further opportunities, the topic may have attracted even closer interest: is a process ending after university, or is a participant in a profession condemned to lifelong learning with compulsory, continuous commitment and competence development?

Starting from the structure of one of the most traditionally stable professions in the last centuries, I was looking for an answer to the question: do the training requirements of the Hungarian consulting professions interact? Is the profession of lawyer as a profession with deep, embedded community traditions spanning social change in line with trends? What are the training, participation, registration needs, and related financial sacrifices of staying in the market? According to my hypotheses about the questions asked, staying on track requires more and more significant competency development with significant additional financial sacrifices. Similar training or competency development and registration needs arise in the consulting professions that can be compared to the law. Even after obtaining the attorney's seal, additional periodic compliance reporting will be required to maintain the practice.

In the course of my work, in order to reach the conclusions, I conducted content and document analysis, examined the regulations and legislation to a different extent, as well as I compared the studied literature and the Hungarian regulatory environment, and studied ethnographic elements that fit the topic. Besides law, the inclusion of professions for the examination as the subjects

* "Supported by the ÚNKP-21-2-II-NKE-122 New National Excellence Program of the Ministry for Innovation and Technology from the source of the National Research, Development and Innovation Fund."

of the analysis was partly a priori and partly emergent, with the help of the applicable legislation, to determine the possible scope of the research. I tried to seek objective aspects, even though the sampling remained non-systematic and partly arbitrary, and then I tried to draw further conclusions inductive from the selected data.

II. "LLL," lifelong learning

Although Lifelong Learning as early as the 1970s, and 1996 was the European Year of it, its significance in today's digital world is even more unquestionable. Even among lawyers with such a long tradition, all resistance has fallen: a five-year period of in-service training has begun on January 1, 2020, in Hungary[2], with more than a two-decade-long lag compared to teachers[3]. It should be noted that in the case of teachers, participation in lectures and demonstration classes was required from time to time during communism in Hungary, in the Kadarism, in the framework of the further training course, about which certificate was given. In the late 1990s, this was merely formalized[4]. The need for up-to-date knowledge is gaining ground in our fast-changing world, which is being exploited by newer and newer actors in the education market, and these intellectual products are sold in increasingly attractive and accessible packaging to meet that need. However, the continuous growth of the proportion of tertiary education graduates in Hungary and the region seems to have stagnated in the last decade. Nevertheless, research or comparative country lists generally do not measure the growth of further postgraduate and other specialized course qualifications of tertiary and upper-secondary graduates also the accumulation of same-level qualifications. All of this results in the expansion of expertise and the fulfillment of societal and clients' expectations in counseling professions.

III. Lawyers

The official names and roles of practicing lawyers are expanding in Hungary: a) attorneys-at-law, b) European Community lawyers, c) foreign legal advisors, d) registered in-house legal counsels, e) salaried attorneys-at-law, f) salaried European Community lawyers[5]. These groups (except European legal advisors) are required to undergo further training[6], and there is also a compulsory education program for candidates: g) junior attorneys-at-law, and h) registered junior in-house legal counsels.

In the past, after the bar exam, a law firm's signboard on its door, even if it did not guarantee a livelihood and line-up of clients, meant the end of formal education. After the bar exam, the following practical experience in the field, pursued for years, finally meant real knowledge Meanwhile, the growing number of handled cases resulted in higher and higher representation fees, demand, and even inheritable practices as the reputation grew. In Hungary, leaving communism behind, the latter change of regime, the mass entry with

the opening of the professional career[7] (previously there were fixed numbers, the bar admission worked on a quota-based system), and the continuously increase in the number of graduates established the importance of titles and ranks. The well-sounding variety of LL.M. specialist lawyers and other postgraduate titles have gained more importance with the spread of the internet and the relegation of the ban on advertising to the background[8], while it added special expertise to strengthen the image of credibility.

However, in our digital world dominated by smart devices, the virtual design and modern look of the interface obscure the real picture in many cases. Of course, this also conveys a kind of expertise and competence, though not primarily in the field of law. Among other things, and in addition to the material ones, the combinations of all these (technical level, design elements and measures of professional excellence, etc.) can help to increase the customer base and win orders in an impersonal virtual environment.

The introduction of further training points also provides the basis for professional compliance in the case of lawyers. In retrospect, the structure established by the Chamber Act of 1875, which was born after significant preparations, is an excellent example of legal self-government and self-organization since then, indicating how it has, through their experience: "to address the shortcomings in the area of justice and the judiciary and to put forward and propose modern reforms."[9] From the beginning of the 20th century, there have also been provisions on the importance of further training: "regular meetings should be held with bar associations to promote the theoretical and practical training of legal practitioners by discussing new developments, controversial cases and other appropriate cases."[10] However, the freedom within the chamber was precisely to overcome the obligation imposed, insisting at all times on the exemption from the prescribed further training – suppressing the resistance, it was initially only a matter of creating the need for candidate education from an "Attorney School" to lectures for practicing lawyers, to a "Attorney Academy" for compulsory training.

The otherwise extremely easy period of further training is currently five years, during which at least the acquisition of at least 16 points per year, together at least 80 points must be documented, and for those over 75 years of age, half of this must be documented (with other exceptions and exemptions). Of this, a maximum of 4 credits of 'compulsory' free and electronic credits and the other 'more optional' training in-person or online events, which can be a) in law or political science, legal practice, administrative or professional language practice, or course that otherwise facilitates the activity of a lawyer; b) professional event, conference; (c) professional competition[11].

IV. Delimitation problems among lawyers and other counselors

Although it is somewhat subjective which border areas can be considered as a profession similar to a lawyer, perhaps their broader examination is not extreme, as well as the selection from the lawyer's work (advice, representation, defense, documents, and custody) only the state power independent advisory role. So the lawyers and other counsellors' comprehensive analysis of professions when reviewing the 'credit issuer market'.

All the more so because the examined professions may also be covered by the activity of a lawyer. Perhaps it is undeniable that, in addition to legal options and obligations, financial aspects permeate every corner of the economy and business, and, like other market participants, are a priority for law firms. As the focus of my analysis is Hungary, and although more and more large international offices are present in Hungary, the vast majority of attorneys are still individual lawyers (who may in close cooperate with another one- or two-person offices with or without assistance, trainee, or junior), thus micro-enterprises it is essential to function as a manager, tax expert, business coach to stay in business.

In my further analysis, I have included similar occupations in the financial-economic-management sectors, as well as mediation which fits each area. Although the demarcation may not be completely exact, the aim of the analysis is to examine the qualification and further training obligations of assisting professions, which, like the legal profession, provide services in an advisory role affecting financial interests, on a professional basis, for a fee. Thus, I did not include in my paper the mentorship, as it is mostly provided free of charge, as well as patronage and executive producer quality, because it assumes an opposite cash flow, while the producer involved in the production and other similar tasks already provides real intellectual added value to the product, it has an impact on the profit, its benefit depends on it.

The profession of teacher, coach, an expert in a field of science or even psychology would also lead further. While in other cases only the giving of an expert opinion is the dominant e.g. in the case of real estate or works of art valuation. After reviewing the professions and qualifications, I examined the professions detailed below.

V. Other counseling professions

1. Tax consultant, tax expert

In Hungary, a tax consultant performs advisory and audit work related to taxes and tax-like obligations (fees), and also performs consulting and control work related to budget support after the professional qualification[12] and registration in this field, while with the tax expert or the certified tax expert title, after regulated professional practice

and successful exam. According to the current regulations replacing the previous 5-year training period, from 1 January 2020, now for a period of 1 year, similarly to accounting service providers, 20 credit points must be obtained per calendar year by participating in a qualified training course conducted by an accredited training organization[13]. Lecture hall and e-learning lectures are also available, the credit values are approx. They are determined after 40 minutes, the annual obligation is up to 2 larger, longer modules or can also be found after completing a training session. Both tax and accounting topics are available, overlapping with professional training for accountants. A novelty related to the currently introduced 1-year further training period in Hungary is that the same amount of further training credit is required in the 12 months prior to the official registration.

2. Public Procurement Consultant

For the registering or renewing of an official public procurement consultant (FAKSZ) of the Public Procurement Authority, 15 further training points are required, which can be completed once (in the previous 6 years) with a higher education qualification in the field of public procurement. Recognition of practical knowledge is provided by the task of completing at least 15 public procurement procedures in the three years prior to the submission of the application and by at least 10 documented presentations of public procurement or control activities, or by other possibilities that could certify the relevant professional experience (at least 50 references or two-year-long ministerial, arbitration work[14]). The registration is valid for 2 years, which can be renewed by re-examining the conditions[15].

3. Mediator

The legislator also imposes obligations in 5-year training cycles for a mediator intended to conduct pre-litigation, facilitation, conciliation, and conflict management proceedings between the parties to a dispute. The required 50 points are obtained from at least two types, with 10 points per form of further training. The possibilities are: a) listed theoretical training modules, b) practical training methods, c) joint mediation with an instructor, d) participation in a professional conference[16]. Contrary to the precise framework of the law, but in line with the actual practice of mediation, the clarity, framework, duration, and quality of the forms of further training are somewhat obscure, as well as the structures of further training of registered training places move on a wide scale too.

4. Coach

Compared to the former professions, we need to navigate in a much more complex organizational regulatory environment to review the further training system for coaches in different disciplines. However, a brief detour on the subject of further training cannot be ignored here in terms of acquiring qualifications that are breaking records

of popularity today. A 2019 amendment to the Hungarian Higher Education Act created an uncertain situation for the practice of the coaching profession, which is included in the education portfolio of higher and higher education institutions, as it restricted the use of the name to those who graduated within such a framework[17]. In recent years, it has become more and more important in Hungary to announce coach courses to satisfy the dynamically growing demand for these 'trendy' professional qualifications, while to becoming a psychologist or consulting psychologist is only possible after hard work and long years of university, like the lawyers. It is not the subject of this dissertation to expand on the legal facts of curfew, or to detail issues of separation between life coaching and the field of psychology or health care (e.g., psychotherapist)[18]. After a narrow six-month period of the National Higher Education Act, specialized further training was removed from the list of legally protected qualifications. Although the title of the coach with different designations can still only be obtained within such a framework, the use of the name alone is not tied to an actual qualification. Thus, even in the absence of a free MOOC or other type of course, which may cost more than 10,000 USD in the USA[19], or at least 100,000 HUF in Hungary, do not necessarily worth more.

Nevertheless, in addition to the transparent training requirements, specialized further training can be obtained within the framework of Hungarian higher education, which offers the prestige of a diploma, and in several cases, co-operates with a prospering coach training company that provides up-to-date knowledge even in market conditions.

In this very wide range of spectrum, quality and credibility of knowledge content, the promotion system of the International Coach Federation (ICF) is gaining recognition, where ACC, PCC, and MCC degrees lead the professional rankings. With the two-thousand-year-old mature framework of advocacy and Roman law, it is not easy to establish professional standards for a new profession. The international organizational system that seeks to establish its own legitimacy by establishing a quality framework in the fierce market competition to serve the ever-widening needs is becoming an increasingly important benchmark with the acceptance of its ethical protocols, content protocols, and brand. "In the counseling profession, all possible ... influencing factors ... common denominators are presumably inherent in all assistant / therapeutic relationship."[20] In addition, according to differing views, the primary goal of the otherwise important quality content framework is to maximize material benefits, the certification of conformity to the established requirements, the accreditation of the program, the admission qualification's heavy costs in the prices of the qualified courses and the obtain of the certification, and these add ups further in the fees for a coaching service, which is provided while possessing these, and as such, the fees are the most important rank- and identity constructing factor

instead of the counseling career's core values.

To qualify for the ICF, the completion of a course accredited by an international association is needed (or, without that, additional conditions and higher costs), an online test and a certificate about the practical experience, which requires 100 hours (of which 70 are paid) of coaching hours at the ACC level[21]. In the case of a PCC level, 500 (440 paid) hours have to be completed with at least 25 clients[22], while in the case of an MCC level, at least 35 clients have 2,500 (2200 paid) hours and additional conditions must be documented[23]. The cost of obtaining titles is currently: 100 USD / 400 USD (ACC), 300 USD / 575 USD (PCC) the latter amounts with training documentation review, and 575 USD for MCC, titles without membership are 200 USD higher everywhere, while annual membership fee is 245 USD. Renewal fees are required every 3 years after the acquisition, currently 175 USD with membership and 275 USD without membership[24]. In addition to this, the accredited courses have a wide range, the participation, preparation, coaching audio material judgements and so on can cost more than 100.000 HUF, sometimes millions of HUF.

5. Value analyst

Perhaps a lesser-known, yet effective decision-making and decision-support aid, "with a focus on functionality,"[25] (Fodor, 2011) is designed to assess the satisfaction of a need at the lowest cost. The Society of Hungarian Value Analysts (SHVA), in parallel with coaching training companies, in cooperation with universities, in a form of specialist courses, implements the so-called institutional training, while also available as adult education course frameworks at SHVA's headquarters and can also be completed with a VMA exam. The qualification obtained by the exam is provided by the Value Methodology Associate (VMA) Certification, so-called Value Analyst team member, American Society for Valuation, SAVE International. The condition of the successful test is the completion of a 32-hour VMF1 core course approved by an international company. The online or computer-based English-language test (currently 185 USD) is 90 minutes, with only 60 multiple-choice questions, with a score of at least 70% for compliance. In every two years, paying an additional fee is required (currently 100 USD for members, so there is an additional membership fee), and maintaining the certificate is all 8 PDUs, so-called professional development unit, subject to the acquisition of lecture-like credits[26].

Upper level is the Certified Value Specialist (CVS), a Registered Value Methodology Expert, for which the before mentioned qualification is needed, and two value studies (at least 24 hours each), an also 32 hours VMF2 advanced course, and, after these, a successful exam (current fee is 360 USD for members, to which a 180 USD maintenance fee is needed in every two years, while without membership it is significantly higher).

Another significant European value management organization is the Value

for Europe (Association Européenne de Gestion de la Formation et de la Certification en Management par la Valeur EGB), its levels of training are Qualified Value Associate (QVA), Professional in Value Management (PVM) and Trainer in Value Management (TVM) 33. Like the American organization, a 3-day VM1 exam is followed by a multiple-choice QVA exam, and two value studies are required to qualify. For the PVM level, continuous development, two more courses, VM2, VM3, two more value studies and 400 hours of practical experience are required, and then a demonstration on an interview is also needed for the qualification. Instead of courses, it is possible to go immediately to the interviews by presenting 5 years of practical experience and the so-called "folder," moreover, the interoperability is also provided for this level by the American organization's CVS certification. The highest level here is the TVM, which can be achieved by at least 1,000 hours of practical experience which is followed by a TTT course. IVM organizational membership (UK) also requires continuous development and annual diary keeping. The two competency-based upper levels need to be re-rated every 4 years, while there is no such requirement for QVA[27]. The simplified flowchart of the Austrian organization illustrates all better than others: see **Fig. 1**.[28]

The company's extensive international network, which creates value for the training, is reflected in the national organizational list of 15 countries.

After reviewing a wide range of further training obligations, it can be seen that in some professions only theoretical, in others theoretical and practical elements are mixed, while in the case of coach 'advancement' there are mostly purely practical requirements in addition to the theoretical course hours.

Figure 1 *– Value Analyst's Training System*[28]

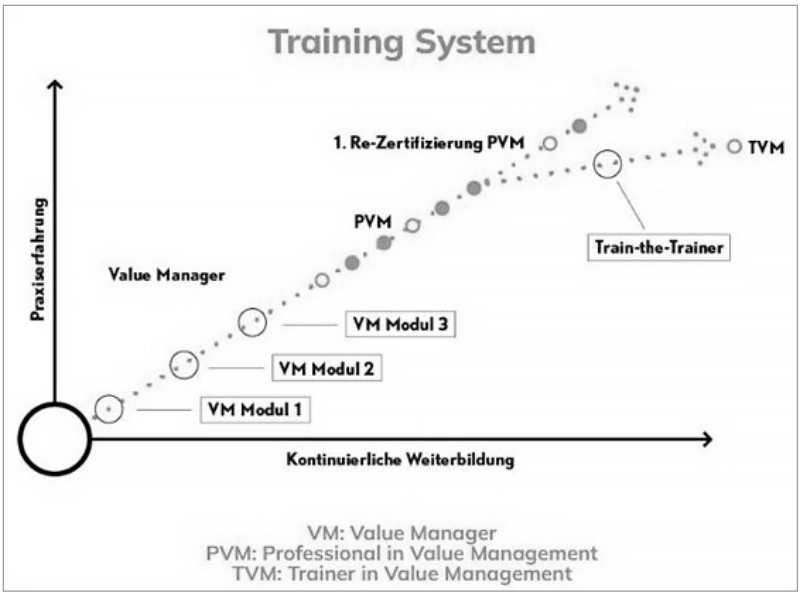

6. Manager (general business, professional)

The wide range of areas (various production and service enterprises, healthcare, professional sports, performing arts, etc.) and their provision, as well as the board selection of qualification opportunities would perhaps stretch the scope of this essay. Any economist, engineer, lawyer, or someone with or without a diploma with the right skills can be a good manager of a given company or institute without an 'elite club' membership. Neither the qualification nor any professional judging body makes it possible for the market to decide directly on suitability, success or forcing to leave it.

The market is already completing the lack of art and music management training, but there is no visible division in higher qualification standards. The organization that can be mentioned e. g. in the field of healthcare is the Hungarian Healthcare Management Association, but it does not participate in competency certification, it only coordinates and assists in the implementation of professional contents, research developments and events[29].

VI. Conclusions

As early as 1875, the Hungarian Bar Association responded to the need for proof of competence, registration, and protection of professional interests with the establishment of the chamber system[30], while later other professions, already immersed in such traditions, moved towards a similar organization despite their few decades of history. Changes in the technical world give birth to countless new professions, creating a raison d'être, as well as the accessibility to unlimited information also provides uncertainty in the selection of up-to-date professional expertise. At the same time, the need for choice creates proof of registration, certification, national or international acceptance, and a transparent view of compliance with approved standards. Among these, the credit system, which tries to fit in with the professional traditions, is gaining ground, which does not require the maintenance of the qualification by the development of a competent organization accepted by the professional system, not only for the degree but also after its acquisition. All of this can be a score required over a period of time based on a course, conference, or lecture attendance, while some practical, emerging professions require more radical, hour-based competency measurement.

My hypotheses have been partially confirmed: to stay on track, more and more significant competence development is needed for some professions with additional significant financial sacrifices. There are similar training, knowledge development, registration, and record-keeping needs in advisory professions that can be compared to advocacy. There are also quite different measures of the time spent practicing an activity in terms of obtaining them and ensuring their progress. In the case of lawyers, even after the start of the activity, an additional obligation to update expertise is required, which

nowadays can be reduced to attending conferences (sometimes online) and paying an attendance fee, which is only apparent almost only administrative and fits both modern trends and long-standing traditions, meanwhile the supervision of the acquisition of actual knowledge it is not yet present in the system. The quantifiable and measurable requirements are a characteristic of our time, these are becoming more and more dominant in the field of professional competencies, and there is a growing demand for their maintenance even during the rapid changes.

The representative bodies of each profession, in spite of the differences revealed, strive to ensure the professionalism and up-to-date knowledge of the field in addition to building and managing their own supervisory authority and legitimacy, also infiltrates the lawyers traditions.

Although it does not exist in both domestic and foreign regulations, the introduction of a diploma maintenance fee or a degree registration license could be the subject of further analysis. It can be seen from this essay that professional chambers or national associations, and international organizations make significant extra profits in the field of registration of competent qualifications with the appearance of knowledge renewal from period to period – such as the need to attend courses or lectures to obtain credits. Meanwhile, universities are the ones that place most of the competence in the hands of the practitioner of the later profession. In addition, the various courses, lectures, and credit-taking events are organized by the organizations that, if not themselves, benefit from declaring them appropriate – that impose these obligations and maintenance fees. In some cases, these license fees are lower if the users pay a membership fee too, which encourages them to pay it, which is additional revenue, while in other cases, the legislator prescribes, e.g., compulsory chamber membership. Naturally, for an international organization that builds its own framework of professional requirements, and sets up themes, standards and builds its own acceptance, it has undeniably many responsibilities, but it should only be noted here that while there are no other fees to be paid at the university in addition to the tuition or examination fee, international organizations from time to time, due to several factors. A schematic, non-detailed diagram can be summarized in **Table 1**.

Meanwhile, the higher education institute or the adult educator ('s supervisory) will incur registration costs, maybe diploma authentication, other information requests and so on, in addition to high expectations with higher prestige, not to mention the devaluation of previous knowledge or the loss of prestige among those who leave the field. The central or university (vocational training institution) level organizations diploma number (certificate number) search could be solved in the same way as the register of international professional, depending on the statement of the data subject, in public, for certain data only, with or without code. While registration could be linked to periodic awards or to the renewal of

***Table 1** – Fees for training and further training obligations (own editing)*

	work after Academic degree or Adult Education	organizational register based on Academic degree or training	international organization's training, register
training fees during studies	possibility of state scholarship / ✓	-	✓
examination fees	in universities only failed exam fee / ✓	-	✓
registration fee for a diploma or certificate	-	✓	✓
fee for higher level training(s)	(optional)	(optional)	✓
higher level exam fee(s), title(s)	-	(optional)	✓
membership fees	-	not in a public office / ✓	✓
practical experiences' costs	-	-	✓
title, license maintenance fees	-	not in a public office / ✓	✓
training under maintenance or practice-related costs	-	✓	✓

certain professional competencies and credit acquisitions. Although notarized copies could account for some loss of profit (certification, flat rate, and depreciation fee), such a central register could provide benefits, even at the macroeconomic level, by speeding up and facilitating the evaluation of job applications, and even by reducing the number of cases of forgery, at the same time, it would provide another opportunity for university funding.

VII. Summary

Changes in the technical world give birth to countless new professions, creating a raison d'être, while unlimited information also provides uncertainty in the selection of up-to-date, professional expertise. At the same time, the need for choice creates proof of registration, certification, national or international acceptance, and a transparent view of compliance with approved standards. Among these, the credit system, which tries to fit in with the professional traditions, is gaining ground, which does not require the maintenance of the qualification by the development of a competent organization accepted by the professional system, not only for the degree but also after its acquisition.

In Hungary, the continuing need for competence development has been partially justified, while in the case of the Bar, it is only apparent. Similar training or knowledge development, registration, and record-keeping needs arise in parallel counseling occupations, with

significant financial sacrifices in some cases. There are also quite different measures of the time spent practicing an activity in terms of obtaining them and ensuring their progress.

Despite the differences revealed, the representative bodies of the individual professions strive to ensure professionalism and up-to-date knowledge of the field in addition to building and managing their supervisory authority and legitimacy, which is also included in the legal traditions.

1 Meleg, Cs. (2001). Társadalmi változások és jogászi gondolkodásmód, *JURA*, vol. 2001 No. 2., pp. 78-99.

2 Hungarian Bar Association Committee on Education and Accreditation (September 2019). Indul a kötelező ügyvédi továbbképzés. Jogászvilág. https://jogaszvilag.hu/szakma/indul-a-kotelezo-ugyvedi-tovabbkepzes/

3 Gönczöl, E. (1998). A pedagógus-továbbképzés átalakulásának első tapasztalatai. Iskolakultúra, vol. 1998/9. pp. 120-127.

4 Government Decree 277/1997 (XII. 22.) "a pedagógus-továbbképzésről, a pedagógus-szakvizsgáról, valamint a továbbképzésben részt vevők juttatásairól és kedvezményeiről", 5. §. Available: http://archiv.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=31239.441998

5 Act LXXVIII of 2017 on the professional activities of attorneys-at-law, Section 4, Available: https://njt.hu/jogszabaly/2017-78-00-00

6 Hungarian Bar Association Regulation No. 18/2018. (XI.26.) "az ügyvédi tevékenységet folytatók továbbképzési kötelezettségéről", 1.1. Available: https://docplayer.hu/105938772-18-2018-xi-26-muk-szabalyzat-1-az-ugyvedi-tevekenyseget-folytatok-tovabbkepzesi-kotelezettsegerol.html

7 Act XXIII of 1991 "az ügyvédségről szóló 1983. évi 4. törvényerejű rendelet módosításáról", 2. §. Available: https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99100023.TV

8 Hungarian Bar Association Regulation No. 5/2008. (X.27.) "MÜK Szabályzattal módosított 8/1999. (III.22.) MÜK Szabályzata az Ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól", 11/1. Available: https://docplayer.hu/2286-Az-ugyvedi-hivatas-etikai-szabalyairol-es-elvarasairol-szolo-5-2008-xi-27-muk-szabalyzattal-modositott-8-1999-iii-22-muk-szabalyzata-1.html

9 Act XXXIV of 1874 "az ügyvédi rendtartás tárgyában", 19. §. Available: https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87400034.TV

10 Act LIII of 1913 "az egységes bírói és ügyvédi vizsgáról", 14. §. Available: https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300053.TV

11 Hungarian Bar Association Regulation No. 18/2018. (XI.26.) "az ügyvédi tevékenységet folytatók továbbképzési kötelezettségéről", 2.1., 2.7., 2.10., 5.1. Available: https://docplayer.hu/105938772-18-2018-xi-26-muk-szabalyzat-1-az-ugyvedi-tevekenyseget-folytatok-tovabbkepzesi-kotelezettsegerol.html

12 Minister for National Economy Decree No. 29/2016. (VIII. 26.) NGM "a nemzetgazdasági miniszter hatáskörébe tartozó szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeiről szóló 27/2012. (VIII. 27.) NGM rendelet módosításáról", Annex 2. Available: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600029.NGM&timeshift=20160901&txtreferer=00000003.TXT

13 Government Decree No. 263/2018. (XII. 20.) "az adótanácsadók, adószakértők és okleveles adószakértők nyilvántartásba vételéről és továbbképzéséről". Available: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800263.KOR

14 Government Decree No. 257/2018. (XII. 18.) "a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói tevékenységről", 6., 11., 12., 17., 18. §. Available: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800257.KOR

15 Minister of the Prime Minister's Office Decree No. 14/2016. (V. 25.) "a felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói tevékenységről", 8. Available: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600014.MVM&timeshift=20160625&txtreferer=00000001.txt

16 Minister of Justice and Law Enforcement Decree No. 263/2009. (XII. 17.) "a közvetítői szakmai képzésről és továbbképzésről" Available: https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900063.irm

17 Act CXI of 2019 "egyes törvényeknek az egészségügyi szolgáltatások fejlesztésével, valamint a bizonytalan minőségű, tisztázatlan hátterű egészségügyi szolgáltatók tevékenységének visszaszorításával összefüggő módosításáról" Available: https://njt.hu/jogszabaly/2019-111-00-00.0

18 Act C of 2012 (Hungarian) Penal Code 187. §, 343/A. §. Available: https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00

19 Larson L. (May 2022). The Best Life Coach Certification Programs of 2022. https://www.lifecoachpath.com/best-life-coach-certification-programs/

20 Pintér G. (2019). Társszakmák a lelki egészség szolgálatában. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, Vol. 20, No. 3., pp. 207–238.

21 International Coach Federation. Associate Certified Coach (ACC) Credential. https://coachingfederation.org/credentials-and-standards/credentials-paths/acc-credential

22 International Coach Federation. Professional Certified Coach (PCC) Credential. https://coachingfederation.org/credentials-and-standards/credentials-paths/pcc-credential

23 International Coach Federation. Master Certified Coach (MCC) Credential. https://coachingfederation.org/credentials-and-standards/credentials-paths/mcc-credential

24 International Coach Federation. Renew Your Credential. https://coachingfederation.org/credentials-and-standards/renew-credential

25 Fodor Árpád: A munkás, de csodálatos értékelemzés, MicroVA Fejlesztő Bt., Budapest, 2011., https://adoc.pub/a-munkas-de-csodalatos-ertekelemzes.html

26 SAVE International. Value Methodology Associate (VMA) Certification. https://www.value-eng.org/page/VMA

27 The Institute of Value Management Certification Board. European VM Training and Certification System (Rev 2). pp. 1-8. https://ivm.org.uk/app/uploads/2020/01/CB-103-European-VM-Training-and-Certification-Scheme-V15.5.3.doc

28 Institut für Innovations- und Trendforschung. Wertanalyse. https://www.iitf.at/en/wertanalyse/

29 Hungarian Healthcare Management Association (July 2019). Alapszabály. https://memt.hu/rolunk/alapszabaly/

30 Act XXXIV of 1874 "az ügyvédi rendtartás tárgyában", 1. §, 17. § Available: https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87400034.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei

dr. Pap Márk
bíró, Keszthelyi Járásbíróság
doktorandusz, ELTE ÁJK

A vadkárért való helytállás szerződésben történő előzetes rendezése

I. Bevezetés

A vadon élő állatok természetes életmódja – ezen belül különösen táplálkozásuk és helyváltoztatásuk – gyakran jár kárkövetkezménnyel, amelynek egyik jellemző megnyilvánulási formája a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban okozott kár.[1] Ebbe a körbe tartoznak egyebek mellett azok a kártételek, amikor a vadon élő állatok a mezőgazdasági földterületeken termelt haszonnövények elfogyasztásával vagy letaposásával terméskiesést idéznek elő, vagy az erdősítésekben rágásukkal és hántásukkal a facsemetéket elpusztítják.[2] A vadon élő állatok által a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban okozott kár megtérítését – más jogrendszerekhez hasonlóan – hazánkban is a szerződésen kívül okozott kárért való felelősség szabályaihoz képest speciális jogszabályi előírások rendezik.[3] E szabályok a vad védelméről, a vadgazdálkodásról és a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvénynek (a továbbiakban: Vtv.), valamint a Vtv. végrehajtásáról szóló 79/2004. (V. 4.) FVM rendeletnek (a továbbiakban: Vtv. vhr.) a vadkár megtérítésére vonatkozó rendelkezései.[4]

A Vtv. 75. § (2) bekezdése a vadkár fogalmát akként határozza meg, hogy az a gímszarvas, a dámszarvas, az őz, a vaddisznó, valamint a muflon által a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban, továbbá az őz, a mezei nyúl és a fácán által a szőlőben, a gyümölcsösben, a szántóföldön, az erdősítésben, valamint a csemetekertben okozott kár tíz százalékot – azaz a természetes önfenntartási értéket – meghaladó része. E törvényi fogalommeghatározást a Vtv. vhr. oly módon cizellálja, hogy különbséget tesz a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban okozott vadkár között kimondva, hogy mezőgazdaságban okozott vadkárnak a vad táplálkozása, taposása, túrása vagy törése következtében a szántóföldön, a gyümölcsösben és a szőlőben a mezőgazdasági kultúra terméskiesését előidéző károsítás minősül,[5] míg erdőgazdálkodásban okozott vadkár alatt az erdősítésben a vad rágása, hántása, túrása, taposása, törése által a csemeték elhalását előidéző, vagy a csúcshajtás lerágásával, letörésével a csemeték fejlődését akadályozó, továbbá az erdei magok elfogyasztása által a természetes erdőfelújulás elmaradását okozó károsítás értendő.[6]

A vadkár törvényi fogalommeghatározásában szereplő állatfajok vadászható állatfajoknak, azaz – a Vtv. terminológiája szerint – vadaknak minősülnek,[7] amelyek hasznosítása a vadászati jog részét képező vadgazdál-

kodási tevékenység keretében a vadászatra jogosult joga és kötelezettsége.[8] A vadászati jog olyan haszonvétel,[9] amely az ingatlanon fennálló tulajdonjog elválaszthatatlan részeként a vadászterületnek nyilvánított földterület tulajdonosát illeti meg.[10] Ha a vadászterületnek egy tulajdonosa van, ő a vadászati jogot önállóan gyakorolja, ellenben ha a vadászterület több személy tulajdonában áll, őket társult vadászati jog illeti meg.[11] Az önálló vadászati jog jogosultja e jogát közvetlenül is gyakorolhatja, míg a társult vadászati jog kizárólag haszonbérlet útján gyakorolható,[12] és az utóbbi esetben vadászatra jogosultnak is a haszonbérlőt kell tekinteni,[13] aki jellemzően vadásztársaság, vagyis vadászjeggyel rendelkező tagokból álló egyesület.[14] Azon az elvi alapon, hogy a vadgazdálkodás haszna a vadászatra jogosultnál jelentkezik,[15] a Vtv. a vadkár megtérítésének kötelezettségét arra a vadászatra jogosultra telepíti, aki a kárt okozó vadfajjal vadgazdálkodási tevékenységet folytat és annak vadászatára jogosult, valamint akinek vadászterületén a károkozás bekövetkezett.[16] A károsulti pozícióban pedig a földhasználó, vagyis az áll, aki a vadkár keletkezésekor az érintett mező-, illetve erdőgazdálkodási hasznosítású ingatlan jogszerű használója volt.[17]

A vadászatra jogosult vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettsége abszolút jellegű, a vadkár bekövetkezésének ténye ugyanis önmagában, a vadászatra jogosult magatartására tekintet nélkül megalapozza a megtérítési kötelezettséget és a Vtv. e kötelezettség alól semmilyen kimentést nem tesz lehetővé,[18] így a vadászatra jogosult annak bizonyításával sem mentheti ki magát, hogy a Vtv. 78. §-a szerinti kármegelőzési kötelezettségének eleget tett.[19] Annak a ténynek, hogy a vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettség nem a vadászatra jogosult magatartásának jogkövetkezménye, dogmatikai szempontból azért van jelentősége, mert a felelősség valamely kötelezettségszegő magatartással összefüggésben bekövetkező sérelem miatt alkalmazandó jogkövetkezménynek való alávetettséget jelent,[20] amely definíciót a polgári jogi felelősségre vetítve sérelem alatt a kár,[21] alkalmazandó jogkövetkezmény alatt pedig a kártérítés értendő.[22] Ennek megfelelően a felelősség alanyának magatartása a felelősség fennállása szempontjából minden esetben relevanciával bír,[23] ami miatt az uralkodó jogirodalmi álláspont szerint a felelősség szükségszerűen ismeri a kimentés lehetőségét.[24] Minderre figyelemmel Kőhidi helytállóan állapította meg, hogy az „abszolút felelősség" kifejezés dogmatikai paradoxon.[25]

A kifejtettekből az a következtetés adódik, miszerint annak ellenére, hogy a Vtv.-nek a vadkár megtérítésére vonatkozó rendelkezéseiben a „felelősség a vadkárért" és a „kárért felelős személy" kifejezések szerepelnek, a vadkár bekövetkezésének ténye a vadászatra jogosult és a károsult között nem deliktuális felelősségi, hanem a felelősségi logikát mellőző sui generis kártelepítési jogviszonyt hoz létre.[26] Erre figyelemmel dogmatikai szempontból helyesebb a vadkár megtérítésére vonatkozó kötelezettséggel összefüggésben – a törvényi szóhasználattól eltér-

rően – felelősség helyett helytállásról beszélni. A helytállás fogalma ugyanis azokat a jogviszonyokat jelöli, amelyek esetében a jogszabályban meghatározott jogkövetkezménynek való alávetettség a helytállásra köteles személy által tanúsított magatartástól függetlenül fennáll, ezért a kötelezettnek nincs lehetősége arra, hogy a jogkövetkezmény alól kimentse magát.[27]

Figyelemmel arra, hogy a vadászterületek és a mező-, illetve erdőgazdálkodási hasznosítású ingatlanok földrajzi elhelyezkedése alapján mind a vadkárért potenciálisan helytállni köteles vadászatra jogosult, mind a potenciális károsult személye már a vadkár bekövetkezését megelőzően könnyen azonosítható,[28] továbbá a Vtv. 78. és 79. §-ának a felek vadkármegelőzési kötelezettségét szabályozó előírásai jelentős mértékben a vadászatra jogosult és a földhasználó közötti együttműködésre építenek,[29] az ügyleti gyakorlatban a vadkárért való helytállás körében – az egyéb szerződésen kívüli kárkötelmi jogviszonyokhoz képest –elterjedtek a jogviszony előzetes rendezésére irányuló szerződések, különösen azok, amelyek a vadkárért való helytállás korlátozására, kizárására vagy vadkárátalány kikötése útján történő standardizálására irányulnak.[30] Ez olyan további sajátosság, amely a vadkárért való helytállást megkülönbözteti a deliktuális felelősségtől, amelynek körében a jogviszony előzetes rendezésére irányuló szerződések gyakorlati jelentősége éppen azért elhanyagolható,[31] mert a kár bekövetkezését megelőzően a felek rendszerint nem állnak kapcsolatban egymással,[32] így nem áll fenn az ilyen tartalmú szerződések létrejöttéhez szükséges azon feltétel, miszerint a felek reálisan számítsanak arra, hogy a jövőben egyikük a másiknak kárt okozhat.[33]

A vadkárért való helytállás előzetes rendezésére irányuló szerződések nagy gyakorlati jelentősége ellenére a Vtv. e tárgykört nem rendezi. Emiatt kérdésként merül fel, hogy van-e és ha igen, milyen keretek között van lehetőség arra, hogy a felek szerződésükben a Vtv. rendelkezéseitől érvényesen eltérjenek oly módon, hogy a vadászatra jogosult vadkárért való helytállását korlátozzák, kizárják vagy vadkárátalány kikötése útján standardizálják. Az alábbiakban a hatályos jogi szabályozás és a vonatkozó bírói gyakorlat elemzésének módszerére támaszkodva igyekszünk alátámasztani azon hipotézisünket, amely szerint a vadászatra jogosult és a földhasználó a Vtv. speciális előírása hiányában is köthetnek érvényes szerződést a vadkárért való helytállás előzetes rendezése tárgyában.

II. A vadkárért való helytállás előzetes rendezésére irányuló szerződések

A vadkárért való helytállás előzetes rendezésére irányuló szerződések alatt jelen tanulmányban azokat a szerződéseket értjük, amelyek tárgyát a vadkárért való helytállás korlátozása, kizárására és vadkárátalány kikötése útján történő standardizálása képezi. E szerződéseket a jogirodalom jellemzően egymással összefüggésben tár-

gyalja,[34] mivel közös bennük, hogy a vadászatra jogosult és a földhasználó között a vadkár bekövetkezését megelőzően jönnek létre, és a vadászatra jogosult vadkárért való helytállásának terjedelmét a Vtv.-ben meghatározott szabályoktól eltérően rendezik. Mivel a helytállás korlátozásának, kizárásának és standardizálásának fogalmi meghatározását a jogirodalom ezidáig nem dolgozta ki, e fogalmak értelmezéséhez – a jogintézmények funkcionális azonosságára tekintettel – célszerű a polgári jogi felelősség korlátozásának és kizárásának, valamint az átalány-kártérítésnek a jogirodalomban kiforrott fogalmait segítségül hívnunk.

A felelősségkorlátozás a polgári jogi felelősség egyik alapelvét jelentő teljes kártérítés elvéhez képest értelmezhető.[35] A teljes kártérítés elve a felelősség reparációs funkcióját juttatja érvényre[36] és azt fejezi ki, hogy a károsultat olyan helyzetbe kell hozni, amilyenben a kár bekövetkezésének hiányában lett volna,[37] ami – legalábbis elvben – úgy érhető el, ha a kártérítés a teljes kár mértékéhez igazodik.[38] Amint arra Boronkay helytállóan rámutatott, valóban teljes kártérítésről csak akkor beszélhetünk, ha a károkozó felelőssége – a conditio sine qua non okozatossági elvét alapul véve – mindazokért a károkért térben és időben korlátlanul fennáll, amelyek a károkozó magatartás nélkül nem következtek volna be.[39] Ehhez képest tág értelemben bármely felelősségi feltételnek oly módon történő meghatározása felelősségkorlátozásnak minősül, amely a felelősség térben és időben korlátlan terjedelmét csökkenti. Ide sorolható például az okozati összefüggésnek kizárólag az előrelátható, a tipikus vagy a károkozó magatartással szerves kapcsolatban álló károk tekintetében történő elismerése.[40] Ezzel szemben a szűk értelemben vett felelősségkorlátozás fogalmába nem tartozik bele a felelősségi feltételek meghatározása, hanem az csak azokat az eseteket foglalja magába, amikor a felek – különösen a kártérítés összegének maximalizálásával vagy bizonyos kártípusoknak a megtérítendő kár köréből való kirekesztésével – a kártérítés mértékének meghatározása során nem vesznek figyelembe valamennyi olyan kárt, amelynek vonatkozásában a károkozó felelősségének feltételei egyébként fennállnak.[41]

A felelősségkorlátozással rokon jogintézmény a felelősségkizárás, amely esetben magatartásának jogkövetkezménye alól a károkozó teljes mértékben mentesül.[42] A két jogintézmény közös gyökerét Eörsi is hangsúlyozta rámutatva arra, hogy a felelősség korlátozása és kizárása ugyanannak a jelenségnek a két különböző megnyilvánulási formája.[43] Ez a megállapítás annyiban helyeselhető, hogy mind a felelősségkorlátozás, mind a felelősségkizárás esetén csorbát szenved a teljes kártérítés elve, és a felelősség korlátozása a felelősség részleges kizárásaként is felfogható.[44] E terjedelmi különbségnél azonban gyakorlati szempontból lényegesebb a felelősségkorlátozás és -kizárás közötti azon eltérés, hogy míg a felelősséget korlátozó kikötés a kártérítés iránti követelés jogalapjának fennállásáról való döntés során a felelősségi feltételek vizsgálatát nem teszi mellőzhetővé, addig a felelősség kizárása esetén nincs

relevanciája annak, hogy a felelősség feltételei egyébként fennállnak-e vagy sem, hiszen ebben esetben a károkozó pusztán a felelősség kizárásának ténye folytán egyáltalán nem köteles kártérítés megfizetésére.[45]

Mivel a felelősség jogügyleti úton történő korlátozására és kizárására kizárólag két- vagy többoldalú jogügylettel, azaz szerződéssel kerülhet sor, a kárért felelős személy egyoldalú jognyilatkozattal a felelősségét nem zárhatja ki és nem korlátozhatja,[46] továbbá a károsultnak a kártérítési igényről való egyoldalú – részbeni vagy teljes – lemondó nyilatkozata, valamint a károkozásba való beleegyezése sem sorolható a felelősségkorlátozás, illetve -kizárás fogalmi körébe.[47] Ugyan ezt a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) nem mondja ki, a jogirodalom szerint a felelősség korlátozása vagy kizárása fogalmilag csak a kár bekövetkezése előtt lehetséges, hiszen ha a felek a kár bekövetkezését követően rendezik a törvényi előírásoktól a károkozó javára eltérve a közöttük létrejött kárkötelmi jogviszonyt, úgy az nem felelősségkorlátozásnak, illetve -kizárásnak, hanem a Ptk. 6:27. §-a szerinti egyezségnek minősül.[48] Emellett a jogirodalomban és a bírói gyakorlatban jellemzően a jogviszony tartalmát, azaz a felek jogait és kötelezettségeit, illetve azok határait megállapító ún. definitív kikötéseket sem sorolják a felelősségkorlátozás fogalma alá azon az elvi alapon, hogy ebben az esetben eleve nem áll fenn felelősség, amely korlátozható lenne.[49]

A felelősség korlátozása és kizárása mellett a szerződési gyakorlatban – elsősorban a kontraktuális kártérítési felelősséghez kapcsolódóan – gyakori az is, hogy a felek a felelősség terjedelmének standardizálása érdekében szerződéses jogviszonyukba átalány-kártérítés fizetésére vonatkozó kötelezettséget építenek be.[50] Ezekben a szerződési klauzulákban a kötelezett a bekövetkezett kár nagyságától független, de a felek által a jogosult szerződésszegésből eredő várható kárának és a felek által vállalható kockázatnak a figyelembevételével meghatározott pénzösszeg megfizetésére vállal kötelezettséget arra az esetre, ha a szerződést megszegi, a jogosult pedig az átalány-kártérítést meghaladó kártérítési igénye érvényesítéséről lemond.[51] Az átalány-kártérítés kikötésének a kötelezett szempontjából az az előnye, hogy behatárolja és kiszámíthatóvá teszi a szerződés megkötésével általa vállalt kockázatot, míg a jogosult szempontjából azért előnyös, mert a kártérítési igény érvényesítését egyszerűsíti azáltal, hogy a kár bekövetkezése és összege tekintetében mentesíti a bizonyítási kötelezettség alól.[52]

Az átalány-kártérítési klauzulák kapcsán a jogirodalomban felmerült a kérdés, hogy azokat a felelősség korlátozásának, illetve kötbérnek kell-e minősíteni, alkalmazva rájuk a Ptk. ezen jogintézményekre vonatkozó szabályait is.[53] E kérdéssel kapcsolatban az uralkodó jogirodalmi álláspont az átalány-kártérítés intézményének önállóságát hangsúlyozza.[54] Ezt az álláspontot foglalta el Menyhárd is, aki szerint az átalány-kártérítési klauzulák nem tartoznak a felelősségkorlátozás, illetve a kötbér szabályainak tárgyi hatálya

alá, mivel csak eredményüket tekintve azonos hatásúak a felelősségkorlátozással vagy a kötbérrel attól függően, hogy a ténylegesen bekövetkezett kár az átalány-kártérítés összegét meghaladta-e vagy sem.[55] Az ügyleti célt tekintve azonban az átalány-kártérítés nem a felelősség korlátozását, és a kötbértől eltérően nem is a kötelezett szerződésszegésének szankcionálását szolgálja, hanem a kártérítés mértékének standardizálását célozza.[56]

A felelősség korlátozásával, kizárásával és standardizálásával kapcsolatban kifejtettek a vadkárért való helytállás vonatkozásában is értelemszerűen irányadók. A helytállást korlátozó szerződési kikötés esetén is arról van szó, hogy a vadászatra jogosult által fizetendő kártérítés nem éri el annak a vadkárnak az összegét, amelyre a helytállási kötelezettség feltételei fennállnak, a helytállás kizárása esetén pedig a vadászatra jogosultat a vadkárért helytállási kötelezettség egyáltalán nem terheli. A vadkárért való helytállás jogügyleti korlátozása vagy kizárása többféle módon lehetséges. Így például a felek maximalizálhatják a megtérítendő vadkár összegét,[57] de megállapodhatnak abban is, hogy a vadkárigény érvényesítését a vadászatra jogosult által a földhasználónak nyújtott ellentételezés fejében kizárják, egy konkrét esetben ugyanis a bíróság érvényesnek találta azt a szerződést, amelyben a földhasználó vállalta, hogy a vadászatra jogosulttal szemben egy meghatározott időszakon belül vadkárigényt nem érvényesít, ennek ellentételezéseként pedig megillette a vadgazdálkodási terv értelmében a területére arányosan jutó kilövési lehetőség.[58]

Ami az átalány-kártérítést illeti, a Vtv. szabályozási előzményeit képező, a vadgazdálkodásról és a vadászatról szóló 1/1962. (II. 9.) Korm. rendelettől (a továbbiakban: Vr.), valamint az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. törvénytől (a továbbiakban: EVT.) eltérően a Vtv. az alábbiakban részletesen tárgyalt vadkárátalány intézményét nem ismeri, de a szerződési gyakorlatban a jogintézmény fennmaradt,[59] amivel összhangban hatályos jogunkban a Vtv. vhr. is a vadkárfelmérési jegyzőkönyv kötelező tartalmi elemeként határozza meg annak feltüntetését, hogy a felek vadkárátalány fizetésében megállapodtak-e.[60]

III. A vadkárért való helytállás szerződésben történő előzetes rendezésének jogszabályi alapja

Speciális szabályozás hiányában a vadkárért való helytállás szerződésben történő előzetes rendezésének jogszabályi alapját a Ptk. rendelkezései között kell keresnünk. Annak ellenére ugyanis, hogy a Vtv. sem általában, sem a vadkár tekintetében nem hívja fel a törvényben nem szabályozott kérdésekben mögöttes szabályként a Ptk.-t,[61] mind a bírói gyakorlat, mind a jogirodalom hangsúlyozza, hogy a vadkár bekövetkezése folytán a vadászatra jogosult és a földhasználó között olyan

vagyoni viszony jön létre, amely a felek mellérendeltségén és egyenjogúságán alapul, azaz e jogviszony a Ptk. 1:1. §-a értelmében polgári jogi jogviszonynak minősül.[62] Ennek jelentőségét az adja, hogy a Ptk. 1:2. § (2) bekezdése – az ún. „québeci klauzula"[63] – kimondja, miszerint a polgári jogi viszonyokra vonatkozó jogszabályokat a Ptk.-val összhangban kell értelmezni. E szabály nem azt írja elő, hogy speciális jogszabályi rendelkezés hiányában a Ptk.-n kívül szabályozott polgári jogi jogviszonyokra a Ptk. tételes rendelkezéseit kell alkalmazni, hanem egy értelmezési alapelvet fogalmaz meg, amely azt juttatja kifejezésre, hogy a kódexen kívül rendezett jogviszonyokra vonatkozó jogszabályok értelmezése során figyelemmel kell lenni a Ptk. intézményrendszerére, fogalmi apparátusára és rendelkezéseinek tartalmára,[64] és e jogértelmezés nem vezethet a Ptk. céljával – azaz a polgári jogi jogviszonyoknak a mellérendeltség és egyenjogúság elvei szerinti szabályozásával – ellentétes eredményre.[65]

A kifejtettekből az következik, hogy a vadkárért való helytállásra mint a Ptk.-n kívül szabályozott kötelmi jogviszonyra vonatkozó jogszabályok értelmezésének összhangban kell állnia a Ptk.-val, amiből álláspontunk szerint levezethető, hogy – a Vtv. kifejezett rendelkezése hiányában is – szükséges elismerni a vadkárért való helytállás szerződéses úton történő korlátozásának, kizárásának és standardizálásának lehetőségét. Ha ugyanis e lehetőség a deliktuális kárkötelmi jogviszonyok alanyai számára nyitva áll, azaz a Ptk. nem korlátlanul ugyan, de elismeri a kártérítési jogviszony szerződéses úton történő előzetes rendezésének lehetőségét és ily módon a deliktuális felelősség körében is tered ad a privátautonóma érvényesülésének,[66] úgy aligha hozhatók fel érvek amellett, hogy a vadkárért való helytállás esetében a Ptk. céljával e lehetőségnek a felektől történő megtagadása állna összhangban. A bírói gyakorlat azonban ezen is túlment és lényegében a Ptk. deliktuális kártérítési felelősségre vonatkozó közös szabályainak a vadkárért való helytállás tekintetében történő mögöttes szabályként való alkalmazhatósága mellett foglalt állást, ugyanis arra az álláspontra helyezkedett, hogy miután a vadkár is kárnak minősül, a Ptk. deliktuális kártérítési felelősségre vonatkozó rendelkezései irányadóak azokban a kérdésekben, amelyeket a vadkár megtérítésére vonatkozó speciális szabályok nem rendeznek,[67] és ez az álláspont a jogirodalomban is megjelent.[68]

A deliktuális felelősség körében a felelősség előzetes rendezésére irányuló szerződések megkötésének közvetlen jogszabályi alapja a Ptk. szerződési szabadságot deklaráló 6:59. §-a. E rendelkezés ugyanis egyebek mellett kimondja, hogy a felek a szerződés tartalmát szabadon állapíthatják meg, és a következes bírói gyakorlat szerint a tartalmi szabadság keretében a szerződési típusszabadság is megilleti őket, vagyis a szerződés tartalmát szabadon alakítva a Ptk.-ban szabályozott tipizált szerződések egyikének sem minősíthető, ún. atipikus szerződést is köthetnek.[69] A Ptk. 6:59. §-ából következően arra is lehetőség van, hogy a szerződés tartalmát a felek között esetlegesen létrejövő

deliktuális felelősségi jogviszony előzetes rendezése és ennek keretében a felelősség korlátozása, kizárása vagy standardizálása képezze.

Megjegyzést érdemel, hogy bár a Ptk. 6:526. §-a kifejezetten nem deklarálja, a deliktuális felelősség korlátozhatósága és kizárhatósága e rendelkezésből is levezethető. Abból ugyanis, hogy a törvény csak a szándékosan okozott, valamint az emberi életet, testi épséget vagy egészséget sértő károkozásokért való felelősség korlátozásához és kizárásához fűzi a semmisség jogkövetkezményét, az következik, hogy a felelősség korlátozása és kizárása megengedett abban az esetben, ha a károkozót nem szándékosság, hanem a vétkesség alacsonyabb foka terheli, valamint ha a károkozás az emberi életen, testi épségen és egészségen kívül más jogtárgyat sért. Ettől függetlenül a felelősséget korlátozó és kizáró szerződések megkötésének jogalapját a Ptk. 6:59. §-a jelenti, míg a Ptk. 6:526. §-a csak annak a károsult védelmét szolgáló speciális korlátját[70] határozza meg. A Ptk. 6:526. §-a mellett a szerződési szabadság általános korlátai is érvényesülnek a felelősségkorlátozó- és kizáró szerződések esetén,[71] ezért e szerződések a Ptk.-ban a szerződés általános szabályai között meghatározott érvénytelenségi okok alapján is érvénytelenek lehetnek.[72]

A kifejtettekből az következik, hogy a vadkárért való helytállás előzetes rendezésére irányuló szerződések megkötésének lehetőségét is a Ptk. 6:59. §-a biztosítja. Emellett a kifejtettekre figyelemmel e szerződések közül a helytállás korlátozására és kizárására irányló szerződésekre elvben a Ptk. 6:526. §-ának rendelkezését is alkalmazni kell, ugyanakkor a vadkár – annak fentebb ismertetett fogalmi meghatározásából következően – nem minősül az emberi életet, testi épséget vagy egészséget sértő károkozásnak, és a vadkár esetében a károkozás szándékossága sem értelmezhető. Ezért álláspontunk szerint a vadkárért való helytállás korlátozására, illetve kizárására irányuló szerződések a Ptk. 6:526. §-ában meghatározott okból nem lehetnek semmisek. Említést érdemel továbbá, hogy a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésekben a felelősségkorlátozó- és kizáró rendelkezések alkalmazásának korlátját képezi a Ptk. 6:104. § (2) bekezdés h) pontja is, amely szerint az ellenkező bizonyításáig tisztességtelennek kell tekinteni azt a kikötést, amely kizárja vagy korlátozza a fogyasztó jogszabályon alapuló jogait a vállalkozás szerződésszegése esetén.[73] E rendelkezés tárgyi hatálya azonban a vadkárért való helytállás korlátozására és kizárása nem terjed ki, mivel ebben az esetben a felek nem szerződésszegés jogkövetkezményeit rendezik.

Kérdésként merülhet fel azonban, hogy a vadkárért való helytállás korlátozása, kizárása vagy standardizálása semmisnek minősülhet-e a tilos szerződések semmisségét kimondó Ptk. 6:95. §-a alapján, amely szerint a jogszabályba ütköző szerződés semmis, kivéve, ha ahhoz jogszabály más jogkövetkezményt fűz, de más jogkövetkezmény mellett is semmis a szerződés akkor, ha a jogszabály ezt külön kimondja, vagy ha a jogszabály célja a szerződéssel elérni kívánt joghatás megtiltása.[74] E rendelkezést a jogirodalom és a bírói

gyakorlat is akként értelmezi, hogy a szerződés semmissége szempontjából önmagában nincs jelentősége annak a ténynek, hogy a szerződés eltér valamely jogszabályi előírástól, mivel a jogszabályba ütközés a kógens, azaz eltérést nem engedő jogszabályi rendelkezésben megfogalmazott tilalom vagy kötelezettség megsértését jelenti, azt pedig, hogy valamely jogszabályi rendelkezés kógens-e, az adott rendelkezés célját, rendeltetését és értelmét vizsgálva kell eldönteni akkor, ha azt a jogalkotó az eltérés semmisségének kimondásával nem tette egyértelművé.[75]

A bírói gyakorlat és a jogirodalom álláspontja egységes abban, hogy a Vtv. vadkárért való helytállást szabályozó rendelkezései nem kógensek, ezért azoktól a vadászatra jogosult és a földhasználó megállapodással eltérhetnek,[76] és a vadkárért való helytállást korlátozhatják, kizárhatják és standardizálhatják is.[77] A jogszabályba ütköző szerződés semmissége kapcsán kifejtettek fényében a magunk részéről ezt az álláspontot helytállónak tartjuk, mivel egyrészről a Vtv. nem mondja ki a szabályaitól eltérő szerződések semmisségét, másrészről a Vtv. vadkárért való helytállásra vonatkozó rendelkezéseinek értelmezésével sem juthatunk arra a következtetésre, miszerint a jogalkotó célja az volt, hogy a vadkárért való helytállást a Vtv. szabályaitól eltérően rendező szerződésekkel elérni szándékozott joghatást megtiltsa, különös tekintettel arra, hogy a vadkár bekövetkezése folytán keletkező jogviszony polgári jogi jogviszonyként való minősítése hangsúlyosan a privátautonómia érvényesülésének elismerése mellett szól.

IV. A vadkárátalány

A vadkárért való helytállás előzetes rendezésére irányuló szerződések közül külön elemzést érdemel a vadkárátalány szerződés, mivel a Vtv. szabályozási előzményét képező Vr. és az EVT. rendezték a jogintézményt. A vadkárátalány kikötésének lehetőségéről először az 1962. február 9-én hatályba lépett Vr. 47. § (2) bekezdése rendelkezett, majd 1971. január 1-jei hatállyal a vadkárátalány szabályait – a vadkár megtérítésére vonatkozó egyéb szabályokkal együtt – az EVT. egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1970. évi 28. törvényerejű rendeletet iktatta be az EVT.-be és azok egészen a Vtv. 1997. március 1-jei hatálybalépéséig hatályban maradtak. Az EVT. 36. § (3) bekezdése értelmében a vadászatra jogosult és a vadkárnak kitett ingatlan használója a várható vadkár megtérítése fejében éves átalány fizetésében is megállapodhatott, ilyen megállapodás esetén pedig további kárigényt nem lehetett érvényesíteni, és a jogintézmény a szerződési gyakorlatban is ezzel a tartalommal maradt fenn.[78] Ennek alapján a vadkárátalány fogalma akként határozható meg, hogy az a vadászatra jogosult által a vadkárnak kitett ingatlan használója részére a vadkár megtérítése fejében fizetett éves átalány, amelynek joghatása az, hogy a további vadkárigény érvényesítését kizárja.

Zoltán hangsúlyozta, miszerint a vadkárátalány szerződés megkötésé-

nek az az előnye, hogy a vadászatra jogosult és a földhasználó közötti jogviszonyban számos bizonytalansági tényezőt és későbbi vitaforrást kiiktat azáltal, hogy tervezhetővé teszi számukra a vadkár megfizetésére vonatkozó kötelezettségüket, illetve a vadkár megtérítésével kapcsolatos követelésüket, emellett a felek között a vadkár megelőzésével összefüggő, a Vtv. 78. és 79. §-ából következően is elengedhetetlen további együttműködést is előmozdítja.[79] A felek ugyanis akár a vadkárátalány szerződésben, akár önálló szerződésben a vadkárátalány fizetéséhez szorosan kapcsolódó számos részletkérdésben, különösen a vadkárelhárításra irányuló tevékenységek (például a termény őrzése, a vadriasztás, az alkalmazandó mezőgazdasági technológiák) meghatározásában és megosztásában, valamint a vadkár megelőzésével kapcsolatos költségek (például a villanypásztor vagy a vadvédelmi kerítés létesítésének és fenntartásának költsége) viselésében is megállapodhatnak.[80]

A felek a vadkárátalány összegét – a vadkárral szembeni védekezés aktuális lehetőségét mérlegelve és a vadkármegelőzés tárgyában esetlegesen létrejött megállapodás tartalmára is figyelemmel – jellemzően a korábbi évek tapasztalatai alapján várható vadkár összegéhez igazítják.[81] A vadkárátalány kikötése – az egyéb átalány-kártérítés természetű jogintézményekkel egyezően – mégis egyfajta szerencseelemet hordoz magában, ami abban nyilvánul meg, hogy a vadászatra jogosult a vadkárátalány megfizetésére attól függetlenül köteles, hogy a földhasználónál az adott évben bekövetkezik-e vadkár és ha igen, milyen összegben.[82] A vadkárnak kitett ingatlan használója tehát a vadkár bekövetkezésének és összegének bizonyítása nélkül jogosult a szerződésben meghatározott összegre, így az abban az esetben is megilleti, ha az adott évben vadkár egyáltalán nem vagy a vadkárátalánynál alacsonyabb összegben következett be.[83] Másfelől a földhasználó abban az esetben is csak a vadkárátalányra jogosult, ha az adott évben bekövetkezett vadkár az átalányösszeget meghaladta, mivel a vadkárátalányban való megállapodás esetén a vadászatra jogosulttal szemben további, azaz a vadkárátalányon felüli kárigényt nem lehet érvényesíteni.[84]

Az EVT. 36. § (3) bekezdéséhez kapcsolódó bírói gyakorlat e rendelkezését megszorítóan értelmezte kimondva, hogy a vadkárátalányon felüli kárigény érvényesítésének kizártsága csak arra az esetre vonatkozik, ha a vadászatra jogosult a törvény által előírt vadkárelhárítási kötelezettségét teljesítette, ellenkező esetben azonban nincs akadálya a vadkárátalányt meghaladó vadkár megtérítése iránti igény érvényesítésének, mivel a vadászatra jogosultat a törvényben meghatározott vadkárelhárítási kötelezettségei alól a vadkártalány szerződés megkötése sem mentesíti.[85] Arról a bírói gyakorlat nem tett említést, hogy mi a következménye annak, ha a földhasználó nem tesz eleget a vadkármegelőzési kötelezettségének, a jogirodalomban azonban megjelent az az álláspont, hogy a vadkárátalányban való megállapodással a felek egyike sem váltja meg a felróható magatartása következményét, ezért azt

a földhasználó is viselni köteles, ami miatt a vadászatra jogosult fizetési kötelezettsége a kikötött vadkárátalány összegénél alacsonyabb is lehet.[86]

A Ptk. 6:6. §-ából következően a felek által kikötött alakiság hiányában a vadkárátalány szerződés írásban, szóban vagy akár ráutaló magatartással is érvényesen megköthető.[87] A szerződés tartalmának minél pontosabb rekonstruálhatósága érdekében azonban az írásbafoglalás egyértelműen preferálandó különös tekintettel arra, hogy a felelősséget korlátozó és kizáró klauzulákhoz hasonlóan a vadkárátalány szerződések esetében is nagy jelentősége van az egyértelmű megfogalmazásnak.[88] A szerződésből ugyanis világosan ki kell tűnnie annak, hogy melyek azok a vadkárok, amelyekért való helytállást a felek a vadkárátalány kikötésével standardizálni kívánják. Az egyik lehetséges megoldás az, hogy a felek teljeskörűen rendezik a jogviszonyukat oly módon, hogy a vadászatra jogosult a vadkárátalányt a földhasználó által használt valamennyi, a vadászterületéhez tartozó földterületen termesztett valamennyi terményben okozott vadkár vonatkozásában vállalja megfizetni. Mindazonáltal az sem zárható ki, hogy a felek a vadkárátalány szerződéssel csak részlegesen rendezik a jogviszonyukat, mert a szerződés csak meghatározott földterületeken vagy meghatározott növényi kultúrákban bekövetkezett vadkárokra terjed ki, amely esetben a vadkárátalány szerződés tárgyi hatályán kívül eső vadkár a Vtv. szabályai szerinti érvényesíthető.[89]

V. A vadkárért való helytállás előzetes rendezése a vadásztársaság alapszabályában

A vadkárért való helytállás előzetes rendezése nem ritkán a vadásztársaságok létesítő okiratának, vagyis az alapszabálynak is tárgyát képezi oly módon, hogy az alapszabály korlátozza vagy kizárja a vadásztársaságnak a tagjával szembeni helytállási kötelezettségét, vagy a vadásztársaság vadászterületén fekvő mező-, illetve erdőgazdasági hasznosítású ingatlanok azon használói számára, akik a vadásztársaságba tagként kívánnak belépni, az alapszabály a taggá válás feltételeként határozza meg a vadkárért való helytállás előzetes rendezése tárgyában való szerződéskötést.[90] A gyakorlatban alkalmazott másik megoldás az, ha e rendelkezéseket nem az alapszabály, hanem a vadásztársaság legfőbb szerve, azaz a közgyűlés által határozatban elfogadott ún. vadkár-szabályzat tartalmazza.[91] A bírói gyakorlat nem egységes annak a kérdésnek a megítélésében, hogy az egyesület a tagsági jogviszonyt és a vadkár bekövetkezése folytán keletkező jogviszonyt mennyiben szabályozhatja egymásra tekintettel, és az alapszabályban vagy a legfőbb szerv határozatában mennyiben van lehetőség a vadkár előzetes rendezésével összefüggő előírások elfogadására.

Az ítélkezési gyakorlatban megjelent egyik álláspont elismeri a vadásztársaság azon lehetőségét, hogy tagjaival szemben a vadkárért való helytállását

korlátozza, kizárja vagy vadkárátalány szerződés megkötésére vonatkozó kötelezettséget írjon elő. Ezen álláspont képviselői szerint e lehetőség azért áll fenn, mert az egyesület a törvényi keretek között maga határozza meg működésének szabályait és e szabályok megsértésének következményeit, így a szervezet autonómiája körébe tartozik annak meghatározása is, hogy a tagként való felvételt milyen feltételek mellett teszi lehetővé.[92] Ez azért sem kifogásolható, mert a vadásztársaság tagjává válni kívánó személy szabadon dönthet arról, hogy az egyesület alapszabálya által megszabott feltételeket elfogadja-e vagy sem.[93]

Ezzel összhangban a bíróság egy konkrét esetben nem találta jogszabálysértőnek a földhasználó taggá válásának hiányát megállapító közgyűlési határozatot, amikor a vadásztársaság alapszabálya a taggá válás feltételeként előírta a vadkárátalány összegéről való megállapodást, a földhasználó azonban a megállapodás megkötését megtagadta, mivel a vadásztársaság által felajánlott vadkárátalány összegét túl alacsonynak találta. A bíróság úgy ítélte meg, hogy az egyesület autonómiájába való beavatkozás lett volna annak bíróság általi előírása, hogy a vadásztársaság iktassa az alapszabályába a vadkárátalány összegszerűségét, és megállapította, hogy a vadkárátalány összege alapszabályban való meghatározásának hiánya akként sem volt értelmezhető, hogy a vadkárátalány összegét a taggá válni kívánó személy egyoldalúan jogosult lett volna meghatározni. Így azzal, hogy a földhasználó nem kötött megállapodást a vadásztársasággal a vadkárátalány tekintetében, a taggá válás feltételeit nem teljesítette.[94]

Egy másik ügyben a földhasználó a taggá válásra vonatkozóan az egyesület alapszabályában megszabott valamennyi feltételnek eleget tett, többek között az egyesület vadászterületén lévő saját tulajdonú földjein bekövetkező vadkárral kapcsolatos megállapodást is megkötötte az egyesülettel, mindössze azt a megállapodás-tervezetet nem írta alá, amely szerint a földtulajdonnal rendelkező leszármazói nevében is megállapodást kellett volna kötnie a vadkár kérdésében. Mivel azonban ez utóbbi feltételt az alapszabály nem szabta a taggá válás feltételéül, és a földhasználó más személy nevében nem is tehetett jognyilatkozatot, a bíróság azt állapította meg, hogy a földhasználó jogszerűen tagadta meg a megállapodás aláírását, ezért tagsági viszonyát e tény nem érintette.[95]

A vadásztársaság vadkárért való helytállásának a tagokkal szemben való korlátozását elismerő bírói gyakorlat szerint erre – a Ptk. 3:65. § (2) bekezdésének az egyenlő tagi jogokat és kötelezettségeket előíró rendelkezéséből következően – a vadásztársaság valamennyi tagját illetően azonos feltételek mellett van lehetőség.[96] Egy konkrét esetben az egyesület vadkár-szabályzata kizárta a vadásztársasággal szemben a vadkár iránti igény érvényesítését azon tagok és „közvetlen" hozzátartozóik részéről, akiknek a vadásztársaság vadászterületén a mezőgazdasági művelésű földterülete tíz hektárt nem haladta meg, emellett a vadkár megelőzését is e tagok kötelességévé tette. E

rendelkezést a bíróság jogszabálysértőnek minősítette azon oknál fogva, hogy nem tehető különbség a vadásztársaság tagjai között aszerint, hogy tulajdonukban tíz hektár, annál kisebb vagy nagyobb területű föld áll, ez ugyanis sérti a tagegyenlőség elvét.[97]

Az ítélkezési gyakorlatban megjelenő másik álláspont szerint az egyesület működési autonómiája nem terjedhet odáig, hogy a tagfelvételt, illetve a tagsági jogviszony fenntartását a teljes kártérítésről való teljes vagy részleges lemondáshoz kösse, ez ugyanis a szerződési szabadság Ptk. 6:59. §-ában rögzített elvébe ütközik, valamint a már taggá vált földtulajdonosok esetében sérti a diszkrimináció alkotmányos tilalmát is azáltal, hogy a nem földtulajdonos többség a korábbi feltételrendszer szerint már taggá vált földtulajdonosok érdekével ellentétes módon új szempontrendszerhez, nevezetesen a kártérítési igényről való lemondáshoz köti a tagsági viszony fenntartását.[98]

A Tatabányai Törvényszék egy határozatában részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a vadásztársaság alkothat-e a vadászterületén lévő földterületet használó tagjait érintően vadkárátalányra vonatkozó szabályozást. Kifejtette, hogy az egyesületi tagsági jogviszonyban a tagok jogai és kötelezettségei csak az egyesület céljával és feladataival függhetnek össze, ezért a vadásztársaság a tagjaira vonatkozóan csupán a vadászati joggal kapcsolatban hozhat döntést, de nem határozhat a tagok olyan életviszonyairól, amelyek a vadásztársasági tagsággal és tevékenységgel nem közvetlenül kapcsolatosak. A bíróság megítélése szerint a vadkár megtérítésére vonatkozó kötelmi igény nem függ össze a vadásztársaságban lévő tagsági jogokkal és kötelezettségekkel, ezért a vadásztársaság nem hozhat olyan szabályt, ami a károsult földtulajdonosok igényérvényesítési lehetőségeit behatárolja, még akkor sem, ha ezek a földtulajdonosok más jogviszony alapján a vadásztársaság tagjai is egyben.[99] A kérdésben végül azért nem született jogerős döntés, mert a másodfokon eljárt bíróság az elsőfokú ítélet indokolásának ezen részét mellőzte arra figyelemmel, hogy a támadott egyesületi határozat formai okból jogszabálysértő volt, így annak érdemét nem kellett vizsgálni.[100]

A jogirodalomban Barta hangsúlyozta, hogy a Ptk. 3:66. § (1) bekezdéséből következően a vadásztársaság tagja a tagsági jogviszonyát érintő kötelezettségeket köteles teljesíteni, a vadkár bekövetkezése folytán keletkező jogviszonynak azonban a földhasználó nem egyesületi tagi, hanem károsulti minősége folytán alanya, ezért tagi minőségében nem kötelezhető a törvény alapján a vadásztársaságot terhelő vadkár viselésére.[101] Ezzel az álláspontt egyetértve a magunk részéről helytállónak találjuk a Tatabányai Törvényszék által elbírált ügyben a felperes által kifejtett azon érvelést is, miszerint a vadkárért való helytállás egyesületi alapszabályban vagy határozatban történő korlátozása vagy kizárása esetén a tagegyenlőség elve is sérül annak folytán, hogy a földhasználónak nem minősülő – a vadásztársaságokban jellemzően többségben lévő – tagok csak egyesületi tagdíjat kötelesek fizetni, a földhasználó tagok azonban ezen felül

a náluk bekövetkezett vadkárt, illetve annak a Vtv. által előírtnál nagyobb részét is viselni kötelesek a vadásztársaság helyett.[102]

Ettől függetlenül annak természetesen nem látjuk akadályát, hogy a vadásztársaság és annak földhasználó tagjai nem az alapszabály szerződéskötési kötelezettséget előíró rendelkezése alapján, hanem a szerződési szabadság talaján állva szerződésben előzetesen rendezzék a vadkárért való helytállással kapcsolatos jogviszonyukat. Ennek kapcsán említést érdemel, hogy a gazdasági társaságok esetében elterjedt az ún. szindikátusi szerződések megkötése, amelyek – Veress fogalommeghatározása szerint – a létesítő okirattól elkülönült, de azzal szorosan összefüggő olyan szerződések, amelyekben a gazdasági társaságok tagjai, illetve a tagok egy része – akár harmadik személyeket is bevonva – a gazdasági társaság működésével kapcsolatos, de a létesítő okirat keretein túlmutató együttműködésüket rendezik.[103] Bár a vadásztársaságok nem gazdasági társaságok, hanem egyesületek, esetükben a vadkárért való helytállás a létesítő okirat keretein túlmutató, de a vadásztársaság és a földhasználó tagjai közötti együttműködést igénylő olyan kérdés, amely indokolttá teheti a szindikátusi szerződéshez hasonló funkciót betöltő szerződés megkötését.

VI. Összegzés

Jelen tanulmányban amellett érveltünk, hogy a vadkárért való helytállás polgári jogi jogviszonyként való minősítése következtében a helytállás szerződésben történő előzetes rendezésének lehetőségét a Ptk. 6:59. §-a alapján a Vtv. e tárgyra vonatkozó szabályozása hiányában is el kell ismerni, és ezt az értelmezést támasztja alá a bírói gyakorlat is, amely a vadkárért való helytállás Vtv.-ben nem szabályozott kérdéseiben mögöttes szabályként a Ptk. deliktuális kártérítési felelősségre vonatkozó szabályait tartja alkalmazandónak. Ennek megfelelően a vadászatra jogosult és a földhasználó – a szerződési szabadság általános korlátai között – a vadászatra jogosult vadkárért való helytállását érvényesen korlátozhatják, kizárhatják vagy vadkárátalány kikötése formájában standardizálhatják is. Mindazonáltal egyértelmű jogszabályi környezet abban az esetben állna elő, ha a Vtv. kifejezetten rendelkezne a vadkárért való helytállás korlátozásának és kizárásának lehetőségéről, valamint a szabályozási előzményét képező EVT.-ben szereplő rendelkezésekkel egyezően szabályozná a vadkárátalány jogintézményét is.

A vadkárért való helytállás szerződésben történő előzetes rendezésének kérdéskörét érintően a jogalkalmazási gyakorlatban még bizonytalanság mutatkozik abban a kérdésben, hogy a vadásztársaságok és földhasználó tagjaik közötti jogviszonyban mennyiben van lehetőség arra, hogy a vadásztársaság alapszabálya vagy legfőbb szervének határozata állapítson meg a vadkárért való helytállás korlátozására, kizárására vagy standardizálására vonatkozó szabályokat, de a magunk részéről azt az álláspontot támogattuk, amely szerint a Ptk. 3:65. § (2) bekezdéséből

és 3:66. § (1) bekezdéséből következően erre nincs jogszabályi lehetőség. A jogalkalmazásban mutatkozó bizonytalanságot eloszlatná, ha a Vtv. szabályai kiegészülnének annak egyértelmű kimondásával, hogy a vadásztársaság alapszabályában vagy legfőbb szervi határozatában a vadkárért való helytállás kizárásának, korlátozásának vagy standardizálásának kérdése nem rendezhető.

1 Barta Judit: A vadászható állat által okozott kárért való felelősség az új Ptk.-ban. Gazdaság és Jog 2014. 9. sz. 22. o.; Lábady Tamás: Felelősség az állatok károkozásáért. In: Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. CompLex, Budapest 2013. 961. o.; Lábady Tamás – Parlagi Mátyás: A kártérítési felelősség általános szabálya és közös szabályai. In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvhöz. Budapest, Wolters Kluwer 2020. 2553. o.; Zoltán Ödön: A vadászat magyar jogi rendje. KJK, Budapest 1978. 365. o.; Zoltán Ödön: A vadgazdálkodás és a vadászat jogi rendje. KJK, Budapest 1997. 219. o.

2 Varga Zoltán – Kása Róbert: Vadkár. Mezőgazda Kiadó, Budapest 2019. 12–18. o.; Zoltán 1997: i. m. 219–221. o.

3 Varga – Kása: i. m. 10. o.; Zoltán Ödön: A vadkárok és a vadászattal kapcsolatos egyéb károk megtérítéséről. Magyar Jog 1965. 2. sz. 65. o.

4 Barta Judit: Vadászatra jogosult felelőssége a vad által erdő- és mezőgazdálkodáson kívül okozott károkért, különös tekintettel az ún. vadütközéses esetekre. In: Pusztahelyi Réka (szerk.): A vadászat aktuális jogkérdései. Novotni Alapítvány, Miskolc 2012. 40. o.; Hegyes Péter: Hungarian Rules of the Liability for Game Damage. In: Badó Attila – Detlev W. Beiling (szerk.): Rechtsentwicklungen aus europäischer Perspektive im 21. Jahrhundert. Universitätsverlag Potsdam, Potsdam 2014. 199–200. o.; Juhász Ágnes: Az állat által okozott károk és azok megítélése a hatályos magyar polgári jogban. Publicationes Universitatis Miskolcinensis, Sectio Juridica et Politica 2012. 2. sz. 89. o.; Lábady: i. m. 961. o.; Lábady – Parlagi: i. m. 2553–2554. o.; Márton Mária: Speciális felelősségi alakzatok az új Polgári Törvénykönyvben, különös tekintettel az állatok által okozott károkért való felelősségre. In: Csöndes Mónika – Nemessányi Zoltán (szerk.): Merre tart a magyar civilisztikai jogalkotás a XXI. század elején? PTE ÁJK, Pécs 2010. 148. o.; Tőkey Balázs: Szerződésen kívüli kötelmek. A károkozás és az egyéb kötelemkeletkeztető tények. HVG-Orac, Budapest 2020. 152. o.

5 Vtv. vhr. 82. § (2) bekezdése.

6 Vtv. vhr. 83. § (2) bekezdése.

7 A Vtv. 1. § (2) bekezdése értelmében a vad fogalma a Magyarországon honos, előforduló, engedélylyel telepített, vagy átvonuló, természetvédelmi oltalom alatt nem álló nagyvadnak, illetve apróvadnak minősülő vadászható állatfajokat takarja, amelyeket a vadgazdálkodásért felelős miniszter – a természetvédelemért felelős miniszterrel egyetértésben – a Vtv. felhatalmazása alapján kiadott rendeletben állapít meg. E rendelet a Vtv. vhr., amelynek 1. § (1) bekezdés a) pontja sorolja fel a nagyvadfajokat (köztük a gímszarvast, a dámszarvast, az őzet, a muflont és a vaddisznót), b) pontja pedig az apróvadjokat. A Vtv. vhr. az utóbbi kategórián belül különbséget tesz hasznos [ba) alpont] és egyéb apróvadfajok [bb) alpont] között, a mezei nyulat és a fácánt pedig a hasznos apróvadfajok közé sorolja.

8 Vtv. 2. § b) pontja és 40. §-a.

9 Mikó Zoltán: A föld tulajdonjogához kötött haszonvételek – a vadászati jog. Gazdaság és Jog 1996. 10. sz. 23. o.; Süveges Márta: Termelőszövetkezeti földtulajdon, vadászati jog, vadkárokért való felelősség. Állam és Igazgatás 1970. 6. sz. 538. o.; Vass János: A vadgazdálkodás és a vadászati jog. In: Vass János (szerk.): Agrárjog. ELTE ÁJK, Budapest 1999. 94. o.

10 Vtv. 3. § (1) bekezdése.

11 Vtv. 4. § (1) bekezdése.

12 Vtv. 10. § (2) és (3) bekezdése.

13 Vtv. 6. § (3) bekezdése.

14 A Vtv. 16. § (1) bekezdése szerint a vadászati jog haszonbérlője lehet a vadásztársaság; a vadásztársaságok érdekképviseleti szerve; a természetvédelmi kezelésért felelős központi költségvetési szerv, a mezőgazdasági, erdészeti, vadgazdálkodási oktatást folytató középiskola és felsőoktatási intézmény, a mezőgazdasági, illetve erdőgazdálkodás ágazatba sorolt, Magyarországon bejegyzett gazdasági társaság, szövetkezet, erdőbirtokossági társulat, feltéve, ha a vadászterület legalább 25%-át, vagy a vadászterületből legalább 300 hektárt mezőgazdasági, erdőgazdálkodási vagy természetvédelemmel összefüggő tevékenység céljából használja.

15 Czank Lajos: A vadászati jog hasznosítása és a térítésmentes vadászat. Magyar Jog 1985. 2. sz. 140–141. o.; Hegyes Péter: A vadászati jog jogosultjának felelőssége a vadon élő állatok által okozott károkért.

Miskolci Jogi Szemle 2011. 2. sz. 57. o.; Mándy Endre: A vadászati jogról. Magyar Jog 1990. 2. sz. 157. o.; Mikó 1996: i. m. 23. sz.; Mikó Zoltán: A tulajdonhoz kapcsolódó egyes haszonvételekről. Gazdaság és Jog 1999. 1. sz. 20. o.; Mikó Zoltán – Vajai László – Cs. Nagy Anikó: A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló törvény. Útmutató és kommentár a vadászati jog gyakorlásához, hasznosításához. Agrocent, Budapest 1996. 37. o.; Pribula László: Felelősség a vadkárokért – kártérítés vagy kártalanítás? Jogtudományi Közlöny 2013. 11. sz. 566. o.

16 Vtv. 75. § (5) bekezdése.

17 Legfelsőbb Bíróság Pfv.III.22.318/2001/5.; Kúria Pfv.VI.21.019/2016/4.

18 BDT2006. 1382.; Debreceni Ítélőtábla Pf.I.20. 171/2013/4.; Debreceni Ítélőtábla Pf.I.20.260/2014/6.; Győri Ítélőtábla Pf.I.20.001/2006/4.; Szegedi Ítélőtábla Pf.I.20.151/2017/4.; Fővárosi Ítélőtábla 8.Pf.20. 578/2020/7.

19 Legfelsőbb Bíróság Pfv.III.22.193/2001/3.; Legfelsőbb Bíróság Pfv.III.26.202/2001/5.; Legfelsőbb Bíróság Pfv.III.21.033/2009/4.; Debreceni Ítélőtábla Pf.I.20.260/2014/6.

20 Födi András: A jogi felelősség fogalmáról. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae 1988. 15. o.; Kőhidi Ákos: Felelősség szerződésen kívül okozott kárért. In: Fazekas Judit (szerk.): Kötelmi jog. Általános rész. Gondolat, Budapest 2018. 245. o.; Miskolczi-Bodnár Péter: Felelősség és helytállás. Glossa Iuridica 2017. 1-2. sz. 112. o.; Miskolczi-Bodnár Péter: A kártérítési felelősség egyes közös szabályainak mögöttes szabályként való alkalmazhatósága. Jogtudományi Közlöny 2019. 6. sz. 245. o.

21 Asztalos László: A polgári jogi felelősség és a szankciós reparáció. Jogtudományi Közlöny 1964. 9. sz. 487. o.

22 Asztalos: i. m. 490. o.; Földi: i. m. 18. o.

23 Földi: i. m. 15. o.

24 Kőhidi Ákos: Az elháríthatatlanság fogalmának relativizálódása a magyar polgári jogban. In: Keserű Barna Arnold – Kőhidi Ákos (szerk.): Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére. Eötvös József Kiadó – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest – Győr 2015. 225. o.; Kőhidi 2018: i. m. 246. o.; Miskolczi-Bodnár 2017: i. m. 121. o.; Tőkey: i. m. 200. o.

25 Kőhidi 2015: i. m. 225. o.

26 Fuglinszky Ádám: Kártérítési jog. HVG-Orac, Budapest 2015. 704. o.; Lábady: i. m. 961. o.; Törő Károly: Vadkártérítés és vadkártalanítás. Magyar Jog 1970. 10. sz. 608. o.

27 Földi: i. m. 9. o.; Kőhidi 2018: i. m. 248. o.; Miskolczi-Bodnár 2017: i. m. 121. o.; Tőkey: i. m. 200. o.

28 Zoltán Ödön: Felelősség a vadkárokért és a vadászattal kapcsolatos egyéb károkért. KJK, Budapest 1973. 197. o.

29 Heltai Miklós – Antal Csanád: A belterületi vadkárok megítélésének jogi és biológiai ellentmondásai. Jogtudományi Közlöny 2016. 1. sz. 51. o.; Süveges: i. m. 540. o.; Zoltán Ödön: A vadkár megtérítése a bírói gyakorlatban. Nimród 1976. 3. sz. 18. o.; Zoltán Ödön: A vadászat jogi szabályozásáról. Jogtudományi Közlöny 1977. 8. sz. 459. o.

30 BDT2020. 4139.; Debreceni Ítélőtábla Gf.II.30.015/2019/6.; Barta Judit: Vadkárért való felelősség korlátozásának lehetősége. In: Barta Judit – Barzó Tímea – Csák Csilla (szerk.): Magyarázat a kártérítési jogról. Wolters Kluwer, Budapest 2018. 366. o.; Barta 2020: i. m. 11–12. o.; Dúl János: Konferencia a vadászati joggal és a vadászattal kapcsolatos aktuális kérdésekről. Polgári Jog 2019. 7-8. sz. 39. o.

31 Fuglinszky 2015: i. m. 94. o.; Harmathy Attila: a kártérítési felelősség általános szabálya és közös szabályai. In: Wellmann György (szerk.): A Ptk. magyarázata VI/VI. HVG-Orac, Budapest 2021. 793. o.; Menyhárd Attila: A szakmai felelősség és a szakmai felelősség korlátozása. Közjegyzők Közlönye 2019. 5-6. sz. 27. o.; Tőkey: i. m. 47. o.

32 Menyhárd 2019: i. m. 27. o.; Tőkey: i. m. 47. o.

33 Fuglinszky 2015: i. m. 96. o.

34 Barta 2018: i. m. 366. o.; Barta 2020: i. m. 11–12. o.; Törő: i. m. 610–611. o.

35 Fuglinszky Ádám: A teljes kártérítés elve, kritikája és korlátai. In: Kisfaludy András (szerk.): Liber amicorum: Ünnepi előadások és tanulmányok Harmathy Attila tiszteletére. ELTE ÁJK, Budapest 2007. 210. o.

36 Bárdos Péter: Kárfelelősség a Polgári Törvénykönyv rendszerében. HVG-Orac, Budapest 2001. 61. o.; Joussen, Jacob: Schuldrecht I. Allgemeiner Teil. Kohlhammer, Stuttgart 2021. 294. o.

37 Buchner, Benedikt: Schadensausgleich im europäischen Vergleich. In: Dautert, Ilse – Jorzig, Alexandra: Arzthaftung – Mängel im Schadensausgleich? Springer, Berlin – Heidelberg 2009. 66. o.; Eörsi Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve. KJK, Budapest 1966. 182. o.; Fuglinszky 2015: i. m. 716. o.; Honsell, Heinrich: Differenztheorie und normativer Schadensbegriff. In: Fuhrer, Stephan (szerk.): Schweizerische Gesellschaft für Haftpflicht- und Versicherungsrecht. Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen. Schulthess, Zürich 2010. 257–262. o.; Joussen: i. m. 294. o.; Magnus, Ulrich: Schaden und Ersatz.

Mohr Siebeck, Tübingen 1987. 9–10. o.; Schellhammer, Kurt: Schuldrecht nach Anspruchsgrundlagen samt BGB Allgemeiner Teil. C. F. Müller, Heidelberg 2006. 238. o.; Schlechtriem, Peter – Schmidt-Kessel, Martin: Schuldrecht. Allgemeiner Teil. Mohr Siebeck, Tübingen 2005. 128. o.; Tőkey: i. m. 18. o.; Wasmuth, Jörg: Funktionale Schadensbewertung. Springer, Hagen 2017. 59. o.

38 Fuglinszky 2007: i. m. 203. o.; Fuglinszky 2015: i. m. 46–47. o.; Marton Géza: Kártérítés. In: Szladits Károly (szerk.): Magyar magánjog 3. Kötelmi jog általános része. Grill, Budapest 1939. 384. o.; Sólyom László: A polgári jogi felelősség hanyatlása. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 79. o.; Tőkey: i. m. 20. o.

39 Boronkay Miklós: A deliktuális felelősség határai. Iustum Aequum Salutare 2007. 4. sz. 175. o.

40 Boronkay 2007: i. m. 181. o.

41 Tőkey: i. m. 46. o.

42 Menyhárd Attila: A szerződésszegésért való felelősség kizárása és korlátozása. Jogi Tanulmányok 2000. 1. sz. 132. o.

43 Eörsi Gyula: The Validity of Clauses Excluding or Limiting Liabilty. American Journal of Comparative Law 1975. 2. sz. 231. o.

44 Fuglinszky 2007: i. m. 211. o.

45 Tőkey: i. m. 46. o.

46 Fuglinszky 2015: i. m. 94. o.; Tőkey: i. m. 47. o.

47 Eörsi 1966: i. m. 117. o.; Fuglinszky 2015: i. m. 82–83. o.

48 Fuglinszky 2015: i. m. 94. o.; Tőkey: i. m. 46. o.

49 BH1990. 343.; Boronkay Miklós: Kártérítési kérdések az ügyvédi gyakorlatban. Polgári Jog 2017. 11. sz. [4]–[5] bekezdés; Fuglinszky 2015: i. m. 79–80. o.; Menyhárd 2000: i. m. 126–132. o.; Menyhárd Attila: Fogyasztóvédelem és felelősségkorlátozás. Gazdasági és Jog 2001. 12. sz. 22. o.

50 Leszkoven László: Szerződésszegés a polgári jogban. Wolters Kluwer, Budapest 2016. 386. o.; Menyhárd Attila: A szerződés megerősítése és módosítása. In: Osztovits András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. III. kötet. Opten, Budapest 2014. 452. o.; Menyhárd Attila: Hatékony szerződésszegés. In: Grad-Gyenge Anikó – Kabai Eszter – Menyhárd Attila (szerk.): Liber Amicorum - Studia G. Faludi Dedicata. Ünnepi tanulmányok Faludi Gábor 65. születésnapja tiszteletére. ELTE Eötvös, Budapest 2018. 289. o.

51 Menyhárd 2014: i. m. 452–453. o.

52 Menyhárd 2014: i. m. 453. o.

53 Leszkoven: i. m. 386–387. o.

54 Grau, Carsten – Markwardt, Karsten: Internationale Verträge. Springer, Berlin 2011. 112. o.; Le Goff, Pierric: Die Vertragsstrafe in internationalen Verträgen zur Errichtung von Industrieanlagen. Tenea Verlag, Berlin 2005. 17. o.; Mehrings, Jos: Grundzüge des Wirtschaftsprivatrechts. Vahlen, München 2015. 251. o.

55 Mehrings: i. m. 251. o.; Menyhárd 2014: i. m. 453. o.

56 Menyhárd 2018: i. m. 289. o.

57 Barta 2018: i. m. 366.

58 Pécsi Ítélőtábla Pf.III.20.123/2011/4.

59 BDT2020. 4139.; Győri Ítélőtábla Pf.III.20.276/2018/4.; Győri Ítélőtábla Pf.III.20.305/2008/3.

60 Vtv. vhr. 84. § (1) bekezdése.

61 Barta 2018: i. m. 366. o.; Barta 2020: i. m. 11. o.

62 PJD II. 145.; PJD II. 635.; Fővárosi Ítélőtábla 2.Kkk.50.433/2007/2.; Barta 2020: i. m. 11. o.

63 Benke József: Bevezető rendelkezések. In: Bodzási Balázs – Tőkey Balázs (szerk.): 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2021. 48. o.; Kecskés László: A civilisztika és a civilisztikai gondolkodás rétegei. MTA, Budapest 2014. 36. o.; Vékás Lajos: Az új Ptk. koncepciójának bevezető része. Polgári Jogi Kodifikáció 2001. 6. sz. 8. o.

64 A Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1993. évi XCII. törvény 1. §-ának indokolása.

65 A Ptk. Első Könyvének indokolása.; 7/2021. polgári jogegységi határozat, Indokolás [49] pont.

66 Menyhárd 2019: i. m. 27. o.

67 Kúria Pfv.VI.20.562/2012/6.; Debreceni Ítélőtábla Gf.III.31.029/2011/11.

68 Barta 2020: i. m. 11. o.; Barta 2022: i. m. 25. o.; Bárdos általános jellegű megállapítása szerint a Ptk. 6:526. §-a vélhetően nemcsak a felelősségre, hanem a helytállásra is vonatkozik. Lásd: Bárdos Péter: Megjegyzések az új Ptk. kárfelelősségi szabályaihoz. Jogtudományi Közlöny 2014. 4. sz. 198. o.

69 BDT2018. 3866.; BDT2022. 4521.

70 Pusztahelyi Réka: Gondolatok a felelősségkizáró és -korlátozó kikötések érvénytelenségéről a modernizált szerződési szabályok tükrében. Gazdaság és Jog 2020. 6. sz. 6. o.

71 Menyhárd Attila: A kártérítési felelősség általános szabálya és közös szabályai. In: Bodzási Balázs – Tőkey Balázs (szerk.): 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről kommentárja. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2021. 2254. o.

72 Eörsi 1966: i. m. 117. o.; Fuglinszky 2015: i. m. 96. o.

73 Pusztahelyi Réka: A felelősségkizáró és -korlátozó kikötések általános szerződési feltételekben, illetve a fogyasztóval szemben. Gazdaság és Jog 2020. 9. sz. 4–5. o.

74 Kúria Pfv.VI.21.066/2020/11.; PJD2022. 26.

75 Kúria Gfv.VII.30.149/2016/4.; Kúria Kf. VII.39.134/2021/4.; Auer Ádám: Megjegyzések a tilos szerződések polgári jogi dogmatikájához a közbeszerzési szerződések kapcsán. Jogtudományi Közlöny 2018. 11. sz. 486–487. o.; Darázs Lénárd: A jogszabályba ütköző (tilos) szerződések semmissége. Polgári Jogi Kodifikáció 2008/5-6. sz. 22. o.; Haberényi Darinka: A tilos szerződés. Polgári Jog 2017. 9. sz. [12] bekezdés.

76 EBH2010. 2139.; BDT2020. 4139.; Győri Ítélőtábla Gf.20.112/2010/5.; Barta 2018: i. m. 366. o.; Barta 2020: i. m. 12. o.; Hegyes 2011: i. m. 63. o.

77 PJD2019. 33.

78 Dúl: i. m. 39. o.

79 Zoltán 1973: i. m. 198–199. o.

80 Zoltán 1973: i. m. 201–202. o.; Zoltán 1978: i. m. 426. o.

81 Tóth Gyula: Vadkárelhárítási és vadkártérítési megállapodások. Magyar Vadász 1965. 2. sz. 8. o.; Zoltán 1973: i. m. 195., 202. o.; Zoltán 1978: i. m. 425. o.

82 Zoltán 1973: i. m. 196–197. o.

83 Dúl: i. m. 39. o.

84 Zoltán 1978: i. m. 424. o.

85 BH1993. 610.

86 Zoltán 1978: i. m. 426. o.

87 Zoltán 1978: i. m. 426. o.

88 Fuglinszky 2015: i. m. 85. o.

89 Zoltán 1978: i. m. 427. o.

90 Barta 2018: i. m. 366. o.; Barta 2020: i. m. 11. o.

91 PJD2019. 33.; Győri Ítélőtábla Pf.III.20.276/2018/4.

92 Győri Ítélőtábla Pf.III.20.304/2008/3.

93 Győri Ítélőtábla Pf.III.20.305/2008/3.

94 Győri Ítélőtábla Pf.III.20.305/2008/3.

95 Győri Ítélőtábla Pf.III.20.304/2008/3.

96 PJD2019. 33.

97 PJD2019. 33.

98 BDT2020. 4139.

99 Tatabányai Törvényszék 4.P.20.236/2017/20.; Győri Ítélőtábla Pf.III.20.276/2018/4.

100 Győri Ítélőtábla Pf.III.20.276/2018/4.

101 Barta 2020: i. m. 12. o.

102 Tatabányai Törvényszék 4.P.20.236/2017/20.; Győri Ítélőtábla Pf.III.20.276/2018/4.

103 Veress Emőd: A szindikátusi szerződés. Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet – HVG-Orac, Budapest 2020. 22. o.